

הלכות פסח

עם מקורות וציונים
מדברי הראשונים והאחרונים

הלכות פסח

עם מקורות וציונים
מדברי הראשונים והאחרונים

מודיעין עילית

ניסן תשע"ח

י"ל ע"י

מכון 'דברי אליעזר'

ע"ש

מרן הגאון ר' אליעזר יהודה פינקל זצוק"ל

בראשות הגאון ר' מרדכי שמואלביץ שליט"א
ראש כולל 'שערי חיים'

סדר ועימוד:

עמודים

עימוד מקצועי לספרי קודש
08-9798661 (בשעות הערב)
himudime@gmail.com

ניתן להשיג אצל:

יצחק פלדמן
חפץ חיים 14
מודיעין עילית
08-9740379

אהרן רייזנר
מרומי שדה 20
מודיעין עילית
08-9743154

תוכן עניינים

פרק א

1..... בדיקת חמץ

מצות בדיקת חמץ ❖ תפילת ערבית ❖ איסור עשיית מלאכה, שינה, ואכילה קודם בדיקה ❖ איסור לימוד קודם בדיקה ❖ אור הנר ❖ ברכת הבדיקה ❖ הפסק בדיבור ובמעשה ❖ כיבוד הבית ❖ גדר חיוב הבדיקה לאחר שכיבד את הבית ❖ בדיקה קודם ליל י"ד ❖ לסמוך על בדיקת נשים וקטנים ❖ חובת בדיקה וביעור לפירורים פחות מכזית

המקומות שחייבים בבדיקה

הקדמה ❖ מקום שמכניסים בו חמץ ❖ כלי חמץ ❖ רכוש משותף ❖ צעצועים ❖ אחר הבדיקה ❖ לא בדק בלילה ❖ מקום שעומד להיות מושכר לגוי ❖ מצא חמץ בפסח

פרק ב

18..... הכשרת המטבח

הקדמה ❖ שיש ושולחן מטבח ❖ כיורים ❖ ברזים ❖ כירים של גז ❖ תנור ❖ פח של שבת [בלע"ך] ❖ ארונות מטבח

פרק ג

23..... ערב פסח

תענית בכורים ❖ שלא לומר 'הרי זה לפסח' ❖ הקזת דם ❖ שריפת חמץ ❖ אכילת מצה בערב פסח ❖ מצה עשירה [מי פירות] ❖ מצה מבושלת ❖ איסור עשיית מלאכה מחצות

פרק ד

29..... אפיית מצות

עשיית מצה מחמשת מיני דגן ❖ מצה 'שמורה' לליל הסדר ולימות הפסח ❖ מאמתי צריך 'שמירה' ❖ לישא ועריכה ע"י עכו"ם וחש"ו ❖ מצות מכונה וריחים של מכונה ❖ אמירת 'לשם מצת מצוה' ❖ שמורה לכל ימי הפסח ❖ מצות אכילת מצות כל שבעה ❖ ח"י דקות ❖ מנהג אפיית מצות

מצוה אחר חצות ❖ מבנה מאפיית המצות ❖ מעלת 'חבורה' באפיית
מצות ❖ מצה עשירה ['מי פירות']

פרק ה

דיני ליל הסדר 41
ההכנות לליל הסדר ❖ בתי חולים ובתי אבות ❖ הקערה ❖ מרור ❖
חרוסת ❖ כרפס ומי מלח ❖ מצוות הנוהגות בליל הסדר ❖ חיוב אכילת
מצה ❖ שיעורי אכילת מצה ❖ אפיקומן קודם חצות ❖ סיפור יציאת
מצרים כל הלילה ❖ חיוב ד' כוסות ❖ שיעור כל כוס ❖ שתיית הכוס ❖
יין ומיץ ענבים ❖ חיוב האשה ❖ תינוקות ❖ יין של שביעית ❖ אכילה
בזמן אמירת ההגדה ❖ הסיבה ❖ אשה בהסיבה ❖ אכל או שתה בלא
הסיבה

פרק ו

מנהגים וחומרות בפסח 58
הקדמה כללית

קטניות בפסח

❖ מנהג בני אשכנז ובני ספרד ❖ מיני הקטניות ❖ ספק קטניות ומצת
קטניות ❖ אבטיח ❖ ג' קולות בקטניות ❖ כלים שנתבשלו בהם קטניות
❖ טלטול קטניות לבני אשכנז
❖ שרויה ❖ ג' אופנים שאפשר להקל

חומרות שונות בפסח

פירות יבשים ❖ מים מסוננים ❖ כלי ומאכל שנפלו על הארץ

פרק ז

הגעלת כלים 66
הקדמה ❖ תנאי ההגעלה ❖ סוגי הכלים והכשרן ❖ ניקוי קודם ההגעלה
❖ הגעלה בכלי ראשון ❖ הקפדות בפעולת ההגעלה ❖ עירוי ע"י אבן או
בברזל מלובן ❖ שינוי מבשרי לחלבי ולהיפך ❖ רוב תשמישו ❖ ליבון ❖
עירוי ע"י קומקום ❖ שרייה ג' ימים ❖ סכינים ❖ שיניים תותבות

פרק ח

טבילת כלים.....79

יסוד החיוב ❖ סוגי הכלים המחוייבים ❖ כלי סעודה ❖ הכנת הכלי לטבילה ❖ הברכה ❖ הטבילה ❖ טבילה ע"י קטן או גוי ❖ כלי מומר ❖ שאל או שכר כלי סעודה

פרק ט

דיני חמץ ותערובתו בפסח.....86

חמץ בעין ❖ תערובת חמץ בפסח ❖ תערובת חמץ בערב פסח ממש שעות ❖ לערב חמץ על מנת להשהותו לאחר הפסח ❖ חוזר וניעור ❖ בישול בטעות בכלי חמץ ❖ כלי שני ודבר גוש ❖ הכניס מזלג או כף חמץ בקדירת פסח ❖ נגיעת חמץ חם במצה חמה ❖ כלי חמץ שנתערב בכלי פסח ❖ חתך עם סכין חמץ ❖ כלי חמץ שנתערב בכלי פסח ❖ חמץ נוקשה ❖ נפסל מאכילת אדם ואכילת כלב ❖ תרופות ❖ סבונים ותמרוקים ❖ איסור אכילת חמץ בתערובת ❖ איסור הנאה בתערובת חמץ ❖ בל יראה ובל ימצא בבליעת טעם

פרק י

מכירת חמץ.....102

מכירת חמץ לגוי ❖ שליחות והרשאה במכירת חמץ ❖ מכירת הבית או חלק ממנו לפוטרו מבדיקת חמץ ❖ מכירת י"ג ❖ מכירת הבלוע בכלים ❖ בחורי ישיבה ❖ מוכר שאינו שומר תורה ומצוות

פרק יא

חמץ שעבר עליו הפסח.....111

קניית מוצרי חמץ לאחר הפסח ❖ רשימת מוצרים לענין חמץ המעורב בהם ❖ קמח שנטחן קודם הפסח ❖ השהיית חיטה שהיתה שרויה במים זמן קצר ❖ תרופות וויטמינים ❖ להזהיר מחמץ שעבר עליו הפסח ❖ תערובת טעם חמץ

פרק יב

הפרשת חלה.....121

הפרשת חלה ממצות ❖ שכח להפריש קודם הפסח

הלכות הפרשת חלה לימות השנה

אופן המחוייב בברכה ❖ זמן ההפרשה ❖ כמות ההפרשה ❖ צירוף
בצקים נפרדים ❖ הלש בצק 'על מנת לחלק' ❖ בצק המיועד לבישול או
טיגון ❖ נתערבה החלה ❖ נזכר בשבת שלא הפריש

פרק יג

שיעור אכילה ושתייה בליל הסדר 127

הקדמה

ד' כוסות

שיעור הכוס ❖ שתיית הכוס ❖ שתיה תוך זמן קצוב ❖ הפסקה בין
הכוסות ❖ כוס שלישית בלא בהמ"ז ❖ אינו יכול לשתות ד' כוסות
אכילת מצה ❖ השיעורים למעשה

שיעור כזית מצה למעשה

שיעור הכזית הראשון ❖ השיעור המינימלי של הכזית הראשון ❖ שיעור
כזית מצה של 'כורך' ❖ שיעור האפיקומן ❖ משך זמן אכילת כזית ❖
ריכוך המצות

אכילת מרור

שיעורו ❖ שיעור מרור של 'כורך' ❖ אינו יכול לאכול 'כזית' מרור
כשיעור המינימלי ❖ הקאה אחר אכילת מצה או מרור

פרק יד

דיני עירוב תבשילין בקצרה 141

עיקר החיוב ❖ הנחת פת ותבשיל ❖ שיעור התבשיל והפת ❖ נוסח
הברכה ❖ זמן הנחתו ❖ חיוב אשה ❖ שכח ולא הניח עירוב או כשנאכל
קודם השבת ❖ כשהכין הכל מערב יו"ט

פרק טו

דיני שבת שאחר הפסח 146

הקדמה ❖ טלטול קטניות בשביעי של פסח ❖ בישול בשביעי של פסח ❖
אכילת קטניות בשבת ❖ שימוש בכלי חמץ ואכילת חמץ ❖ מצה שרויה
בשבת שאחר הפסח

פרק א

בדיקת חמץ

מצות בדיקת חמץ

בתחילת ליל י"ד^א מיד לאחר צאת הכוכבים כשיש עדיין מאור היום^ב חייב אדם לבדוק את רשותו לאור הנר^ג, כדי להוציא את החמץ משם. מיד לאחר הבדיקה יבטלו בליכור^ד, ויאמר^ה: 'כל חמירא [וחמיעא]^ו דאיתיה ברשותי דלא חזיתיה ודלא ביערתיה^ז לבטיל וליהוי הפקר^ח כעפרא דארעא^ט.

^א שו"ע (תלא,א). ואיתא בגמ' (פסחים ד.) שתיקנו שתהא הבדיקה בתחילת הלילה מב' סיבות: א. שאז בני אדם מצוין בבתיהן. ב. שאז אור הנר יפה לבדיקה. ועי' בט"ז (סק"א) שביאר ששני הטעמים נצרכים זל"ז, ונמצא לדבריו שתחילת הלילה הוא הזמן בדווקא שקבעו חז"ל לבדוק לכתחילה.

^ב במשנה ריש פסחים אמרו 'אור לארבעה עשר' ומסקנת הגמ' שהכוונה לליל, אלא שאמרו לשון נקייה. והנה לשון השו"ע (תלא,א) 'בתחילת ליל ארבעה עשר', וביאר המ"ב (סק"א) דהכוונה לצאה"כ, כשעדיין יש קצת מאור היום.

מיהו הגר"א (במעשה רב קעח) היה מתחיל בדיקתו כבר בבין השמשות, וכן מבואר במג"א (תלא,א) שכתב 'פירוש סמוך לכניסת הלילה', ובסק"ג כתב שזמן בדיקה קודם צאה"כ. והמקור לכך הוא מדברי הראב"ד (בהשגות על בעה"מ פסחים שם) שביאר שלכך אמר התנא 'אור לארבעה עשר' ולא בלילה מפני שרצה לרמוז בזה שיבדוק בתחילת הלילה מיד בעוד שאור היום שולט מעט [שאל"כ משום לישנא מעליא לא היה שם חושך לאור]. וכן דייק הר"ן מדברי הראב"ד שכתב 'הבדיקה צריך להקדימו עם אור היום כדי שלא יתירשל'. אמנם בט"ז ובחק יעקב וא"ר ושאר אחרונים כתבו שבדווקא צריך עם צאה"כ ושכן יש לפרש כוונת הראב"ד. ולמעשה נוהגים העולם כהכרעת המ"ב שנקט שיתחיל לבדוק דווקא בצאה"כ [ובחידושי חת"ס ריש פסחים כתב שמפיה"מ לרמב"ם משמע ש'אור' הכוונה לילה ממש]. ומ"מ אין להתמהמה כלל. וגם אלו המקפידים על זמן ר"ת, בבדיקת חמץ אין להמתין לצאה"כ דר"ת דאז ליכא לאור יום כלל.

^ג מפני שצריך לבדוק בחורים וסדקים ואור היום לא יועיל לזה, ולכך תיקנו שיבדוק בלילה לאור הנר, שאז אור הנר מבהיק ביותר, ומאיר יותר מביום אפילו במקום אפל. מ"ב (סק"ג).

^ד שו"ע (תלד,ב). וביאר המ"ב דאע"ג שמבטל גם למחר בעת שריפת החמץ לא יסמוך על זה דחיישינן שמא ישכח לבטל עד שתגיע שעה שישית שאז החמץ אינו ברשותו לבטלו. וע"י שתיקנו שיבטל בלילה שאז הוא עסוק בבדיקת וביעור החמץ, לא ישכח לבטל, כמש"כ רש"י בפסחים (ו: ד"ה פשע).

טעם תקנת בדיקת חמץ וביטולו: הנה מה"ת סגי באחד מהם בביטול או בבדיקה, אלא דתיקנו חז"ל שיעשו שניהם.

'ביטול': מועיל מה"ת לכו"ע בלא בדיקה, כמו שאמרו בגמ' (ד:): 'מדאורייתא בביטול בעלמא סגי', שהרי בביטולו נעשה כהפקר ואינו בבעלותו לעבור עליו בבל יראה וב"י. 'בדיקה': מועיל ג"כ מה"ת בלא ביטול [לדעת רוב ראשונים עי' שעה"צ תלד,י], בתוס' (כא. ד"ה ואי) מבואר

ולמחרת ביום י"ד יש לחזור ולבטל לאחר שריפת החמץ^ט קודם שתגיע שעה שישית^י.

תפילת ערבית

נהגו העולם להתפלל מעריב בציבור תחילה^א, ומיד לאחמ"כ ילך ויבדוק.

הטעם שבכה"ג לא נחשב 'מצוי' אצלו. ובר"ן (ריש פסחים) כתב משום שבדק ועשה המוטל עליו. [אמנם בב"י (תלא) נקט בדעת הטור הרמב"ם והסמ"ג שאף אם בדק היטב כל רשותו עדיין חייב מה"ת לבטל].

הטעם שלא סמכו רק על 'ביטול': לפרש"י (ריש פסחים) מחשש שמא לא ביטל בלב שלם, ויעבור על ב"י וב"י (ר"ן בביאור רש"י). ולתוס' שמא יבוא לאוכלו, כיון שמצוי הוא בביתו ואין רגיל לפרוש ממנו כל השנה.

הטעם שלא סמכו רק על 'בדיקה': אמרו בגמ' (ו): משום דחיישינן 'שמא ימצא גלוסקא נאה ודעתיה עילויה', והיינו שחששו שמא לא יבדוק היטב וימצא גלוסקא נאה, ואע"פ שאם ימצאנה וישרפנה מיד אינו עובר, מ"מ חששו שישהה שעה אחת עד שיכניע יצרו לשורפו ובאותו זמן עבר בב"י וב"י, אבל כשביטל לפני הפסח כבר אינו עובר עליה אף אם ישהנה מעט [מ"ב תלא, ב. תלד, ו].

^ה ואם אינו מבין כלל לשון התרגום צריך שיאמר בלשון שמבין, (רמ"א שם). שהרי הביטול הוא מתורת הפקר ואם אינו יודע, מה מהני הבטול, ומ"מ בדיעבד יצא אף כשאינו מבין הלשון אם יודע עכ"פ מהות ענין הבטול שמפקיר חמצו, מ"ב (סק"ט).

^י בטוש"ע (תלד, ב) לא הזכירו 'חמיעא' [וכן לא הוזכר ברוב הראשונים בפסחים ו:]. וכתב הרמ"א בשם תרומת הדשן דלשון 'חמירא' כולל שתיהן [ורק אם אומרו בשאר לשונות יזכיר חמץ ושאר]. ומ"מ מנהגינו ע"פ הראב"ה (פסחים תלא) והכל בו (מח) לומר אף 'חמיעא', וכ"כ הב"ח.

^ז אבל מה שראה ואסף, או מה שהצניע, אינו מבטל עכשיו שהרי רוצה לאכול עוד מה שמשייר, וגם כדי לקיים מצות שריפה בחמץ שלו למחר. מ"ב (סק"ז).

^ח הלשון 'וליהוי הפקר' הוא הוספת האחרונים כמש"כ המ"ב אף שבטוש"ע לא הזכירו [וביאר במ"ב שמהני ההפקר אף שאמר לשון זה בינו לבין עצמו ולא בפני אנשים].

^ט דכיון שנשאר לאחר הבדיקה חמץ שלא ביטלו [או מה שרוצה לאכול למחר, או מה שמשאר לקיים בו מצות השריפה] חיישינן שישאר ממנו כזית ויעבור עליו. (מ"ב תלד, יא). והביטול יעשה לאחר הביעור כדי שיקיים הביעור בחמץ שלו. רמ"א שם.

^י שמשתיגע שעה ששית נאסר ואין בידו לבטלו. שו"ע (תלד, ב).

^{יא} במ"ב (תלא, ח) הביא מהמג"א שאם יש לו תפילה קבועה בביה"כ יתפלל קודם, משום דטורח לקבץ הציבור לאחמ"כ, וכיון שהתפילה היא דבר קבוע אין לחוש שימשך וישכח לבדוק. וכיון שרגיל להתפלל בביה"כ אם הוא מתפלל כעת בביתו ביחדי [שיש לחוש שאם יבדוק תחילה ישכח להתפלל] כתב במג"א בשם הב"ח שיתן לאחר לבדוק והוא יתפלל, ועי"ז יקיים שניהם בזמנם, ואם אין לו אחר יתפלל תחילה.

אבל במי שרגיל להתפלל לעולם ביחדי, נחלקו הפוסקים: דלמג"א יבדוק תחלה, דכיון דרגיל בכך לא חיישינן כ"כ שמא ישכח להתפלל, וכ"כ הגר"ז (סעיף ו) שיבדוק תיכף בצאה"כ לפני תפלת ערבית אע"ג דתדיר קודם, הכא הבדיקה היא מצוה עוברת משום שזמנה דוקא בתחילת

איסור עשיית מלאכה, שינה, ואכילה קודם בדיקה

חצי שעה קודם זמן בדיקה לא יתחיל בשום מלאכה^{יב} ולא ישן [אפילו שינת עראי^{יג}]. ולא יאכל אכילת קבע^{יד}, והיא אכילת פת או מיני מזונות יותר מכביצה^{טו}, [ותבשיל מה' מיני דגן מותר כל שאינו קובע עליו אכילה חשובה^{טז}], אבל פירות ושאר דברים מותר אפילו הרבה^{יז}. ומשהגיע זמן הבדיקה אין לשהות הרבה גם באכילת פירות^{יח}.

איסור לימוד קודם בדיקה

משיגיע זמן הבדיקה לא יתחיל ללמוד בין בביתו בין בביהמ"ד אע"פ שיש לו עת קבוע^{יט} או שיעור קבוע שם, דכיון שהגיע זמן הבדיקה צריך שלא ישהה כלל^כ. ויש אוסרים ללמוד אף בחצי שעה שקודם זמנה דחיישינן שמא ימשך הרבה^{כא}, אמנם רק בביתו אסרו, אבל שיעור הלכה [שאינו ע"ד

הלילה ואם לא יבדוק מיד נקרא עובר על תקנת חכמים, משא"כ ק"ש ותפלה אע"פ שמצוה מן המובחר בתחילת הלילה מ"מ אינו נקרא עובר על תקנת חכמים אא"כ קורא אחר חצי הלילה. ובחק יעקב וא"ר וגר"ז כתבו דלעולם יתפלל תחילה ואח"כ יבדוק משום תדיר ושאינו תדיר וכו'. וכתב בשעה"צ (סקי"א) דעביד כמר עביד וכו'. ולפ"ז בימינו שיש מנינים קבועים גם בלילה מאוחר לדעת המג"א היה מקום לומר שיבדוק ואח"כ יתפלל, ומ"מ מנהג העולם להתפלל תחילה.

^{יב} שו"ע (תלא, ב) ומ"ב משום 'דלמא אתי לאמשוכי'.

וה"ה בכל הדברים הנזכרים לגבי מנחה (סימן רלב) כמו תספורת או מרחץ או בורסקי וכל דבר העלול לגרום לו טרדא או שימשך אחריו וישכח לבדוק, שם.

^{יג} כמבואר במ"ב (רלה, יז) לגבי ערבית, דכ"ש הוא מאיסור אכילה.

^{יד} מ"ב (תלא, ו).

^{טו} שו"ע (רלב, ג).

^{טז} מ"ב (רלב, ג), וגדר קביעות הוא שאוכלם בחבורה, או שאוכל שיעור חשוב, כמש"כ המ"ב (תרלט, טו).

^{יז} כמבואר בשו"ע (רלב, ג).

^{יח} מ"ב (סק"ו).

^{יט} שו"ע (שם).

^כ בשעה"צ (סק"ז) הביא בזה מחלוקת הפוסקים: שבמג"א משמע שבאופן שהוא קבוע ובביהמ"ד שרי כיון שאין לחוש בזה כלל, אלא שבפר"ח כתב לאסור משום לא פלוג, ועוד שברמב"ם משמע שכשהגיע הזמן צריך מיד לבדוק שהקפידו חכמים שיהיה בזמן זה (וכן מבואר בט"ז סק"א). ועפ"ז הכריע להחמיר, ואמנם בט"ז אסר בכל הנ"ל אף בסמוך לבדיקה, ובזה נקט השעה"צ להקל.

^{כא} הגר"ז ומשמעות סתימת המג"א, וכתב הגר"ז שאפי' פרק אחד שיוכל לגומרו קודם צה"כ

פלפול^{כב} בביהמ"ד מותר לכו"ע בחצי שעה שקודם בדיקה, כיון שלאחר השיעור בוודאי ילך לביתו ויבדוק.
התחיל בכל הנ"ל^{כג} בהיתר [לפני חצי שעה הסמוכה לצאה"כ]: לדעת המחבר אי"צ להפסיק^{כד}, וברמ"א פסק שצריך להפסיק כשיגיע צאה"כ^{כה}. ובהתחיל באיסור לכו"ע מפסיק^{כו}.

אור הנר

יקח נר העשוי משעוה שאינו נוטף כלל^{כז}, ואף בנרות שלנו העשויין מפראפין מהני, אבל נר של חלב או שומן או שמן לא יבדוק בהם^{כח}. ואין לבדוק לאור האבוקה^{כט} וה"ה נר שיש לו שתי פתילות^ל, ואם בדק לאור האבוקה יבדוק שוב^{לא}.

אסור שמא יבוא לו עיון חדש בלימודו וימשך. ומהני להעמיד שומר שיזכירנו בבוא הזמן (מ"ב סק"ז).

כב מחשש שמא ימשך, מ"ב שם.

כג בין לגבי לימוד ובין לגבי מלאכות וכל השאר (מ"ב סק"ט). ואף שבמג"א דייק מלשון המחבר שהיתר 'התחיל אינו פוסק' הוא רק לגבי 'לימוד' שהוא מצוה, ולא לשינה ומלאכה וכדומה שהוא דבר הרשות. מ"מ הכרעת המ"ב (סק"ט ע"פ הרבה אחרונים, כמש"כ בשע"צ) שה"ה לשאר דברים. ולפי"ז צ"ל כמש"כ בחק יעקב דהמחבר נקט לימוד לרבותא שאע"פ שיש לחוש בו טפי 'שמא ימשך', מ"מ שרי.

כד שו"ע שם. וביאר המ"ב (סק"י) שכיון שאפילו ק"ש שהיא מה"ת קי"ל (בסי' רלה) שכשהתחיל בהיתר אינו פוסק, כ"ש כאן. ובב"י דייק כן מלשון הגמ' (ד. 'האי צורבא מרבנן לא ליפתח בעידניה').

כה כיון שעיקר המצוה קבעו חכמים בתחילת הלילה וע"כ צריך להפסיק כדי שיתקיים מצוה כתיקונה, כשיגיע צאת הכוכבים, מ"ב (סקי"א). והיינו שהחוב הוא בדווקא בתחילת הלילה כמו שהביא הגר"א מהירושלמי והר"ן, והיינו טעמא דאפילו באכילת פירות משהגיע הזמן לא ירבה, כמש"כ המ"ב (סק"ו).

כו וביאר המ"ב (סק"י) שכיון שקודם שביטל חייב בבדיקה מה"ת, וקיי"ל (רלה) שלדאורייתא פוסק. ואף דמבואר בגמ' דמה"ת זמן הביעור הוא ביום קודם חצות, מ"מ כיון שעיקר חיובו מה"ת וחכמים הקדימוהו [לשעה שבני אדם מצוים ואור הנר יפה] צריך להפסיק, שעה"צ סקי"ג. [וזה דלא כמג"א שנקט שהמחבר והרמ"א פליגי בהתחיל באיסור, ופליגי אי חשיב בדיקת חמץ כמילתא דאורייתא שפוסק בה בהתחיל באיסור או כמילתא דרבנן].

כז שו"ע (תלג, ב).

כח משום שמתירא בשעת בדיקה שמא יטיפו על הכלים ויפסידם, ואינו בודק כראוי.

ואם אין לו נר של שעה עי' מ"ב (סקי"א) שיכול לבדוק באותן נרות שבדיעבד יוצא בהן.

כט שאין יכול להכניסו לחורין ולסדקין, וגם שהוא מתיירא שמא ישרוף הבית ולא יוכל לבדוק יפה, וה"ה בלפיד וכל דבר שאורו רב. מ"ב (סק"ח).

יש שנהגו לכבות את אור החשמל בזמן הבדיקה, ואם יותר נוח לו כשדולק, יכול להשאירו דלוק^ל. ולגבי בדיקה בפנס, עי' הערה^{לג}.

ברכת הבדיקה

קודם שיתחיל לבדוק יברך 'על ביעור חמץ'^{לד} [ויטול ידיו קודם הבדיקה^{לה}]. ואם התחיל לבדוק בלא ברכה, יברך כל זמן שלא יסיים בדיקתו^{לו}. מינה שליח לכל הבדיקה, יברך השליח^{לז}. ואם אחר שהתחיל לבדוק מינה שליח לגמור הבדיקה, אף שלא שמע השליח את הברכה לא יברך^{לח}. וברכה אחת מועילה אף כשבדק כמה בתיים^{לט}. וכן כשמסייעים לו כמה אנשים בבדיקה, יעמדו לידו בעת הברכה ויענו אמן וילכו לבדוק^מ.

ל' וכ"ש בשתי נרות שדבקן ביחד דחשיב כאבוקה, ואפילו קלועים כנר אחד חשיב כאבוקה. ומשמע דכל שאוחזן בידו יחד ואין מפרידן זה מזה חשיב אבוקה. מ"ב (סקי"ב). לא מ"ב (סק"י).

לב' הנה מבואר ברש"י (פסחים ד. ד"ה ואור) שאור הנר ביום מחשיך, ומשמע שכשיש אור מלבד הנר הוא ריעותא. וכן מוכח בירושלמי (הובא בר"ן) שדן אם בבית אפל רשאי לבדוק ביום לאור הנר, ולא יצטרך להמתין ללילה, ומסיק דמ"מ אף בבית אפל אין הנר מבהיק ביום כבלילה, ועכ"פ מבואר דבבית אפל הנר מבהיק יותר מבבית שאינו אפל. ולפי"ז לכאורה כשבדק ביום י"ד [כגון ששכח] צריך להאפיל, וה"ה כאן יכבה האור, וכן נהג הגר"ז מבריסק. אמנם החזו"א לא נהג לכבות ואולי משום שאור החשמל אינו מפריע אלא אדרבה מסייע. ומה שכתבנו שתלוי אם הוא מסייע לו או מפריע, כן הכריע בשו"ת שבט הלוי (א, קלו) שאור הנר הוא מכשיר למצוה והעיקר לבדוק כדת.

לג' הנה כיום שיש אפשרות לבדוק ע"י פנס, שיש לו מעלה שאינו נוטף ואין בו חשש שריפה, וגם יכול להאיר עמו במקומות דחוקים, ולכאורה יותר טוב להשתמש בו [ובודאי לא גרע מאכסדרה שאפשר לבדוק לאור החמה, וה"ה בזה]. מיהו ודאי אין לבטל מנהג אבותינו שמקורו ממשנה ודינא דגמ' [ריש פסחים] וכדילפינן לה מקראי לבדוק לאור הנר, ולכן עכ"פ הברכה ותחילת הבדיקה יעשה בנר, ואם אח"כ נוח לו בפנס יכול להשתמש בו. ובכל גווני אין לברך על פנס אף בשאין לו נר, כיון שתיקנו רק על נר כדרשות שבגמ' שם [עי' הליכות שלמה עמ' קי].

לד' שו"ע (תלב, א) כדי שתהא הברכה עובר לעשייתן. וביאר המ"ב דנוסח הברכה 'על ביעור' ולא 'על בדיקת' כיון שאי"ז סוף מצוותו [דתכלית המצוה היא הביעור]. ומה שאין מברכין 'על ביטול חמץ' מפני שהעיקר תלוי בלב ואין מברכין על דברים שבלב. ואם בירך 'לבער' יצא. (מ"ב סק"ג).

לה' מ"ב (תלב, ב) ומשום נקיות.

לו' רמ"א שם. אבל אחר שסיים הבדיקה [ואף כשעדיין לא ביטל] נחלקו הפוסקים אם יברך בעת השריפה וספק ברכות להקל, ולכן יברך בשעת השריפה בלא שם ומלכות. ומ"מ הרוצה לסמוך ולברך בשם ומלכות בשעת שריפה אין מוחין בידו, דיש לו על מי לסמוך. מ"ב (סק"ד).

לז' מ"ב (סק"י).

לח' מ"ב (סקי"א) כיון שהכל מצוה אחת היא.

הלכות פסח

כתב הרמ"א שנהגו להניח פתיתי חמץ כדי שימצאם הבדוק ולא תהא ברכתו לבטלה, אף שמדינא אי"צ^{מא}. וע"פ הקבלה יניח י' פתיתים^{מב}, פחותים מכזית^{מג}, ויזהר ביותר שלא יאבדו^{מד}.

הפסק בדיבור ובמעשה

בין הברכה לתחילת הבדיקה יזהר מלדבר^{מה} אפי' בדברים שהם צורך הבדיקה^{מו}, ובדיעבד אם שח בדברים שאינם לצורך הבדיקה יחזור ויברך^{מז}. ומשהתחיל לבדוק טוב שלא ידבר בדברים שאינם לצורך^{מח} עד שיגמור כל הבדיקה, כדי שישים אל לבו לבדוק היטב^{מט}. ובדיעבד אם שח אין צריך לחזור ולברך^נ.

לט שו"ע (תלב,ב). וההליכה מבית לבית לא הוי הפסק, אף כשיוצא למקום אחר. מ"ב סק"ז.
מ שם.

מא רמ"א (תלב,ב).

הנה במרדכי (תקלו) כתב בשם ספר הפרדס שיברך רק אחר שימצא הכיכר הראשון. [והוא במחזור ויטרי ריש הל' פסח]. ובב"י (תלב) הביא כלבו שכתב שיניח פתיתים כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. אמנם הב"י נקט שהברכה על עצם הבדיקה [כן מוכח ברי"ף, רמב"ם, הגה"מ, מהרי"ל]. ובתשובת תמים דעים (לראב"ד כט) כתב שאותם שמשימים חמץ בחורים וסדקים בשעת הביעור, מעשה נשים הוא ואין לו שורש, הובא ברבינו מנוח (ג,ו).

אמנם בד"מ הכריע לדינא להניח פתיתים [ע"פ מהר"י ברונא (קצב) ותה"ד (קלג)] אף שס"ל שאינו לעיכובא. וכנראה יש בזה מעלה שהזכיר מהר"י ברונא (שם) שעי"ז לא ישכח לבטל למחר, ובחק יעקב כתב שעי"ז לא יתירשל מלבדוק.

ובמ"ב הביא שלמעשה דעת האחרונים שאי"צ להניח פתיתים [ט"ז, חק יעקב, פר"ח, והגר"א], ומ"מ כתב שלא יבטל מנהג ישראל.

מב מ"ב (שם) ע"פ האריז"ל. [עי' פרי עץ חיים (דף קיז) 'דע בענין הביעור צריך להניח קודם הביעור עשרה פתיתי חמץ לבערם, ולכן שורפין ומבטלין מן העולם נגד עשרה כתרין דמסאבותא']. ובספר ברית הלוי (להגר"ש אלקבץ) כתב דנרמז בגמ' פסחים (י.) 'הניח עשרה ומצא תשעה'.

מג שע"ת (שם) 'כדי שאם יאבד אחד מהם לא יצטרך לבדוק פעם אחרת'. ומסתבר שזהו לפי מה שמה שנקטו הפוסקים שמדינא אי"צ למצוא חמץ והמצוה רק לחפש, שאל"כ בהכרח שיהא כזית, שהרי פרורי פת פחות מכזית אין חובת ביעור [עי' שעה"צ (תס,טז) והארכנו בזה לקמן בענין 'חובת בדיקה וביעור לפחות מכזית']. מיהו יתכן שכן יש תועלת בתורת ביעור באותם פירורים ע"פ מש"כ בשדי חמד (מערכת חמץ ומצה ה) שבאופן שמחשיב אותם ומקבצם בודאי מצטרפים יחד. ולפי"ז צריך שעכ"פ כולם יחד יהא בהם לכה"פ 'כזית'.

מד מ"ב (שם). ובמג"א שלכך יקח חמץ קשה. ונהגו כיום מהאי טעמא לעוטפו בניילון וכדומה.
מה שו"ע (תלב,א).

מו גר"ז (סעיף ו). מאמר מרדכי (תלב,ג).

מז מ"ב (תלב,ה). דהוי הפסק בין הברכה לבדיקה.

כיבוד הבית

קודם הבדיקה יכבד את כל הבית והחדרים, כדי שיוכל לעשות הבדיקה כדין מיד בתחלת ליל י"ד.^{נא}

גדר חיוב הבדיקה לאחר שכיבד את הבית

אף שניקו וכיבדו היטב, מ"מ אין לסמוך ע"ז וחייב לבדוק עם ברכה.^{נב} אמנם יועיל שע"ז תהא צורת הבדיקה בעיקר לדקדק ולבחון היטב אם כבר ניקו כל מקום ופינה מחמץ.^{נג}

^{מח} ואם צריך לנקביו באמצע הבדיקה יכול לברך 'אשר יצר' ואין זה הפסק, ונראה שגם ברכת ברק ורעם יכול לברך וכן לענות ברוך הוא וברוך שמו ואמן על ברכות אחרים. (מבית לוי ומקורו ממ"ב (נא,ח) שמתיר לברך באמצע פסוד"ז 'אשר יצר' ועיי"ש בביה"ל הטעם שמא יצטרך שוב, וכאן קיל יותר ההפסק).
^{מט} שו"ע שם.

^{נא} מ"ב (סק"ו). כיון שכבר התחיל המצוה, ובדברים שהם צורך הבדיקה גם לכתחלה יוכל לדבר שזה אין חשיב הפסק כלל.

^{נא} רמ"א (תלג,יא) דלא מיבדק שפיר בלא כיבוד, מ"ב (סקמ"ו).

^{נב} שו"ע (סעיף יא). וכמו שביאר שם במ"ב שהכיבוד אינו בדיקה גמורה שמא נשתייר חמץ באיזו גומא.

אמנם באופן שניקו היטב כל פינה וחדר שלכאורה לא נשתייר גומא שלא ניקו, מצינו בזה ג' דעות: א. בסדר היום כתב 'ויפנה עצמו מכל עסקיו וכו', ולא יאמר אדם הרי הנשים ובני הבית כבדו הכל יום י"ג בניסן ולא נשאר מקום שלא פינו, מה צורך לבדיקה זו כי לא אמצא דבר, אפ"ה לא יסמוך על זה כי אע"פ שאמת הדבר שבדקו וחפשו הכל, המצוה מוטלת עליו הלילה הזה והיא מצוה מד"ס לבדוק הכל לכתחלה כאילו לא נעשה דבר. וכן מצינו לכמה מגדולי הדורות שטרחו ובדקו היטב כמה שעות. ב. בשערי תשובה (סו"ס תלג) כתב שיש ללמוד זכות על המוני העם שמקילין בבדיקה שעושין דרך העברה בעלמא כמה חדרים בשעה מועטת ואין מקפידין לבדוק יפה בחורין וסדקין כפי תקנת הבדיקה מדינא דגמרא, דיש להם על מה שיסמוכו באשר הן מקודם רוחצים הכל ומנקרין ומחפשיין היטב. ובהגהות חכמת שלמה (תלג,יא) כתב שבאם כבד הבית ג' ימים קודם י"ד הוי חזקה, ונעשה כמקום שאין מכניסין בו חמץ ואין צריך בדיקה. ג. בדעת תורה (למהרש"ם תלג,ב) כתב שאחרי שניקו היטב סגי בפיקוח בעלמא. וכן הגדיר הגרש"ז אויערבך זצ"ל (הליכות שלמה עמ' צז) שכיום הבדיקה היא 'לדקדק ולבחון היטב אם כבר ניקו כל מקום ופינה מחמץ'. אבל אין פטור מבדיקה מחמת הכיבוד. [ועי' להלן אם מותר או מועיל בדיעבד, בדיקת הבית בלילה לאור הנר קודם ליל י"ד ליפטר מבדיקה].

^{נג} כפי הגדרת הדע"ת והליכות שלמה הנ"ל.

אמנם ידוע כמה טרחו גדולי הדורות בבדיקת חמץ לבדוק אחרי כל חשש משהו, עי' מעשה רב (אות קעח) שזמן הבדיקה אצל הגר"א היה נמשך למאוד. ובכתב סופר (או"ח יז) העיד על מה שראו עיניו אצל אביו החתם סופר שהיה מרבה לבדוק בכל הבית והעליה והלול וכל מקום שאפשר באיזה מציאות להכניס שם חמץ, ואע"פ שהיו לו בנים ובני בית ותלמידים ובחורים שהיו כדאים לסמוך עליהם מ"מ היה עושה בעצמו גם מה שלא היה לפי כבודו וכו'. ובספר

בדיקה קודם ליל י"ד

בדק כל ביתו ביום י"ג אע"פ שבדק לאור הנר, יחזור ויבדוק בלילה בלא ברכה^{נ"ד}. אבל אם בדק בלילות שקודם ליל י"ד [כדרך 'בדיקת חמץ'] לאור הנר בחורים ובסדקים, ונזהר היטב שלא להכניס שם חמץ אי"צ לחזור ולבדוק^{נ"ה}. וה"ה כשבדק ביום באמצע החדר לאור השמש^{נ"ו}, או שבדק כיסי הבגדים לאור השמש ונזהר היטב לאחר מכן, שאי"צ לחזור ולבודקם^{נ"ז}.
לכתחילה אין לסיים 'בדיקת חמץ' קודם ליל י"ד^{נ"ח}. ומי שקשה לו לבדוק כל ביתו בליל י"ד יכול לבדוק חלק מהמקומות [קודם י"ד בלילות לאור הנר, או ביום במקום שהוא כנגד השמש], ולשייר לליל י"ד מקום המחוייב בברכה^{נ"ט}.

ארחות רבינו (ריש ח"ב) שבעל הקה"י היה מקדיש זמן רב לבדיקת חמץ.
^{נ"ד} מ"ב (תלג,א). דביום אין אור הנר מבהיק כ"כ כמו בלילה [אפילו במקום חשוך], וכן מבואר בר"ן בשם הירושלמי. ומ"מ לא יברך שוב, לחוש לדעת הגר"א (סו"ס תלג) שכתב ע"פ הירושלמי שבדיעבד מהני.

^{נ"ה} מ"ב (תלג,א). ומי שרוצה להחמיר ולבדוק [מחמת הטעמים שיתבארו להלן], עכ"פ לא יברך.
^{נ"ו} שו"ע (תלג,א) ומ"ב שם.

^{נ"ז} מ"ב (תלג,ו).

^{נ"ח} שעה"צ (תלג,ה).

דהנה דעת כמה פוסקים [פרי חדש, הגר"א, הלכות קטנות, חק יעקב] להתיר לבדוק כל ביתו בלילה שקודם ליל י"ד לאור הנר בשביל למצוא חמץ, אלא שכיון שמפסיד הברכה לכן נקטו הפוסקים שלא יגמור לבדוק הכל קודם ליל י"ד. שעה"צ (שם).
ולמעשה מצינו בפוסקים ד' טעמים לאסור לבדוק קודם ליל י"ד: א. שלא לחלוק בין בדיקה לבדיקה (ראב"ן בריש ספרו, הובא במרדכי (תקלה) ובתה"ד (קלג), הביאו המ"ב תלג,מה) דכיון שנקבע הזמן לליל י"ד ורוב ישראל בודקין אז אין לאדם לשנות הזמן כדי שלא לחלק בין הבדיקות. ב. לפי שמפסיד הברכה, למאי דקי"ל כהמג"א (תלו) דהבודק קודם הזמן לא יוכל לברך. (חק יוסף הובא בשעה"צ תלג,ה). ג. במהר"ם חלאוה (פסחים ד.) כתב בזה שיש לחוש 'דלמא מתחיל לבדוק, וכיון דלאו זמן בדיקה לכל מתעצל ומניחו באמצע בדיקה וישכח מלגמור קסבור שכבר גמר'.

^{נ"ט} שבכה"ג לכל הטעמים [שבהערה הקודמת] לכאורה אין לחוש, שהרי לטעם הראשון מבואר במ"ב (תלג,מה) דסגי בהכי [מיהו מחד גיסא בשעה"צ (סקנ"ו) פקפק בזה דיתכן שדין 'לא תחלוק' קאי על כל מקום ומקום. ומאידך לגבי בדיקה לכתחילה קודם ליל י"ד הביא בשעה"צ (תלג,ה) לאסור רק מטעם 'ברכה לבטלה' ומשמע שאם שייר חדר אחד לברך עליו שפיר דמי]. ולטעם השני בודאי שפיר דמי שהרי מברך. ולטעם שלישי כיון שנשאר חיוב לבדוק בליל י"ד לא שייך עצלות.

לסמוך על בדיקת נשים וקטנים

מצוה לבדוק בעצמו, ולכן גם כשנצרך לבדוק ע"י אחר יסייע בידו^ס. וכתבו הפוסקים דמעיך הדין אפשר לסמוך על בדיקת נשים וקטנים נמי^א, ומ"מ כיון שיש בדבר טירחא לכתחילה יבדוק גדול מבן י"ג ומעלה^ב.

חובת בדיקה וביעור לפירוורים פחות מכזית

איסור ב"י וב"י של תורה שיעורו בכזית^ג. אמנם גם פחות מכזית יש חובת ביעור^ד, ולדעת כמה פוסקים הוא מחמת דין 'חצי שיעור אסור מה"ת'^ה,

^ס דמצוה בו יותר מבשלוחו. מ"ב (תלב, ח).

^א כיון שמבטל חמצו והוא רק מדרבנן כמבואר בגמ' פסחים (ד), שעה"צ (תלב, ו).

^ב מ"ב (תלב, ח. תלז, יח). והנידון לסמוך על בדיקתם הוא רק בבדיקה בלילה ולאור הנר. מקור הדין הוא בברייתא (ד). 'תניא הכל נאמנין על בדיקת חמץ נשים ועבדים וקטנים, משום דהימנוהו רבנן בדרבנן'. וכתבו התוס' (ד"ה הימנוהו) דאף שנאמנות גם בדאורייתא, מ"מ בדיקת חמץ אם היתה מדאורייתא לא היו נאמנות משום דאיכא טירחא יתירתא, וצריך דקדוק גדול, כדמוכח בירושלמי שמפרש 'מפני שנשים עצלניות הן'. וכע"ז בהגהות אשר"י (א, ג). הובא במרדכי (תקל) בשם סמ"ג שכתב לבאר המ"ד בירושלמי (ב, ב) שנשים אין נאמנות על בדיקת חמץ אע"ג דבעלמא נאמנות אפי' בדאורייתא אפילו במידי דטירחא [כמו ניקור חלב ומליחה], משום דדוקא בדבר שיודעין שיש ודאי איסור נאמנות, אבל בבדיקת חמץ סבורות שאין חמץ בחורין וסדיקין ונמנעין מלבדוק מפני עצלותם.

ובערוך השלחן (סוף תלז) כתב 'והאידנא נשי דידן בודקות יותר בטוב ומחטטין אחר משהו חמץ ורוחצין ומנקין כל המקומות ומדקדקות יותר מאנשים'.

^ג ביצה (ז:). והיינו ללקות עליו כשעושה מעשה כגון שקונה חמץ בפסח, לדעת הרמב"ם ושאר פוסקים שלא זו לוקין עליו.

^ד הכרעת המ"ב (תמב, לג) כדעת רוב פוסקים שאף פחות מכזית צריך ביעור [אא"כ הוא מטונף וכדבסמוך].

הנה במשנה פסחים (מה). אמרו 'בצק שבסדקי עריבה, אם יש כזית במקום אחד חייב לבער, ואם לאו בטל במיעוטו'. ומבואר שפחות מכזית אין בו חובת ביעור, ונאמרו בגמ' שם כמה חילוקים. ומצינו שנחלקו הראשונים למסקנת הסוגיא אם יש חיוב ביעור בפחות מכזית באופן שאינו עשוי לחזק: א. שיטת רש"י והרי"ף והרמב"ם (ב, טו) שאף פחות מכזית חייב לבערו. ב. שיטת תוס' (מה). והטור (תמב, יא) בשם הר"י מפרי"ז ובתרומת הדשן (פסקים קסד) שאין חיוב ביעור לפחות מכזית [אא"כ יש כמה חצאי כזית בכלי שהכלי מצרפם, וכן בבית באופן שחיישינן שיצטרפו].

ולדינא: דעת הט"ז (תמב, ה) ומג"א (סק"י) ופמ"ג (א"א סק"י) וגר"ז (תמב סעיף כח) ומ"ב (סקל"ג) וחזו"א (קטז, יג ד"ה שו"ע) שאף בפחות מכזית חייב ביעור [לכה"פ מדרבנן מחשש שמא יבוא לאוכלו]. ודעת הפר"ח (תמב, ז) והגר"א (סוף תמב) ושאגת אריה (סוף פא) שפחות מכזית אפי' מונח בכלי פטור מביעור, ואף אין בו חשש אכילה מחמת חוסר חשיבותו.

הלכות פסח

ולכל הפחות יש חיוב ביעור מדרבנן מחשש שמא יבוא לאוכלו^{טו}, לפיכך גם אם ביטל והפקיר חמץ פחות מכזית עדיין חייב ביעור מדרבנן. אבל בפירורים פחות מכזית המטונפים^{טז}, או שנמצאים במקום דריסת רגלי אדם אי"צ ביעור^{טז}. ויש שהקילו בפירורי פת שבכל גווני אינם חשובים ואי"צ ביעור^{טז}.

וכבר כתב הב"י (תמב,ז) שלא האריך בדינים אלו מפני שבלא"ה נהוג עלמא לבער ולבדוק שלא יהא אפילו משהו חמץ, וכמש"כ הרא"ש שישראל קדושים הם וגוררים כל חמץ הנמצא אפילו בכתלי הבית [הובא בשו"ע תמב,ו].

^{סה} ברבינו דוד (ו: ד"ה אילימא) נסתפק אם יש דין חצי שיעור בב"י וב"י. מאידך במהר"ם חלאווה ותוס' שאנץ (מה.) כתבו שיש חצי שיעור בב"י וב"י.

ולמעשה: דעת הט"ז (סק"ה) והרדב"ז (א,קלה) וחכם צבי (פו) ושאגת אריה (פא) ודגול מרבבה (על מג"א סק"י) והגר"ז (סעיף כח) שאין בזה דין חצי שיעור. ומשום ב' טעמים: א. שכוון שחצי שיעור אסור מדין 'חזי לאיצטרופי' (כמבואר ביומא עד.), א"כ הוא דווקא באכילה שתוך כדי אכילת פרס יכול להתחייב למפרע על חצי זית הראשון בהצטרפות עוד חצי זית. משא"כ בב"י וב"י שאינו עובר על חצי כזית, ואם יצטרף עוד חצי זית יתחייב רק מכאן ולהבא, ע"י שאגת אריה וחכם צבי (שם). ב. שדווקא באיסור שיש בו מעשה י"ל שהמעשה מחשיב את החצי שיעור, אבל בב"י שאינו אלא מניחו בביתו ואינו מבערו, ואינו עושה מעשה שמראה בו שמחשיבו לא אמרינן ביה חזי לאיצטרופי, ע"י חכם צבי (שם).

אמנם דעת הפר"ח (תמב סוף סק"ז. תסו,א) ופמ"ג (א"א תמב,יב. תמד,יד) ומנחת חינוך (יט,ה) וחזו"א (קטז,יג) שיש בחצי כזית איסור תורה מחמת חצי שיעור. וברע"א (סוף תמד) כתב שלדעת רוב הפוסקים יש חצי שיעור באיסור ב"י וב"י.

^{סו} הט"ז (תמב,ה), והרדב"ז (א,קלה), והגר"ז (סעיף כח).

^{טז} מ"ב (תמב,לג) ע"פ ב"י ומג"א (סק"י) שהביאו יראים שבתרתי לריעותא פחות מכזית ומטונף אי"צ ביעור.

^{סח} ט"ז (סק"ה), וכן מוכח בשעה"צ (תלג,לג), וכמו שביאר בשונה הלכות (תלג,יב). ומסתבר כן דלא גרע ממטונפין.

ולפי"ז היה אפשר ליישב מה דאמרו בפסחים (ו.) 'פירורין הא לא חשיבי', ולדעה שיש חובת ביעור על פחות מכזית מדוע לא חשיבי, ולהנ"ל י"ל דמיירי במטונפין קצת או שעומדין במקום דריסת רגלי אדם. אמנם בראשונים הבינו שדין 'פירורין לא חשיבי' הוא בכל גווני ולכן חילקו בין פירורי פת לבצק, וכדבסמוך. [מאידך ברבינו דוד (שם) הקשה להיפך שאם אי"צ לבער פחות מכזית (כדעת תוס') מדוע הוצרכו לסברת 'לא חשיבי'. וביאר דאמרו כן לרווחא דמילתא].

^{סט} כ"כ במהר"ם חלאווה ומאירי להוכיח מהא דאמרו בפסחים (שם) 'פירורין הא לא חשיבי', שבהכרח דווקא בצק חשוב אף בפחות מכזית, משא"כ פירורי פת. וכן נקט המהרי"ל, הובא במג"א (תס,ב) ובט"ז (סק"ג) ובשעה"צ (תס,טז).

ולפי"ז לדעת המ"ב עיקר בדיקת חמץ הוא על פירורים חשובים כגון בייגלה או שקדי מרק שיש בהם חשיבות, ולא על פירורי לחם וכדומה.

אמנם בחיי אדם ובחזו"א^ע כתבו להצריך בדיקה וביעור אף לפירורי פת פחות מכזית, [מחשש שמא יבוא לאוכלם], ומשום כך החמיר החזו"א^{עא} לגבי פירורים הנמצאים בספרים שהשתמשו בהם כל השנה בחמץ, והצריך מחיצה. ואף לדעה זו דווקא בפירורים גדולים, אבל בפירורים קטנים ביותר שנדרסים ברגלי אדם אי"צ לבער^{עב}. וידוע מה שכתב הרא"ש והובא בפוסקים: דישאל קדושים הם, ונהגו לגרר הכתלים והכסאות שנגע בהם החמץ, כדי לבער כל החמץ אפילו כל שהוא.

המקומות שחייבים בבדיקה

הקדמה

הנה במקומות שמשתמשים בהם עם חמץ בתדירות במשך כל השנה, כגון: כלי האכילה למיניהם, וארונות המטבח, המקרר וכיוצ"ב, בהם פשוט שצריכים בדיקה, שמסתמא יש שם חמץ, ועוד שאם ישתמש בכלים ובמקומות אלו לאכילה בפסח [ללא ניקוי] עלול משהו מהחמץ להיכנס לתוך המאכל מאליו, ולפיכך צריך לנקותם ע"י שפשוף וניקיון היטב עד שלא יישאר בהם חמץ כלל, לא שום דיבוק ולא שום פירור קטן אפילו שאינו נקי, ואפילו כשאין בדעתו להשתמש בכלים ומקומות אלו בפסח [אלא מצניעם בארון סגור] גם כן חייב לנקותם היטב^{עג}.

ועיקר תקנת הבדיקה נצרכה על מקומות שאין אוכלים ומשתמשים שם עם חמץ, שאעפ"כ חששו שמא הגיע לשם חמץ באקראי, וחיוב זה כולל אף מקום שעלולים להגיע שם באמצע הסעודה עם דבר מאכל^{עד}. ונתחדש בחיוב בדיקת חמץ שאף בספק צריך לבדוק, ולכן אפי' אם בדק ביתו ובאמצע או לאחר גמר בדיקתו נתעורר לו ספק על מקום מסויים אם בדקו או לא, חייב לבדוק. אבל במקום שאין סיבה שיהיה שם חמץ אינו חייב

^ע חיי אדם (קט"ו). וחזו"א (קט"ז, יג ד"ה והגר"א). וביאר החזו"א שלפי"ז מה שאמרו 'פירורין לא חשיבי' הוא רק לענין חובת 'ביטול', אבל לגבי חובת בדיקה וביעור לא חילקו בין כזית לפחות מכזית.

^{עא} חזו"א (קט"ז, יח). ודין מחיצה הוא כמו גבי חמצו של נכרי כמבואר בפסחים (ו.).

^{עב} בריא"ז מפורש בלשונו שרק פירורין הנראים לעינים, וגם החזו"א (שם) מבואר שבכה"ג בטלי מתורת אוכל, וכע"ז בחזו"א (קכב, ח). ועי' שו"ע (תמד, ד) ומ"ב סקט"ו.

^{עג} כמבואר בשו"ע (תנא, א) לגבי כלי אכילה שצריך לשפשפם היטב אף כשמצניעם מחשש שמא ישכח וישתמש בהם.

^{עד} שו"ע (תלג, ג) ומ"ב שם.

בבדיקה^ע. אמנם במקומות שמצויים ילדים קטנים צריך לבדוק בכל מקום שיכולים הקטנים להגיע אליו^ו.

מקום שקשה להגיע אליו אע"פ שיש שם חמץ^ז סגי בביטול, וה"ה בחמץ שנפלה עליו מפולת בגובה ג' טפחים^ח שאי"צ לפנותה אלא מבטלו בלבו ודיו. אבל חמץ המונח על מקום גבוה, צריך ליקחנו משם דחיישנן שמא יפול משם בפסח^ט.

מקום שמכניסים בו חמץ

חדרי הבית והעליות כולם צריכים בדיקה כיון שהרבה פעמים אדם מסתובב בהם עם חמצו^פ, וכן ארונות בגדים ומגירות עד מקום שיד הקטן מגעת צריך בדיקה^{פא}. למעלה משם יש חיוב בדיקה רק אם מיועדים לאחסנת כלי סעודה כצלחות וכוסות וכדו' שאז חייבים בבדיקה, וכן כשממש למגבות ודברים שעלולים להצטרך להם בעת הסעודה^{פב}.

ארונות ספרים עד מקום שיד קטן מגעת צריך בדיקה, ולמעלה משם כל שאין לו קביעות וקפידא שלא להשתמש שם בזמן האוכל צריך בדיקה. **בתוך הספרים** עצמם נהגו להקל שאינם חייבים בבדיקה^{פג}, אולם ספרים

^ע כמבואר בשו"ע ובמ"ב (תלג, טז) לגבי אוצרות יין [כיון שיש לו קבע, היינו שנוטל מקודם כל מה שצריך לו לסעודה]. **ויש בזה חידוש** שאף במקום שאפשרי שיהא שם חמץ, כגון מחסן עם דפנות סוכה, שבהחלט יתכן שבערב חג סוכות יכנס לשם עם חמץ, מ"מ כל שאין סיבה שיכנס עם חמץ לא חששו.

^{עו} לאפוקי מקומות גבוהים או חסרי גישה בשבילם, שאין צריכים בדיקה.

^{עז} ובכלל זה חמץ שנפל תחת ארון כבד שאין דרך להוויזו כלל, וכן חמץ שנפל לתוך מתקן הסקה שאי"צ לפתוח הברגים וכדומה ע"מ להגיע אליו ולפנותו, וכן כל כיוצ"ב. ובתנאי שנפל מאליו ולא שהניחו שם בידים ע"מ להטמינו שם.

^{עח} שו"ע (תלג, ח). ואפי' בחמץ ודאי, אבל במפולת פחות מג"ט צריך להוציאו משם. ולא מיבעיא כשאין סכנת עקרב שאפי' בספק חמץ צריך לפנות ולבדוק, אלא אפי' כשיש סכנה מ"מ בודאי חמץ יפנהו באופן שלא יסתכן.

^{עט} שו"ע (תלח, ב). והוא איבעיא בגמ' פסחים (י:): ונקטינן לחומרא מחשש דזימנין נפל ואתא למיכלי'. וגרע מככר שנפל לבור עמוק או תחת מפולת דקיי"ל דסגי בביטול כיון ששם אין אפשרות שיעלה מאליו. וכשאין ידוע שיש שם חמץ אי"צ לבדוק, דאי"ז מקום שמכניסין בו חמץ.

^פ שו"ע (תלג, ג).

^{פא} מ"ב (תלג, יט).

^{פב} כדין אוצרות שמסתפק מהן לסעודה, עי' שו"ע (תלג, ג) ומ"ב שם.

^{פג} כדעת המהרי"ל שהובא במג"א (תס, ב) וט"ז (סק"ג), ובשעה"צ (תס, טז). וכמו שנתבאר לעיל

שמשמשמים בהם תדיר על השולחן כזמירות של שבת וסידורים יש להצניעם ולמכור את החמץ שבהם לנכרי^{פד}.

כסאות וספות שאוכלים על גביהן חמץ ינקם במטלית רטובה, ויחטט עד מקום שהיד מגעת בסדקים שבין המושב לכסא, וכן בספה. אך אי"צ לפרק המושב המחובר בברגים, ולרווחא דמילתא ישפשף עם חומר ניקוי דפירורים ודאי נפסדים ע"י זה.

ובעיקר מצוי חמץ בילקוטים ותיקי האוכל, וכן בגדים שיש בהם כיסים, ויש בהם חובת בדיקה מעיקר הדין^{פה}. וכלל הוא שכיבוס מועיל לגוף הבגד^{פו}. אמנם לגבי תיקים וכיסים שיתכן שאם היה בהם חמץ יתכן שלא יפגם, ולכן יכבס אותם כשהכיסים יהיו כלפי חוץ ושוב אין טעונים בדיקה. **תנור ומקרר** וכן מיטות שיש מקום פנוי תחתם או באופן שיש שם מגירה שמניחים שם חפצים, חייבים בבדיקה.

אבל תחת ארון כבד או מאחוריו, וכן במקום שיתכן שהתגלגל לשם חמץ ואין גישה אליו, מעיקר הדין אינם צריכים בדיקה^{פז}, וראוי לשפוך עליהם חומר חריף שיפסלם מאכילת כלב^{פח}. **אמנם** המשטח בפריזר [במקרר

בארוכה שפירורי פת פחות מכזית אי"צ ביעור, ושלא כדברי החזון איש שהחמיר. ^{פד} ולא גריעי מכלי אוכל שמשמש בהם כל השנה, שמבואר בשו"ע (תנא, א) שצריך לשפשפם היטב ולהצניעם [וכבר כתבנו שבמוכרם לנכרי יש להקל שאי"צ לשפשפם]. ^{פה} רמ"א (סוף תלג).

^{פו} שנתנקה מחמץ או שהוא נפגם עכ"פ. כמבואר ברמ"א סוף תמב. ^{פז} אפי' יש שם ודאי חמץ דנידון כחמץ תחת מפולת, וכחמץ שבחור של הכותל שאי"צ בדיקה וסגי בביטול. ע"י שו"ע (תלג, ז ח) ובמ"ב שם סקכ"ט. ובמ"ב (סקל"ח) הביא ב' דעות בראשונים אם בכה"ג הביטול הוא מה"ת או שרק מדרבנן: שדעת רש"י והר"ן (לא): שמה"ת הוא כמבוער דמחמת קושי הדבר להגיע לשם ממילא מתייבש ממנו ונפקע מבעלותו, וכלשון הרשב"א (בתשובה ע) 'אין בדעתו לפנות הגל ולחטט אחר הפסח' הובא במ"ב (תלו, יז). ואילו דעת הסמ"ק (סוף צח) ובמג"א (תלג, יז) שכן דעת המ"מ שחייב ביטולו הוא מה"ת, ונפק"מ בשכח לבטל עד זמן איסורו שלדעה שנייה חייב לבערו מן העולם. ולדינא פסק המ"ב (תלג, לח ובשעה"צ סקמ"ד) כדעה ראשונה שהחייב הוא רק מדרבנן.

[אומנם לגבי ככר שנפל בבור שיכול להתאמץ וליטלו משם אע"פ שסגי בביטול (כמבואר בשו"ע תלח, ב), בזה לכ"ע הביטול הוא מה"ת, ואם לא ביטלו קודם הפסח צריך להוציאו ולבערו (מ"ב תלח, טז). וה"ה בחמץ שבחור של הכותל כשיש ודאי חמץ, וכמבואר בפר"ח [תלח, ב] שעובר עליו בב"י אם לא ביטלו, אלא שלא אטרחוהו רבנן ולא חששו בזה שיבוא לאוכלו, ולכך סגי ליה בביטול אף מדרבנן].

^{פח} שו"ע (תמב, ו) 'ואם יש חמץ בסדק שאינו יכול לחטט אחריו יטיח עליו מעט טיט', וביאר הט"ז (סק"ב) שדין זה הוא לחומרא בעלמא, דמדינא כיון שאין יכול לחטט אחריו הו"ל כנפלה עליו מפולת. ועוד טעם יש להחמיר בזה ע"פ מה שיתבאר בסמוך שאין לעשות מפולת בידים,

'נופרוסט' יש לפותחו ולנקות שם מחשש שהפירורים שנפלו שם עלולים להתעופף כלפי מעלה ע"י המאוורר. ובכל גווני אסור לכתחילה לגלגל החמץ למקום שאי אפשר להוציאו^פ.

כלי חמץ

מעיקר הדין צריך לשפשף ולהוריד כל מה שדבוק בהם, ואח"כ להצניע הכלים ולהטמין המפתח^ז, ובימינו שמוכרים החמץ הדבוק בכלים מספיק להצניע וא"צ לשפשף מתחילה^א.

פרחים חיים חנוטים וביניהם חיטים מיובשים, וכן קישוטים לנוי העשויים מעיסה, אם הם צבועים בצבע שיש לו ממשות אי"צ לבערם וסגי למוכרם לגוי ואי"צ להצניעם^ב, ואם אינם צבועים ימכרם לגוי ויצניעם. אכן אם הם מונחים ע"ג תמונה בתוך מסגרת זכוכית הר"ז כמחיצה וסגי למוכרם ואי"צ להצניעם.

מכונת: לכתחילה יבדקנה אור לארבעה עשר [ע"י פנס], ובדיעבד נבדקת ביום ארבעה עשר לאור היום, כדין בדיקת אכסדרה^ג.

ומצוי שדוחף בידיו החמץ לחורים וסדקים.

^פ במ"מ (ב,יד) שהיתר מפולת הוא דוקא בשנפלה על החמץ מאליו, אבל לא לעשות מפולת בידים, אף שמבטל. הובא במג"א (תלח,ד) ומ"ב (שם סקט"ו). ומבואר במ"ב שם דאם עשה כן חייב לפנותו ולבערו, ואפי' ביטול לא מהני.

^צ שו"ע (תנא,א). וגם מי שנשאר בדירה לשינה בלא אכילה צריך להצניע כלי החמץ שמא ישכח ויבא להשתמש בהם או יסגור דלת המטבח ויסמן.

^א והנוהגים כחומרת הגר"א שלא לסמוך על מכירת חמץ גמור [עי' פרק י], צריכים לנקות ולרוקן פירורים כנ"ל וכן בטוסטר ומצנם וכל כלים הדומין לזה שמצוי שמצטבר שם חמץ בעין ינקה עד למקום שידו מגעת ומה שנשאר הרי הוא כמבוער ואח"כ יצניעם כנ"ל.

^ב דין חיטים אלו הוא כחמץ נוקשה, ומבואר ברמ"א (תמב,ג) דיש מחמירין בחמץ נוקשה כ"ז שמבצבץ ונראה, אלא שכאן נראה שדומה לכופת שאור שכשיחדה לשיבה וטחו בטיט אי"צ לבער (תמב,ט בסופו), וה"ה בזה שמיוחד לנוי וגם צבעו.

ולפי"ז היה מקום לדון שלא יצטרך מכירה כלל, אמנם כיון שבביאור הגר"א (תמב,ו ד"ה ואם) פירש שע"י הצביעה היא מאוסה, והיות ואין אנו בקיאים מהו שיעור הצביעה הנצרכת בכדי שיחשב לדרגת מאוס על כן יש למוכרם אבל לענין הצנעה שהוא נידון דרבנן וגם שעכ"פ הוא חמץ נוקשה יש לסמוך אסברא הנ"ל.

^ג הליכות שלמה (פסח עמ' קא).

רכוש משותף

חצר השותפים^{צד} שיש שם חמץ נחשב רשותו של כל שותף, ולכך אף אחר ביטול החמץ יש חיוב על כל אחד מהם לבער החמץ משם. לפיכך חדרי מדרגות, חצרות, גגות, ומקלטים משותפים שמשתמשים בהם במשך השנה [באופן שנחשבים למקום שמכניסים בו חמץ] חייב כל שותף לבדוק ולבער את החמץ שבהם, שהרי יש לו בעלות וזכות השתמשות. [ואי אפשר להיפטר מבדיקת חדר המדרגות ע"י שימכור או ישכיר לנכרי את זכויותיו שיש לו שם, שכיון שמשתמש שם כרגיל נשאר עליו חיוב בדיקה]. אמנם בחלקים הגלויים של חצרות ומרפסות וגגות שרגילים להיות שם ציפורים וחתולים וכדומה פטורים מבדיקה^{צה} [אם לא שידוע לו שיש שם חמץ]. ועכ"פ פינות נסתרות חייבות בבדיקה^{צז}.

צעצועים

צעצועים צריכים בדיקה כיון שהוא מקום שמכניסים בו חמץ, וכל שבדק שאין בהם פירורי חמץ מותר להשתמש בהם בפסח [אי"צ לנקות לכולן השחרות שבהם], ומ"מ לא יעלם על שולחן הפסח^{צח}. אין להשתמש בפלסטלינה או 'ברבצק' בפסח משום חמץ נוקשה שבהם^{צט}. צריך לזכור לנקות את הטלפון מפני שרגילים להשתמש בו עם חמץ, וכן טבעות נשים, ועגלת תינוק. וכן לרוקן את פח האשפה ושקית שואב האבק.

אחר הבדיקה

יזהר להצניע ולשמור היטב את החמץ שמשאיר למאכלו^{צט}, וכן את החמץ שאסף בכדי לשורפו^{צט}.

^{צד} מ"ב (תלג, כח) ודלא כדעת הב"ח כמש"כ בשעה"צ (סקל"ו).

^{צה} שו"ע (תלג, ו).

^{צו} כגון חלונות וארונות חשמל, וכן ארון צינור מים וכיו"ב שבחדר המדרגות, שיתכן שם המצאות של חמץ [בפרט ע"י ילדים].

^{צז} עי' רמ"א (תמב, יב).

^{צח} אמנם אפשר להשאירם בפסח [ועדיף למוכרם לנכרי], עי' שו"ע (תמב, ג), ובפרט שיש כאן ייחוד עם שינוי מעשה שצובעים אותו בצבעים עיי"ש ברמ"א.

^{צט} שו"ע (תלד, א). ובמ"ב הוסיף דגם בשעת הבדיקה יצניע החמץ שרוצה לאכול, דיש לחוש דלאחר שהשלים לבדוק זוית אחת וילך לבדוק זוית אחרת יטול עכבר או תינוק לפנינו ויגררנו לזוית שכבר בדק.

לא בדק בלילה

אם מאיזו סיבה לא בדק בליל י"ד, יבדוק ביום י"ד לאור הנר, ויברך על ביעור חמץ. ואחרי הבדיקה יבטל החמץ [אם לא הגיע עדיין שעה שישית]^{קא}.

מקום שעומד להיות מושכר לגוי

אם במכירת חמץ של י"ג^{קב} משכיר איזה חדר או מקום לגוי אי"צ לבדוק שם^{קג}. ונחלקו הפוסקים לגבי מקום שעומד להשכיר לנכרי רק בי"ד^{קד} אם צריך לבדוק בליל י"ד, ואף שלכתחילה צריך לעשות 'מכירת י"ג'^{קה}, מ"מ כבר נתפשט המנהג שאין צריך לבדוק^{קי}.

ק"מ"ב סק"ב.

קא שו"ע (תלה, א).

קב ע"י לקמן פרק י.

קג דלמכור את החמץ עצמו לגוי אין מועיל, משום שכיון שהיה שלו מעיקרא לא בדיל מיניה, וחיישינן שיבוא לאוכלו, מ"ב (תמח, יב). ורק כשאין המקום שלו פטור מבדיקה, ע"י מ"ב (תלג, כג).

קד במ"ב (תלו, לב) הביא פלוגתא אחרונים אם מה שבדעתו למכור או להשכיר לנכרי חדרים מסויימים ביום י"ד מועיל לפוטרו מבדיקה בליל י"ד שאז עדיין הם שלו וכבר הגיע זמן חיוב בדיקה: דעת המקור חיים (תלו, ד) וחיי אדם (קיט, יח) דלא מהני וסברתם דכי היכי דמוכר או משכיר ביתו ביום י"ד חל חובת הבדיקה על המוכר והמשכיר כיון שבכניסת ליל י"ד היה הבית שלו, ונמצא שתחילת ליל י"ד קובע את החיוב, ה"ה בענייננו שמוכר או משכיר לנכרי ביום י"ד כיון שבכניסת י"ד היה של הישראל חל עליו חיוב בדיקה. אמנם דעת תשובת בנין עולם דעצם מה שמוכר למחר לעכו"ם מקיים תשבתו וביעור, ולא גרע מחמץ שמשיר למאכלו למחר ומוכח שאין חייב לבער הכל, ואף בזה בעת שמקיים בדיקה בביתו הוא משייר לאלו החדרים למוכרו למחר לעכו"ם. וכן בתשובת חתם סופר (או"ח קלא) כתב להקל כשמקיים מצות בדיקה בשאר חדרים, וכן בספר אשל אברהם כתב דמסתברא להקל וכן פשוט המנהג.

קה ע"י פרק י.

קי הנה במ"ב שם סיים 'ומ"מ אף דאין למחות ביד המקילין, המוכר ביום י"ג שפיר עדיף טפ"י, ומבואר שחשש לכתחילה להמחמירים למכור ביום י"ג, מ"מ בעת הצורך יש להקל כמבואר במ"ב הנ"ל, גם בארחות רבינו (ח"ב עמ' ז) כתב שהחזו"א והקה"י סמכו על מכירת י"ד לפטור מבדיקה.

מצא חמץ בפסח

מצא חמץ בפסח שורפו או משליכו במקום שנאבד [כגון בית הכסא]^ק, ואם הוא יו"ט יכפה עליו כליק^ח.
תערוכת משהו של חמץ בשביעי של פסח, במקום הפסד מותר להשהותה בביתו, ויכפה עליה כלי עד מוצאי יו"ט^ט.

^ק שו"ע (תמו, א).

לכאורה איך יכול לשורפו והרי מכר לגוי כל חמץ שבביתו, והו"ל גזל העכו"ם [וביותר יש להקשות ע"פ המבואר בתוס' פסחים (כט.) שהגזול מנכרי חייב באחריות דמיו, וכן מפורש בשו"ת חת"ס (או"ח קיח) ומג"א (תקפו, ה), ומעתה א"כ בנידון זה אם יגרור או יגביה החפץ לשורפו כיון שעושה קנין משיכה או הגבהה, נעשה גזלן ומחוייב באחריות דמיו אם נאבד החפץ, ואף כשגזלו ע"מ לאבדו, הרי מפורש בש"ך (שפ"ח וסק"כ) שהגזול ע"מ לאבד חייב באחריות דמיו וחמץ של נכרי שחייב באחריותו עובר עליו בבל ימצא].

והביא הגר"צ ובר שליט"א (חוברת פסח) מהגרי"ש אלישיב זצ"ל שהיות שמשלמים לגוי כסף אחר הפסח ואינו מפסיד, והרי אילו היה רוצה לקבל אותו חמץ היה צריך לשלם לא נחשב להפסד בשבילו, [ואף שיש בזה 'חמסנות', נקט הגרי"ש שאין בגוי איסור חמסנות, עי' פמ"ג (מ"ז תרד, א בסופו) שנסתפק בזה, ובאבנ"ז (או"ח שכה, י) נקט שאין איסור].

ובתשובות והנהגות (ה, קיד) כתב להתיר ע"פ דעת הש"ך (חו"מ שנח, א) שהתיר לאכול פירות של חברו בלא רשותו אם ברור לו שחברו מסכים לכך, שבכה"ג אמרינן יאוש שלא מדעת הוי יאוש, וה"ה בנידון דידן שבטוחים אנו שאם ישאל רשות מהגוי ליטלו לשורפו בלא לשלם [וגם שהגכוי לא יצטרך לשלם] בודאי שהגוי יסכים. ואפילו לשיטת התוס' דס"ל שאין לאכול פירות חברו בלי רשות אפילו אם ברור לו שחברו מסכים, בעכו"ם גם הוא יודה. ועי' חזו"א (קיח, ה ד"ה כ' עוד) 'ומיהו אם אי אפשר לו להחזיר [לגוי] רשאי לשרוף ע"מ לשלם לנכרי, וממון נכרי מופקר לישראל בזמן שהוא נכשל בהן לעבור עבירה, אלא דחייב לשלם לנכרי' [מיהו בחזו"א (קכד, א ד"ה מג"א) כתב 'ומיהו בפקדון של נכרי שביד ישראל אפשר דאפי' לר"י אי"צ לשורפו, דהא קיי"ל גזל עכו"ם אסור מה"ת, אם לא שמתרצה הנכרי למוכרו חייב לשחד את הנכרי בממונו שירשהו לשורפו'].^ח

^ח שו"ע שם. והביא המ"ב דעה שהותר לשורפו אף ביו"ט, ולמעשה כתב שהעולם נוהג כמש"כ השו"ע.

^ט בשו"ת חכם צבי (פו) כתב שמעיקר הדין אין איסור להשהות בביתו חמץ משהו בתערוכת ואפילו מדרבנן, ועכ"פ בשביעי של פסח סגי בכפיית כלי [ואין דינו כמוצא חמץ בביתו ביו"ט אחרון שצריך לזרוקו לבית הכסא עי' מ"ב תמו, ג] וכ"כ הא"ר.

פרק ב

הכשרת המטבח

הקדמה

צריך לדעת שעיקר המקום שמצוי בו חמץ ושבא במגע עם אוכל, הוא איזור המטבח, ובד"כ כשמגיעים אליו מאוחר ובאפיסת כח, יש בזה הפסד גדול, ולכן החכם עיניו בראשו, שאדרבה יעשה את הכשרת והכנת המטבח מוקדם ושאר הדברים באם ישאר זמן. בכל מקום שיתבאר שצריך עירוי או ליבון וכדומה, יתבאר לקמן [פרק ז] בדין 'הגעלת כלים' כיצד יש לעשותו. יזהר שלא לומר 'כמה טורח פסח זה'.

שיש ושולחן מטבח

השיש^{ק"א} שבמטבח שיש בו בליעת חמץ, וכן השולחנות שבמטבח, אחר שניקה אותם היטב מחמץ בעין, ובא להשתמש בהם בפסח, צריכים הכשר ע"י 'עירוי' שיערה עליהם מים רותחים מכלי ראשון, וגם לכסותם בכיסוי עבה^{ק"ב}. ומ"מ עדיין יש שהחמירו שלא להניח בפסח קדירות חמות על השיש אף שמכוסה, אלא רק ע"ג דבר המפסיק^{ק"ג}.

^{ק"א} רוקח (רפג) ע"פ ירושלמי 'רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם ומה טורח זה', הובא בחק יעקב (תסט,ג), ותמה שהפוסקים לא הזכירוהו, ולכן כתב דנאמר על טירחת קרבן פסח ולא שייך בזה^ז. וכ"כ בגר"ז (סעיף ה).

^{ק"א} ישנם 3 סוגי שיש עיקריים: א. שיש גרניט. הוא השיש הותיק שמורכב מאבן גרניט [ומוסיפים 1% של חומר פלסטי כדי להשלים פגמים קטנים באבן, וכן ליצור ציפוי דק למנוע ספיגת נוזלים וכתמי אבן על השיש]. בשיש זה אין שום בעיה להגעילו ברותחים מכלי ראשון, והוא עמיד עד ל- 300 מעלות חום. ב. שיש קיסר. הדור החדש של השיש שעשוי 95% קווארץ עם חומר דבק מקשר, היצרנים אוסרים שפיכת מים רותחים עליו ומזהרים שע"ז מאבד את האחריות עליו, אמנם המציאות מוכיחה שאינו ניזוק. ולמעשה יש שכתבו שאולי מחמת דרך עשייתו אינו נידון ככלי אבנים אלא ככלי חרס שאין מועיל לו הגעלה. ג. שיש חברון. עשוי מאבן 'חברון', והיא אבן חלשה מאוד וע"י שפיכת מים רותחים יכולים להיווצר סדקים. ^{ק"ב} נייר כסף עבה, פי וי סי, וכדומה.

מקור הדין: בשו"ע (תנא,ו) כתב 'השלחנות והתיבות שמצניעים בהם אוכלין כל השנה, רגילים לערות עליהם רותחין, לפי שלפעמים נשפך מרק מן הקדירות לתוכן', וביאר הגר"א דנידון ככלים שתשמישם ע"י עירוי. ובמ"ב הביא שיש אומרים שאין מועיל עירוי מפני שפעמים שם עליו פשטיד"א חם ונחשב כאילו נשתמש בכלי ראשון, ולכן יכשירם ע"י אבן מלובן וישפוך

הקרמיקה שצמודה לשיש [ובמיוחד הקיר או החרסינה שמאחורי הכירים של הגז צריך כיסוי מדינא כיון שמצוי שמגיע לשם אדים בדרגת יד סולדת מהסירים שמבשלים שם ולפעמים הם מרוכזים כעין ניצוק], יש לערות עליה מים רותחים מכלי ראשון, ועכ"פ לכסות עד גובה הקדירות, ועדיף שלא יצמיד איליה קדירות חמות בפסח.

כיוורים

כיוורי חרסינה דינם ככלי חרס ולכן אין מועיל בהם הגעלה ק"י. ולכן ינקה אותם היטב עם חומר ניקוי [שעי"ז יפגם כל חמץ שדבוק בהם], ויניח בתוכם קערות פלסטיק של פסח קטן, ויחליף את המסננת שמשתמש בה כל השנה, או שיערה עליה מכ"ר.

ברזים

ברזים שבמטבח ינקה אותם היטב מחמץ שבהם קטן, ויפתח אותם על החום הגבוה שבהם לכמה דקות, וגם יערה אז עליהם מים רותחין ק"י.

כירים של גז

כירים של גז כיום רובם משתמשים בכירים מיוחדים לפסח, אמנם אם משתמש בישנות, הכשרם מתחלק לכמה חלקים: א. הפלטה הבסיסית

עליו רותחין ויגלגל למקום אחר וישפוך עליו כדי שילכו הרותחין בכולו, ואז מועיל אפילו ברותחין מכלי שני שהרי נרתחין ע"י הדף והוי ככלי ראשון. **שוב הביא המ"ב** (ס"ק קט"ו) יש אומרים שצריך להניח עליהם עוד מפה או דבר אחר החוצץ שמא נדבק בו עדיין חמץ בעין, וסיים דצריך לעשות כן בפרט בשולחנות או שיש עם סדקים. והנה בחוט שני (עמ' קלב) כתב שבכיסוי עבה אי"צ לעשות עירוי, מ"מ המנהג לעשות עירוי וגם לכסות.

ק"י שהרי נתבאר לעיל שחוששים שלא סגי בערוי לבד אלא עם אבן מלובן ומכיון שכמעט איננו מעשי [מחמת שיזיק לשיש ועוד טעמים], סומכים על כיסוי. אמנם גם בזה על הרוב אין הכיסוי אטום לגמרי, וכשנכנס מעט מים תחת הכיסוי ומניח עליו קדירה חמה וגורם שיתחמם ע"י חום הקדירה ויכול להיבלע עי"ז מהשיש לקדירה, ולכן יש להיזהר שלא להניח קדירות חמות על הכיסוי אלא ע"ג איזה כלי.

ק"י ומ"מ המנהג גם לערות עליהם מים רותחים, ועכ"פ מועיל למסננת שעשויה ממתכת.

קטן ועדיף שיהיו גבוהות מריצפת הכיור, כדי שגם אם יסתם הניקוז ויהיו המים חמים לא יבליע כללים שבתוך הכיור.

קטן רמ"א (תנא, כז) ובמ"ב שם.

ק"י כיון שמצוי שמערה מים רותחים מהברז על כלי חמץ או כששופך מים ע"ג איטריות כשהן רותחות, כך שנבלע בברז חמץ ע"י ניצוק, ע"י שעה"צ (תמד, ד).

שעליהם מונחים המבערים, צריכה ניקוי יסודי עם חומרי ניקוי לתנורים, ועירוי מכלי ראשון^{ק"ח}. וראוי שיעטוף אותה בנייר כסף עבה. ב. המבערים כיון שהאש יוצא מהם ושורף כל דבר הנמצא עליהם, מדינא אי"צ הכשרה כלל, ולכתחילה ידליק אותם לכמה דקות כדי לשרוף כל לכלוך שדבוק בהם. ג. החצובות שעליהם עומדים הסירים, אחר שניקה אותם היטב, יעשה להם ליבון קל^{ק"ט}, וגם ראוי לכסותם בנייר כסף^{ק"ד}. ד. הכפתורים ינקה אותם היטב, ויש שמכסים אותם בניילון וכדומה.

תנור

תנור אפייה של כל השנה, המנהג שלא להכשירו אלא להשתמש בתנור מיוחד כשר לפסח^{קכ"א}. [וינקה התנור של כל השנה היטב וימכרנו לגוי^{קכ"ב}].

^{ק"ח} וראוי שידליק האש תוך כדי שיש עליו מים נקיים כדי שיפלטו דרך בישול, דיתכן שכך היה באמצע השנה ונידון ככלי ראשון ולא רק כעירוי.

^{ק"ט} ברמ"א (תנא, ד) כתב בשם המהרי"ל שהחצובה צריכה ליבון. וביאר המג"א (סקי"ב) משום שלפעמים נשפך עליהם מאכל ונבלע ע"י האור, ולפי"ז היה צריך ליבון חמור (וכן מבואר בחיי אדם קכה, כו). אמנם כתב המ"ב (סקל"ד) שהוא רק לחומרא שהרי שתי קדירות שנוגעות זו בזו אין בליעה יוצאת מזו לזו בלא רוטב, וגם יש לתלות דאף אם נשפך כבר נשרף, כיון שבכל שעה היא על האש, ולכן הסיק דסגי בליבון קל, ובדיעבד בנשתמש בלי ליבון כלל ג"כ אין לאסור.

^{קכ"א} סברא שנייה הנ"ל אינה שייכת כ"כ היום, כיון שחלק מהחצובה מרוחק מהאש.

^{קכ"א} הן מחמת שיתכן שצריך התנור 'ליבון חמור' וכדבסמוך, מה שא"א לעשותו בתנור. והן מחמת ריבוי חריצים שיש בו [במיוחד בצירי הדלת], וגומיות עצמם, וסדקי הגומיות, וכן דלת זכוכית שיש בתנור שצ"ע במאי יכשירה, וכדלהלן.

הנה תנורים של זמנינו בפשטות היה צריך להיות הכשרן ע"י 'ליבון חמור' עד שיהיו ניצוצות ניתזים [כדין כלי שהשתמשו בו באור] מחמת 'זיעה' שיש בתנור בשעת אפייה, וכיון שא"א לעשות לתנור 'ליבון חמור' היה הדין נותן שאין תקנה להכשירו, ע"י אור לציון (ד עמ' קיד).

והנה בדין 'זיעה' באוכלין נחלקו בזה הפוסקים: בפ"ת (יו"ד צב, ו) הביא דברי הפמ"ג (שם) שנקט שאין זיעה באוכלין, והוכיח כן מדברי הרמב"ם (טו"א ז, ד). אמנם בטור (או"ח תנא, טו) מבואר שיש זיעה באוכלין, שכתב שכיסוי החררה צריך ליבון מב' טעמים: האחד משום שברוב פעמים נוגעת החררה בכיסוי. ועוד שהוא מזיע מהבל החררה שתחתיו. וכן מבואר במג"א (תנא, מד) ובפמ"ג (א"א שם) שיש זיעה באוכלין. [מלבד זה בתנורים שלנו יש הרבה פעמים נוזלים שמעורב בהם חמץ. וגם מחמת 'ריחא' אף שלכו"ע אין לאסור כאן מחמת שהוא בזה אחר זה כמבואר בשו"ע (יו"ד קח, א), מ"מ צידד בפמ"ג (יו"ד שפ"ד קח, יב) שלכתחילה אף בזה אחר זה אסור. מיהו ע"י בית מאיר (תסא, א) שמשמע שאף לכתחילה לא חיישינן לה].

ובמנחת יעקב (לה, כא) כתב לדחות הראיה מדברי הטור לאסור בליעת זיעה באוכלין מחמת ג' חילוקים: א. שבפעם אחת אין חוששים לזיעה, אבל בחררה שנשתמש בה כל השנה חוששים שמא פעם אחת היה זיעה. ב. שלגבי הגעלה החמירו לכתחילה, אבל בדיעבד אזלינן בתר עיקר הדין שאין חוששים. ג. שיש זיעה קלושה ביותר, וחמץ אוסר במשהו. ולפי כל הני טעמים בפסח יהא אסור. [גם אין לצרף מש"כ המג"א (או"ח שם) שאי"צ להכשיר גג התנור, משום שהזיעה

בא להכשיר את התנור שמשמשים בו כל השנה, צריך לנקות ולגרד היטב כל השומן שנדבק בדפנותיו, ולרסס בתוכו חומר שמסיר לכלוך וחלודה, וימתין מעת לעת משימוש האחרון^{קכג}, וידליק אותו למשך זמן מסוים בחום הגבוה ביותר. [ויש מהדרים לכסות אח"כ את הדפנות וקרקע התנור עם נייר כסף, וכן יכסה את דלת התנור הפנימית^{קכד}].

פח של שבת [בלע"ך]

'בלע"ך'^{קכה} אם רוב תשמישו לקדירות [שאינו מניח עליו חלות בקביעות] מספיק ליבון קל והיינו שיהפוך הפח וידליק כל הלהבות עד שמשער שאם יניח עליו קש אחר כיבוי הלהבות ישרף הקש, ולרווחא דמילתא יכסה אח"כ ג"כ בנייר. אבל כשמניח עליו תמיד חלות יקח לפסח 'בלע"ך' אחר.

שבאה לשם אין היד סולדת בה. משום דמלבד מה שבפמ"ג ורע"א (שם) חלקו עליו לאסור מחמת שגוף התנור חם, ולא איכפ"ל שאין הזיעה יד סולדת. גם אינו שייך בתנורי זמנינו שבודאי היס"ב בזיעה].

ולדינא נקטו גדולי הפוסקים לחוש בתנורים שלנו לזיעה, עי' אג"מ (יו"ד א, מ) מנחת יצחק (ה, כ) מנחת שלמה (תניינא נא) וכן מטו משמיה דהגרי"ש אלישיב זצ"ל. ומ"מ הסכמת הפוסקים שמעיקר הדין ובעת הצורך אפשר להכשיר תנור בליבון קל מחמת כמה טעמים: א. במ"ב (תנא, פה) הזכיר רק טעם הראשון של הטור 'שברוב פעמים נוגע', וזה לא שייך בזמנינו [גם בהגהות מהרש"ל על הטור כתב שעיקר כטעם הראשון שבטור]. מיהו יתכן לדחות שהשמיט המ"ב טעם שני שאוסר מחמת זיעה, משום שצידד כדעה שאין זיעה באוכלין, וא"כ בתנורים שלנו שיש גם נוזלים חמץ יש לעיין. ב. גם לפי הטעם השני שיש זיעה, בבית מאיר (או"ח תסא, א) וביד יהודה (קח, טז) נקטו שדווקא בחררה החמירו משום שהחררה סמוכה מאוד לכיסוי ובכה"ג חוששים לזיעה, אבל כשאנו סמוך אין חוששים לזיעה. ולפי"ז סתם תנור שהזיעה רחוקה מתקרת התנור לא חיישינן, וראייה לדבריהם ממה שנקטו הפוסקים שבסתם תנור רק חוששים לריחא ולא לזיעה. עי' שו"ע (או"ח תמז, א) וכן ביו"ד (קח, א). ג. המ"ב עצמו צירף (בשעה"צ תנא, קפ) לענין דיעבד מה שהוא נותן טעם לפגם. ד. יש לצרף בזה הדעה שהולכים בכלי אחר רוב תשמישו, ובעיקר אופים בו אוכלין ולא משקין, ולדעת כמה פוסקים אין זיעה באוכלין [גם רוב פעמים אין צמוד לתקרת התנור].

קכב ואף שמבואר בשו"ע (תנא, א) שצריך לשפשף היטב ולהצניעו, הוא דווקא בלא מכירה לגוי, אבל ע"י מכירה סגי בניקוי מחמץ בעין ויכסנו.

קכג אף שבליבון ממש אי"צ המתנת מעל"ע כיון ששורף הכל, מ"מ כאן שהוי כליבון קל, ימתין.

קכד מחשש שיגע בו האוכל, בפרט האידנא שעשוי מזכוכית שיתכן שאין מועיל להגעילו.

קכה וה"ה פלטה חשמלית שיפעיל אותה כשעה אם אינו מניח עליה חלות בקביעות.

ארונות מטבח

ארונות שמניח בהם כל השנה אוכלים או כלים צוננים, אי"צ הגעלה ק"כ, אלא ינקם היטב שלא יהא בהם חשש חמץ בעין, ונהגו העולם לפרוס עליהם ניירות ק"כ, וכן יעשה בכל מקום שבמשך כל השנה משתמש בו בחמץ צונן, ובא להשתמש בו בפסח. ויזהר שלא יהיו בניירות חשש חמץ קכח.

קכ"ב מ"ב (תנא, קיג).

קכ"ב במג"א (תנא, לח) הביא בדרכי משה מבואר שאי"צ לפרוס דפים, אבל במהרי"ל מבואר שצריך ושכן נהגו העולם.
קכח שאל"כ יצא שכרו בהפסדו.

פרק ג

ערב פסח

תענית בכורים

נהגו הבכורים להתענות בערב פסח זכר לנס שניצלו במכת בכורות במצרים^{קכט}, בין בכור מאב [שהוא בכור לנחלה^{קל}] ובין בכור מאם [שהוא פטר רחם] ואפילו בכורים כהנים ולוויים^{קלא}. אבל גדול הבית אי"צ להתענות, אף שבהם ג"כ היתה המכה^{קלב}. הנולד בניתוח קיסרי נחלקו הפוסקים אם צריך להתענות, ויפטור עצמו בסיום^{קלג}, כדבסמוך.

כל זמן שהבכור קטן [משלושים יום ואילך^{קלד}] אביו מתענה במקומו^{קלה}. צריך להתענות עד צאת הכוכבים [כדין תענית ציבור]^{קלי}, ואם חש ברע או שקשה לו התענית ויתכן שעי"ז יפסיד המצוות שנוהגות בליל הסדר, לא יתענה [ויאכל רק מיני תרגימא^{קליז}].

המתענה יאמר 'עננו' בתפלת הלחש במנחה^{קלח}, אבל לא בחזרת הש"ץ אפילו כשיש עשרה מתענים, וכן לא יקראו פרשת 'ויחל'קלט [ואם החזן

קכט שו"ע (תע,א). ומקורו במסכת סופרים (כא,ג) 'אין מתענין בניסן אלא הבכורות בערב פסח', הובא בתוס' ורא"ש (פסחים קח.).

קל ולפיכך אף אם בא אחר הנפל מתענה, מ"ב שם.

קלא ואפילו שהם מן האם ונמצא שאינם בכורים לא לנחלה ולא לפדיון, דמ"מ 'בכור' מיקרי, מ"ב ושעה"צ (סק"ד).

קלב מ"ב (סק"ב). והטעם מבואר בלבוש שכיון שצום זה מנהג הוא, לא נהגו אלא בבכורים שכתוב להדיא בתורה שבהם היתה המכה.

קלג בחק יעקב (סק"ב) נסתפק בזה, הובא בבאר היטב (סק"א). ובכף החיים (סק"ג) נקט להקל, וכן משמע בפמ"ג (א"א תע,א) שפשיטא ליה שפטור [ונסתפק רק בבא אחר יוצא דופן]. ואילו הגרש"ז אויערבך זצ"ל נקט שחייב (הליכות שלמה עמ' קפ, מספר נשמת אברהם יו"ד ח"ב שה,ה), וכ"כ בתשובות והנהגות (ג,קיג) [ועי' שבט הלוי (ח,קיז) שמשמע שהוא ספק]. ולמעשה הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל (הסדר הערוך ח"ג עמ' מד) שישתתף בסעודת מצוה ויפטור. קלד מ"ב (סק"י).

קלה רמ"א (תע,ב). ואם האב בכור יש אומרים שהאם תתענה בשבילו [אם לא שהיא חלשה וכדומה], עי' מ"ב (סק"ט), ולמעשה לא נהגו כן.

קלו מ"ב (שם) ע"פ רמ"א (רמט,ד).

קליז מ"ב (שם), שבזה נמי יוצא י"ח לדעת המרדכי (פסחים קח.) שהביא בשם רבינו יחיאל שמותר בתענית במיני תרגימא [הובא בב"י (תע), וסיים הב"י דלא נהגו כן].

עצמו בכור ומתענה ויש י' מתענים יאמר 'עננו' בחזרת הש"ץ, ולכן לכתחילה לא יגש כיון שהוא חודש ניסן^{קמ}.

והרבה נוהגים כיום להשתתף בסעודת מצוה כברית מילה ופדיון הבן^{קמא}, וכן בסיום מסכת^{קמב}, ואפילו של קטן^{קמג} וצריכים לשמוע הסיום עצמו ולא רק להשתתף בסעודה^{קמד}, ומותר לאכול ולשתות מהסיום ואילך כל היום, אבל לא קודם לכן^{קמה} והקילו אף לעשות סיום למטרה זו במיוחד^{קמו}. חתן בכור שבתוך ימי המשתה אי"צ להתענות^{קמז}.

שלא לומר 'הרי זה לפסח'

כשקונה בשר עופות ודגים לפסח לא יאמר 'הרי זה לפסח', דנראה כמקדישם לדמי פסח^{קמח}.

קלח מ"ב (סק"ב).

קלט ע"פ ביה"ל (תקסו, ב ד"ה ויש) שאין אומרים 'עננו' ופרשת 'ויחל' בע"פ אף ב' בכורים שמתענים.

קמ מ"ב (תע, ב).

קמא מילה שלא בזמנה: ג"כ נחשב לסעודת מצוה, עי' מג"א (תקסח, י) ושע"ת (תקנא, לג). פדה"ב שלא בזמנה: כתב בחיי אדם (נשמת אדם שבת א, א) שהורה הגר"א שג"כ נחשב לסעודת מצוה. קמב במ"ב (סק"י) הביא בזה מנהגים חלוקים, ונהגו כיום להקל מפני חלישות הדור כמבואר בערוה"ש (סעיף ה).

קמג שו"ת צפנת פענח (ב, י). מבית לוי (א עמ' מ). שו"ת בצל החכמה (ד, ק). [מיהו עי' שו"ת להורות נתן טו, טו].

קמד גדר סיום מסכת: הביאו בשם הקה"י (ארחות רבינו ח, ב עמ' נז) 'אם מבינים את הסוגיות הוי סיום גם אם לומדים את המסכתא בלי פירוש רש"י ותוס' מאחר שמבינים את הגמ', אבל אם אינו מבין רק קורא לא מיקרי סיום'.

קמה עי' מג"א (תקסח, י).

קמו עי' ארחות רבינו (שם). [ועי' בשו"ת להורות נתן (טו, טו) שהביא משו"ת רע"א (כתב יד לד) שכתב ע"ד תענית בכורים, גם אנכי דרכי למחות באותם שמכוונים לסיים בכדי לאכול ולהזמין להקראים זולת באם באמת אסתייע מילתא שגמר סדרו בערב פסח איני מוחה להזמין ת"ח כההוא דעבידנא יומא טבא לרבנן'. מיהו מחמת חלישות הדורות הקילו בזה].

וכן משמע ממה שלגבי תשעת הימים כתב המ"ב (תקנא, עג) שלא לעשות במיוחד לצורך אכילת בשר, וכאן לא הזכיר.

קמז בן איש חי (פרשת צו).

קמח בשו"ע (תסט) הזכיר הלכה זו בבהמה, ובמ"ב הוסיף שיש אוסרים כל בע"ח מפני שכוונתו לדמי קרבן פסח. ולכאורה לפי"ז היה צריך לחשוש בכל דבר ולא רק בבע"ח [ובאמת כן דעת רבינו דוד (פסחים נג). שאף בכלים אסור], וצ"ל שבע"ח שיש במינו הקדש יתכן שמתכוין לדמי פסח משא"כ בכלים וכדומה. ועי' במאירי (שם) שהאידנא שדרך בנ"א לומר על כל דבר שהוא

הקזת דם

אין להקז דם בשום ערב יו"ט, גזרה משום ערב שבועות שהוא סכנה קמט, [ובכלל זה בדיקת דם ניתוח או תרומת דם] אבל בלילה שלפני ערב יו"ט מותר קנ. ובערב יו"ט אחרון של פסח מותר מפני שאינו רגל בפני עצמו קנא. אמנם כשצריך מפני סכנה כבר דשו בו רבים ושומר פתאים ה' קנב.

שריפת חמץ

מצוה לבער את החמץ קודם שעה שישית, ומדינא ביעורו בכל דרך: לפוררו לפירורים ולזרותם ברוח או לזרקו לים, והמנהג לשורפו [ולכן אם רואה שלא יספיק לשרוף עדיף שיפורר ויזרוק לבית הכסא] קנג. יש להקפיד שהחמץ כבר יהיה שרוף קודם גמר הזמן [והרבה טועים ורק מתחילים לשרוף בזמן שבלוחות] קנד. וגם צריך להספיק לבטל את החמץ קודם הזמן קנה. יזכור עם שריפת החמץ לבער את מה שמצא אתמול בבדיקת חמץ, וכן לרוקן את פח האשפה שמצוי בו חמץ, ויכבד את המקום שבו אכלו חמץ היום.

לפסח, וכוונתם להפלגת שמירה הכל מותר חוץ ממקולס.

קמט שו"ע (תסח, י).

קנ מ"ב שם.

קנא שם.

קנב שם.

קנג שו"ע ורמ"א (תמה, א).

והנה נחלקו התנאים בפסחים (כא.), דעת ר' יהודה שאין ביעור חמץ אלא לשורפו, ולחכמים אף מפרר וזורה לרוח או מטיל לים. דעת הרי"ף והרמב"ם והגאונים ורוב ראשונים שהלכה כחכמים, אמנם הרא"ש (כח.) הביא דעת רש"י שפסק כר' יהודה [וכ"פ התוס' כז: והסמ"ג]. ולדינא: השו"ע פסק כחכמים וברמ"א כתב שהמנהג לשורפו. וכתב בביאור הגר"א שאף אם חוששים לר' יהודה הוא חומרא ולא מדינא, שהרי מבואר בברייתא (יב:) שאף לר"י כשמבער החמץ בזמנו [ופירשו הראשונים שהכוונה קודם חצות] אי"צ בדווקא שריפה.

קנד באם נשרף קודם הזמן סגי בנפסל מאכילת כלב [כמבואר בשו"ע תמב, ט], ובאם שורפו אחר

הזמן צריך שיהיה פחם [מ"ב תמב, א]

קנה רמ"א (תלד, ב) ומ"ב שם.

אכילת מצה בערב פסח

מצה בערב פסח: אסור לאכול מצה [שראויה לצאת בה ידי חובה בלילה קנ"ו] בערב פסח קנ"ו מעלות השחר קנ"ח. [ויש נוהגים כבר מר"ח קנט].

מצה עשירה [מי פירות']

מצה שנילושה במי פירות [הנקראת 'מצה עשירה'], לדעת המחבר קס מותר לאכול עד שעה עשירית קסא [דמותר לאוכלה בפסח]. ולדעת הרמ"א קסב שנוהגים שאין אוכלים מצה עשירה בפסח, אסור לאוכלה לכתחילה לאחר סוף זמן אכילת חמץ קסג.

קנו והוא רק לאפוקי מצה עשירה או מבושלת שמותר, אבל נפוחה או כפולה אף שאין יוצא בה ידי חובה, היא בכלל האיסור, מ"ב (סקי"א).
קנו שו"ע (תעא, ב). ומקורו בירושלמי (פסחים י, א) האוכל מצה בערב פסח כאילו בועל ארוסתו בבית חמיו. ובב"י הביא מחלוקת ראשונים אם הוא רק מזמן איסור אכילת חמץ או כל היום.
קנח לשון המ"ב והוא מהחק יעקב וא"ר. אמנם במג"א (סק"ו) כתב שביום י"ג מותר לאכול, ומשמע שאף בליל י"ד אסור, וכן מפורש בארחות חיים (חמץ ומצה קיד).
קנט מ"ב שם. והוא מכנה"ג שהביא שכך נהגו בקושטנטנא, הובא בפמ"ג (א"א סק"א).
קס שו"ע (תעא, ב). וכשיטתו שפסק (תסב, א) שאינה חמץ, ד'מי פירות' אין מחמיצין כלל [וכשיטת רוב ראשונים, ונתבאר לקמן סוף פרק ד].
קסא כיון שאין ראוי לצאת בה בלילה משום שאינה 'לחם עוני' כמבואר בשו"ע (תסב, א).
ועי' ברמב"ן (מלחמות י:) וחידושי רבינו דוד (פסחים לו.), עוד טעם שאין יוצאים בה משום שאינה באה לידי חימוץ ונתמעט מדרשת דברים הבאים לידי חימוץ וכו'. א"נ שאינה בכלל 'שמרתם את המצות' כיון שאינה באה לידי חימוץ.
קסב תסב, ד.

ומבואר במ"ב (תסב, טו) שהוא משום דחש לדעה ש'מי פירות' לבד מחמיצין וכן מחשש שנתערב בה מעט מים שבזה אף לשו"ע (תסב, ב) מחמיץ.

קסג בגר"ז (תמד) כתב שנהגו לא לאכול מתחילת שעה חמישית, וכן מבואר בשעה"צ (תמד, א) שאפילו קודם שעה עשירית אסור. ובאג"מ (או"ח א, קנה) שמסוף זמן אכילת חמץ, מנהגינו שלא לאכול.

מקור הדין: הנה בשו"ע (תעא, ב) כתב 'קודם שעה עשירית מותר לאכול מצה עשירה'. וברמ"א כתב 'אבל מצה שיוצאין בה בלילה אסורים לאכול כל יום ארבעה עשר', ומשמע שמצה עשירה שאין יוצאין בה מותר במשך יום י"ד. וכן צידדו בנובי"ק (או"ח כא) ובאבנ"ז (או"ח ב, שעז) שכיון שמצה עשירה בערב פסח לכו"ע הוא רק איסור דרבנן מדוע נחוש לשיטת רש"י שהוא דעת יחידאה.

והנה לגבי סעודה שלישית בערב פסח שחל בשבת כתב השו"ע (תמד, א) שיצא ידי חובה במצה עשירה, וכתב הרמ"א שאנו אין נוהגין לאכול מצה עשירה ולכן יצא בפירות ודגים ובשר. ותמה הנוב"י דהתינח בפסח עצמו להחמיר, אבל בע"פ מדוע נחוש לדרבנן וכו"ל, ומ"מ כתב שכיון שהרמ"א מחמיר מחצות ואילך בודאי יש להחמיר [אבל עד חצות יש להתיר]. ולכאורה הרי

מצה מבושלת

בערב פסח במקום הצורך מותר לאכול מצה מבושלת^{קסד} [או מטוגנת בשמן עמוק^{קסה}] עד שעה עשירית, כגון חולים וקטנים וכדומה.

איסור עשיית מלאכה מחצות

אסור לעשות מלאכה בערב פסח מחצות היום^{קסו}, אפילו בחנם, והעושה אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה^{קסז}. ובחל פסח במוצאי שבת יש להתיר לעשות מלאכה בערב שבת אחר חצות^{קסח}. ולענין להסתפר אחר חצות מתירים ע"י עכו"ם^{קסט}, אבל ע"י ישראל אסור אפילו בחנם. אבל

הרמ"א עצמו התיר (תעא, ב) בע"פ מצה שאין יוצאין בה ידי חובה, ומדוע לא יוכל לאכול בסעודה שלישית מצה עשירה [וסתרו דברי הרמ"א אהרדין], ותירץ בערוך השלחן (תמד, ה) שכיון שאין מנהגינו לאכול בפסח 'מצה עשירה' ממילא אין מכינים אצלנו מצה עשירה, ואין רגילות להכין מצה כזו רק לצורך סעודה שלישית.

קסד במ"ב (תעא, כ) מבואר להיתר. אמנם בשו"ת האלף לך שלמה (שכב) כתב ע"פ דברי התוס' ומהרש"א (פסחים צט:) שאף מצה מבושלת אסורה. וכן בשעה"צ (תמד, א) הביא שהגר"א צידד בדעת הרמב"ם שאסור לאוכלה אף קודם שעה עשירית. ואף בערב פסח שחל בשבת הביא בשעה"צ (שם) שמבואר בחיי אדם שיאכל סעודה שלישית במצה מבושלת, ושהגר"א כתב שאין נוהגין כן. ולכן סתמנו שרק בשעת הצורך יש להקל. [והגרש"ז אויערבך זצ"ל (הליכות שלמה ח, יג) הורה שבערב פסח שחל בשבת יכול לאכול בליל שבת מצה מבושלת שיש בכל פרוסה לכה"פ כזית שברכתה המוציא ובהמ"ז. אמנם לבעלי מלונות לא רצה להורות כן, מפני שאין לקבוע לרבים בכגון דא].

קסה כן מבואר בגר"ז וחיי אדם (שהביא בשעה"צ סק"כ), ועיי"ש היטב. ומותר אף ביש בהם כזית (עי' שו"ע קסח, י) דעכ"פ אין בהם טעם מצה. שעה"צ (סקי"ט).

קסו שו"ע (תסח, א). והוא מפסחים (נ:): ומבואר שם שמשמתין אותו.

קסז שם. וכתב המ"ב (סק"ז) שכל שהתירו בחוה"מ [כגון מלאכת מלאכת הדיוט לצורך המועד, ודבר האבד] יש להתיר אפילו בשכר. (אמנם עי' תקמא ביה"ל ד"ה אלא שסתם לגבי חוה"מ עצמו שאסור).

קסח הנה בטעם איסור מלאכה: א. בירושלמי מבואר שכיון שיום הקרבת קרבן הוא כיו"ט שלו, א"כ מחצי היום ואילך שהוא זמן הקרבת קרבן הרי הוא כיו"ט. ובבעה"מ ס"ל שבזה"ז שאין הקרבת קרבן לא שייך איסור מלאכה, אבל הרמב"ן ושאר ראשונים חלקו עליו שאף בזה"ז לא נתבטלה התקנה. ב. ברש"י (נ.) ורמב"ן (שם) כתבו שאיסור המלאכה הוא כדי שלא יבוא לשכוח שריפת וביעור החמץ ואפיית המצות.

וכתב בביה"ל (ד"ה מחצות) שנפק"מ בפסח שחל במוצ"ש לעשות מלאכה ביום ו' שלטעם הראשון יהא מותר, משא"כ לטעם השני, וסיים שכיון שרוב הפוסקים נוקטים כטעם הירושלמי אין להחמיר.

קסט הכרעת הרמ"א (תסח, א).

הלכות פסח

ליטול ציפורניו אם שכח קודם חצות יש להתיר [בחנם]^{קפ}. וכן מותר תיקון קל של בגד [אפילו תיקון אומנתי] אם עושה בחנם^{קעא}, וכן מותר לו לכתוב דרך לימודו לעצמו, אבל לאחרים אסור אפילו בחנם^{קעב}. ולהתחיל במלאכה לדעת המחבר^{קעג} אסור אפילו מתחילת ארבעה עשר [מהנץ החמה^{קעד}], מלבד ג' אומניות: חייטים, ספרים, וכובסים^{קעה}. ולרמ"א לצורך המועד מותר להתחיל בכל אומנות^{קעו}.

קע מ"ב שם.

קעא שו"ע (תסח, ג) ומ"ב שם.

קעב שו"ע סעיף ב.

קעג תסח, ה. דס"ל כרמב"ם שפירש קולת ג' אומניות (בפסחים נה). אפילו במקום שנהגו לעשות.

קעד מ"ב סק"י.

קעה שו"ע (תסח, ה).

קעו ולשיטתו מה שהקילו רק בג' אומניות הוא במקום שנהגו שלא לעשות, אבל במקום שנהגו לעשות מותר בכל.

פרק ד

אפיית מצות

עשיית מצה מחמשת מיני דגן

מצה של מצוה ללילה הראשון^{קעז} ניתן לעשותה מחמשת מיני דגן שהם: חיטה, שעורה, שיבולת שועל, שיפון, וכוסמת^{קעח}. ומצוה מן המובחר לעשותה מחיטים^{קעט} ואם אין לו חיטים [או שאינו אוכל חיטים מסיבה בריאותית] יעשה ממה שחביב לו יותר מהני מינים^{קפ}, ושאר אכילת מצות בפסח יעשה מאיזה מין שירצה. אבל אורז ודוחן ושאר מיני קטניות כיון שאינם באים לידי חימוץ אין יוצאים בהם ידי חובת מצה^{קפא}.

מצה 'שמורה' לליל הסדר ולכל הפסח

כתיב 'ושמרתם את המצות' ודרשו חז"ל^{קפב} שמצות המצוה [שיוצא בהן ידי חובה בליל הסדר] צריכות שימור, ונכלל בזה ב' דברים: א. שצריך לשמור את המצה שמירה יתירה שלא תבוא לידי חשש חימוץ, ולא די במה שאין

^{קעז} היינו המצות שאוכלים בליל הסדר לקיים בהן מצות 'בערב תאכלו מצות', מ"ב (תנג, כא).

^{קעח} שו"ע (תנג, א), ממשנה בפסחים (לה.).

ודע דבירושלמי (שם) איתא שכוסמת זה כוסמין. [דבלשון התורה הוא כוסמת (שמות ט לב 'והחטה והכוסמת'), ובלשון המשנה (פסחים שם, וחלה פ"ד מ"ב 'החטים אינן מצטרפות אלא עם הכוסמין') נקראת 'כוסמין'] אמנם כיום הם שני מוצרים שונים, כוסמין זה 'מין דגן' [כמו חיטה ונקראת 'חיטת הספלטת'] שנדיר למצאה כיום. ואילו מה שנקרא כיום 'כוסמת' הוא 'מין קטניות' [קאש"ע] הזכירו המ"ב (סק"ד) בשם 'טטרקי', שמותר לאוכלי קטניות בלבד, וא"א לעשות ממנו מצה.

^{קעט} רמ"א בשם מהרי"ל, דהוא החביב ביותר לאדם (מ"ב סק"ב). ואכילה לתיאבון הוא הידור מצוה כמבואר ברש"י (פסחים צט:).

^{קפ} מ"ב (שם). [וביאר בחק יעקב דמן הדין היה צריך להעדיף לפי סדר ה' מיני דגן, כמו שמצינו לגבי מרור, אלא דטפי עדיף לפי חביבותו כדי שתהא המצוה לתיאבון, ועי' שו"ת האלף לך שלמה (רעח) עוד טעם שכאן אין הסדר בדווקא. מיהו עי' כף החיים (סק"ד) דנקט דאזלינן באמת בתר קדימותם].

ועדיף להימנע ממצת שעורים, שהרי הם ממהרות להחמיץ [עי' מ"ב תנג, כו].

^{קפא} כדיליף לה בגמ' (שם) דבעינן מין שבא לידי חימוץ. ואפילו לש מהם עיסה ברותחין וכיסה בבגדים עד שתפחה ונראית כבצק שהחמיץ אין זה חימוץ אלא סירחון, מ"ב (סק"ה) בשם הרמב"ם.

^{קפב} גמ' פסחים (מ.). ובשו"ע (תנג, ד).

לנו ריעותא של חשש חימוץ^{קפג}. ב. שתהא שמירה זו 'לשם מצת מצוה', אבל אם עשאה 'שלא לשמה' אינו יוצא ידי חובה^{קפד}. לפיכך אסור שתיעשה ע"י גוי או קטן וכדלהלן.

אמנם ישראל קדושים הם והחמירו על עצמם בכל המצות של הפסח וולא רק בליל הסדר^{קפה}.

מאימתי צריך 'שמירה'

החיטים שרוצה לעשות מהן מצות 'מצוה' [לצאת בהם ידי אכילת מצה] יש בזה ג' דרגות^{קפז}: א. לכתחילה^{קפו} יש לשמורן שלא יבואו לידי חשש חימוץ, ושיהיו לשמה כבר משעת קצירה^{קפח}. ואם נגמר בישולם ונתייבשו לגמרי,

קפג מ"ב (סקכ"א). והיינו דאף דכל דבר הוא בחזקת היתר, כאן נתחדש שכל שלא היה בו שימור הרי הוא בחזקת איסור (שו"ת בית רידב"ז או"ח יט).

קפד שו"ע (תס, א) ומ"ב (סק"ג).

ומקורו במשנה בפסחים (לה). גבי 'חלות תודה שעשאן למכור בשוק אין יוצאין בהם ידי חובה'. וביאר רבה (לח:) הטעם דאמר קרא 'ושמרתם את המצות' מצה המשתמרת לשם מצה, יצתה זו שאין משתמרת לשם מצה אלא לשם זבח. ופרש"י שהשימור שלא תחמיץ יהא לשם מצה של מצוה. ומבואר שאין כאן דין של שימור גרידא אלא אף כוונה 'לשם מצוה'.

אם דרשת 'ושמרתם את המצות' דרשה גמורה או אסמכתא: בביה"ל (תס ד"ה אין) הביא מחלוקת הפוסקים אם דרשה גמורה היא ומה"ת, או אסמכתא בעלמא ומדרבנן, ונפק"מ אם צריך לידע שהעוסק במצה כבר הביא ב' שערות, שאם הוא מדרבנן סמכינן אחזקה דרבא (ע"י מ"ב נה, לא).

קפה מ"ב (תנג, כה), ועכ"פ משעת טחינה ולכה"פ משעת לישא, וכמעט אין מצוי כיום, אלא רק מצה שמורה מקצירה או שאינה שמורה כלל].

קפו שו"ע (תנג, ד).

הנה בגמ' פסחים (מ). אמר רבא דבעי שימור מעיקרא, ואף שלבסוף נדחית ראייתו לא הדר ביה, ולכך א"ל רבא להנהו דמהפכי כיפי [שהופכים לעומרים וקושרים אותם בתחילת ימי הקציר] כי מהפיכתו הפיכי לשם מצוה, אלמא קסבר שמירה מתחילתו ועד סופו בעינן. מר זוטרא מנקטא ליה אימיה בארבי [ופרש"י דעבדא ליה שימור מתחילת קצירתן לצורך הפסח]. וכתבו הרי"ף (שם) והרמב"ם (ה, ט) שצריך שימור משעת קצירה. וכתב הב"י (תנג) דבפשיטות כוונתם שהוא לעיכובא, אלא שבר"ן מבואר שאינו לעיכובא אלא למצוה מן המוכרח. והוסיף הר"ן דאף דעכ"פ נראה שלכל הפחות מלישה ואילך הוא לעיכובא, מ"מ כבר כתב גאון אחד שאף בלקח קמח מן השוק בשעת הדחק מותר.

ובדעת הרא"ש נחלקו בזה הפוסקים: בטור (תנג) הביא בשמו שצריך שימור משעת טחינה, ורבא החמיר על עצמו משעת קצירה. אמנם הב"ח הביא דברי רבינו ירוחם שנקט בדעת הרא"ש שסגי בשמירה משעת לישא, וכ"כ בפר"ח שכן דעת הירושלמי (ביצה ח:) דשמירה דבעינן היא משעת לישא. והכרעת השו"ע שיש בזה ג' דרגות, וכדבסמוך.

קפז לשון השו"ע (תנג, ד) 'טוב לשמורן משעת קצירה'.

קפח ע"י להלן לגבי עכו"ם וחש"ו שמשותפים בעשית המצה, שהבאנו שם בהערה מחלוקת הפוסקים אם מה שצריך שימור לשמה [מלבד השימור שלא יחמיץ] הוא ג"כ משעת קצירה או

אף שהם עדיין מחוברים צריכים שמירה, כיון שכבר אינם צריכים עוד את הקרקע, ואם ירד עליהם גשמים יכולים להחמיץ קפ"ט. ולכן נהגו לקוצרם כשהם עדיין לחים קצת קצ". ורק בעת זריחת השמש קצ"א. ב. בדיעבד סגי בשמירה משעת טחינה קצ"ב. [ולפי"ז בדיעבד יכול ליקח חיטים מן השוק קצ"ג]. ג. בשעת הדחק יכול ליקח קמח מן השוק קצ"ד, וישמרנו משעת לישה. ויש אומרים שמקצירה הוא לעיכובא וראוי לחוש לדבריהם קצ"ה. אנשי מעשה רגילים לפקח בעצמם על טחינת החיטים שלא יבאו לידי חשש חימוץ בעת הטחינה קצ"ו, ועכ"פ צריך להעמיד לזה איש ירא שמים ובקי קצת בדינים ולא יעמיד אדם עם הארץ או קטן קצ"ז.

לישה ועריכה ע"י עכו"ם וחש"ו

שהוא רק משעת לישה, ועי"ש שיש להחמיר לכתחילה אף בזה.

קפ"ט שו"ע (תסז,ה) ומ"ב שם.

קצ"מ"ב (שם. ותנג,כב) בשם חיי אדם (קכח,ל).

קצ"א בנשמת אדם הביא דברי הגר"א שהוכיח מהירושלמי (פסחים ב,א בסופה) שצריך רק באמצע היום שהחמה זורחת. והובא בדעת תורה (תסז,ה). וכן הוא בפסקי התוס' מנחות (אות רח).

קצ"ב דעה זו ס"ל שרק בטחינה שמקריבים אותם למים צריך שמירה, ולפי"ז כתב בשעה"צ (סקל"ג) שהוא דווקא במקום שטוחנים אותם במים, אבל במקום שטוחנים בריחים של יד או רוח אי"צ שמירה לדיעה זו אלא משעת לישה, ובתנאי שלא שוטפין את החיטים קודם הטחינה. ולפי"ז בזמנינו שטוחנים ביד אין מקום לדעה זו. ומ"מ כתב בביה"ל (ד"ה ולפחות) שאין כדאי לשלוח קמח ביד גוי אפילו סגור בחותם ומכוסה באופן שלא יכול לירטב אף מהגשמים, כיון שאין כאן שמירה להדיא.

קצ"ג מ"ב (סקכ"ה).

קצ"ד וכתב בביה"ל (ד"ה מן השוק) דמשמע דשרי אף ליקח מן הגוי, אלא שצריך לנפותן שמא יש בהם פירור חמץ. והביא שבריטב"א החמיר בזה מאד דחיישינן שמא הניחם במקום התורפה, ולכן מישראל מותר בדיעבד ולא מן העכו"ם, ומ"מ כתב הריטב"א שבאין לו קמח אחר עושה מצת מצוה אף מקמח של עכו"ם דאיסור משהו הוא דרבנן ובמקום מצות עשה לא חיישינן, אמנם הביה"ל סיים דבראשונים משמע שאף המצות של כל הפסח בשעת הדחק יכול ליקחן מקמח של עכו"ם.

קצ"ה לשון השו"ע 'טוב לשמרן משעת קצירה'. אמנם בפר"ח נקט שהוא לעיכובא משעת קצירה, וכתב בביה"ל (ד"ה טוב) שכ"כ כמה ראשונים. ולכן כתב הביה"ל שנכון מאוד להחמיר בזה. ולענין קצירה בקומביין, אף לפי המחמירים לענין מצות מכונה או לענין ריחיים של מכונה [כפי שיובא בסמוך], מ"מ כאן שהנהג מפעיל ובלעדיו לא נקצר כו"ע יודו שנחשב לשמה, ויאמר שעושה כן לשמה. ויש שהקפידו שיהא שומר תורה ומצוות.

קצ"ו רמ"א (תנג,ח). משום דמצוה בו יותר מבשלוחו (מג"א).

קצ"ז מ"ב (סקמ"א).

מזמן שצריך שימור אין מועיל שיעשה ע"י עכו"ם וחש"ו [אפי' כשישראל עומד על גבן], ולמעשה: א. לענין קצירה וטחינה וכל העבודות שעד הלישה אף שנהגו להקל [כשישראל עומד ע"ג], מ"מ ראוי להחמיר שיעשו ע"י ישראל גדול^{קצח}. ב. מנתינת המים לקמח ואילך, צריך שיעשו ע"י ישראל גדול [ולפיכך צריך לידע שהעוסק הביא ב' שערות^{קצט}, אם לא שיש ריבוי שער בסנטרו^ר], ובדיעבד כשא"א בענין אחר אם ישראל עומד על גבם ומזהירים שיעשו לשם מצת מצוה יוצאים בהם ידי חובה^י. אבל אם נעשו ע"י עכו"ם או חש"ו בלא שישראל עומד ע"ג אין יוצאין בהן ידי חובת מצה^{יב}. ג. לגבי עשיית החורים במצות יש להקל בשעת הצורך,

קצח בשו"ע (תס,א) הזכיר שלא יעשו ע"י עכו"ם וחש"ו מלישה ואילך. ולענין קצירה וטחינה כתב הביה"ל (תס ד"ה אין) שנחלקו בזה הפוסקים: דעת הב"ח והא"ר שתלוי במחלוקת ראשונים אם צריך שמירה גם מקצירה או רק מטחינה, ולמאי דהחמיר השו"ע (תנג,ד) לכתחילה מקצירה ובדיעבד עכ"פ מטחינה [אם לא בשעת הדחק. ומלישה ואילך הוא לעיכובא], ה"ה כאן לכתחילה אסור שעכו"ם יקצור ויטחן אף כשישראל עומד ע"ג שלא יחמיץ כיון שצריך לשמה. [וממה דנקט השו"ע מלישה ואילך, כתב הביה"ל ד"ל דנקט מילתא דלכו"ע אסור, ושכן משמע בביאור הגר"א].

אבל דעת הט"ז (סק"א) שכל מה שצריך שימור במצת מצוה 'לשמה' הוא מלישה ואילך, ומה שהזכיר השו"ע (תנג,ד) דעות שצריך גם מטחינה וכו' הוא רק שמירה מחימוץ [שאין סומכים על חזקת היתר כבכל התורה כ"ז שאין ריעותא, אלא צריך ידיעה שלא החמיץ, וכמש"כ לעיל מהרדב"ז], אבל אי"צ 'לשמה'. ולשיטתו בקצירה וטחינה יכולים עכו"ם וחש"ו לעשותם כשעומד ע"ג ישראל ומקפיד שלא יחמיצו.

וכתב הביה"ל שמנהג העולם להקל כט"ז בטחינת גוי אפי' במצת מצוה כשישראל עומד ע"ג ושומר שלא יחמיץ, וכן העתיקו דבריו בחק יעקב הלכה ברורה וגר"ז, וסיים דמי שאפשר לו ראוי שיחמיר בדבר, דגם בפמ"ג פקפק על דברי הט"ז. ובמטה יהודה כתב שהמקדקים עושים ע"י ישראל.

קצט נידון זה תלוי המחלוקת הפוסקים אם דין 'לשמה' במצת מצוה הוא מה"ת מקרא דכתיב 'ושמרתם את המצות', או שהוא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וכתב הביה"ל (ד"ה אין) שבחק יעקב כתב שהוא מדרבנן, והוכיח כן מדברי הרמב"ם (ה,ח). וכן הוא משמעות הב"ח (ממה שכתב שבדיעבד מועיל עכו"ם). אמנם בפר"ח נקט שהוא מה"ת, ודחה הראיה מהרמב"ם, וכן משמע מתשובת הרשב"א (א,כו. א,תקצו) שדימה לשמה דמצה לגט ושחיטה, וכ"כ הלבוש. **ומעתה** לדעה שהוא מה"ת אין סומכים על 'חזקה דרבא' שהביא ב' שערות, משא"כ אם הוא מדרבנן סומכים על חזקה דרבא (עי' מ"ב נה,לא).

^י ואפי' בשערות קטנות מאוד נחשב לגדול, מ"ב (לט,א), ע"פ סמ"ע (חור"מ לה).

^{רא} בטור וב"י ומ"ב (סק"ג) הביאו פלוגתת ראשונים בזה, ולדינא כתב המ"ב שאם א"א בענין אחר יש לסמוך על רב האי גאון ודעימיה שבעומד ע"ג מועיל, וטוב שהישראל יסייע קצת, וכתב דעכ"פ עדיף חש"ו מעכו"ם.

^{רב} שו"ע (תס,א) 'אין לשין' וכו'. וכתב המ"ב (סק"ד) שכבר מנתינת המים נחשב ללישה כדקיי"ל כן בשו"ע (שכד,ג).

בישראל עומד על גביו^{יג}, וטוב ליזהר גם בזה^{יד}.

מצות מכונה וריחים של מכונה

מצות מכונה: דעת כמה פוסקים שאין יוצאים ידי חובת מצות אכילת מצה בלילה הראשון במצות מכונה, מאחר ובעינן שימור 'לשמה', וכשנעשה ע"י מכונה חשיב כנעשה מאליו. והרבה מקהילות החסידים החמירו שלא לאכול כלל 'מצות מכונה' בכל הפסח מחמת חששות של חמץ וכיוצ"ב^{יה}.

יג מ"ב (תס,א).

יד מ"ב (שם). מפני שבמג"א (תס,א) הביא בזה פלוגתא, שבמהר"י וייל הזכיר רק ג' מלאכות שיעשו ע"י ישראל גדול והם: לישא עריכה ואפייה. אמנם במהרי"ל משמע שכל תיקוני המצה צריך בישראל גדול.

יח הנה תחילת אפיית המצות במכונה היתה כבר בשנת תקצ"ח כאשר בתחילה השתמשו במכונה מכנית שהופעלה ע"י גלגלת לעריכת העיסה בלבד [ואילו שאר העבודות נעשו בידים], ולאחר מכן עברו לשימוש בקיטור והוסיפו עוד פעולות שנעשו ע"י המכונה, עד לזמן הזה שהמכונה מופעלת בחשמל באוטומציה מלאה כשהכל נעשה על ידה, מלאחר נתינת המים לקמח ועד גמר האפייה.

תהליך זה שהחל בצרפת ולאחמ"כ בגרמניה לא עורר במקומות אלו התנגדות, והרבנים שהיו שם כדוגמת הערוך לנר, רש"ר הירש, התפא"י, ועוד התירו זאת בשופי, כאשר יש מהם שראו מעלה ועדיפות בהשתמשות במכונה יותר ממצת יד שהעובדים בתחום זה היו מתעצלים וגורמים לחשש חימוץ טפי. אלא שכשהחלה תופעה זו להתפשט למזרח אירופה בגליציה ובפולין כבר יצאו כנגדה גדולי הרבנים ה"ה: ר"ש קלוגר מרבני גליציה (ע"י שו"ת האלף לך שלמה לב ואילך), ומשה זאב אטינגר אב"ד לבוב, ובשנת תרי"ט אף הוציאו קונטרס שלם [בשם 'מודעא לבית ישראל'] לאסור אכילת מצות אלו בפסח, על קונטרס זה חתמו מלבד הרבנים הנ"ל: ר' יהושע אשל אשכנזי אב"ד לובלין, והרב אשכנזי אב"ד וורשה, האמרי בינה ועוד. **טעמי האוסרים:** א. חשש חמץ שנגרם משיירי בצק שנשארים במקומות שונים במכונה. ב. התחממות הברזל שמחמם את הבצק וכיוצ"ב. ג. שאסור מחמת שדימוהו למה שאסרו בגמ' (פסחים לז.) עשיית מצה בדפוס. ד. שאין יוצאין בה ידי מצת מצוה [בלילה הראשון] מחמת חסרון 'לשמה' שיש בעשייה ע"י מכונה, ומשום כך אף ראו לגזור על כל ימי החג מפני המון העם שאין מבחינים ויבואו לצאת בה י"ח בליל הסדר. ה. הפסד העניים שהתפרנסו מעשיית המצות של יד. ו. במצות יד חשים העוסקים במלאכה אם נשאר בבצק או בקמח גרגיר חטה, משא"כ במכונה.

מלבד הנימוקים ההלכתיים נוסף הנימוק העקרוני שנטבע בזמנו ע"י החתם סופר באומרו על כגון דא 'חדש אסור מן התורה'. חריפים יותר בתגובתם היו גדולי החסידות שהצטרפו אף הם למחנה האוסרים כמו: בעל החידושי הרי"ם שראה במוכרי מצות אלו שלוחי היצה"ר, והאדמו"ר רבי חיים מצאנז בעל הדברי חיים שטען כי האוכלים מצות מכונה הם אוכלים חמץ בפסח, וסיים דבריו שמעבר לגופו של הנדון ההלכתי יש עמו כמה טעמים כמוסים לאסור זאת. [ואף בדור שלאחריהם כתב האדמו"ר מסוכוטשוב (אבנ"ז או"ח תקלז) שזוהי כעין גזירת שמד דערקתא דמסאני שיש למסור את הנפש עליה, גם אם תנאי המכונה השתפרו ונהיה מהודר]. **המתירים:** מחנה המתירים פרסמו מנגד קונטרס בשם 'ביטול מודעה' שם האריך הגאון ר' שאול

אמנם רבים וטובים נהגו לאכול בפסח 'מצות מכונה' בפרט כשנעשית בהידור רב ובמהירות, וכל החלקים ניתנים לניקוי יסודי, שלא רק שאין בהם חשש חמץ, אלא אדרבה בהרבה אופנים יש בהם הידור יותר ממצות יד. מיהו נהגו שבליל הסדר יוצאים ידי חובה במצות יד¹ [ובודאי בעת

יוסף נתנזון (בעל השואל ומשיב) מגדולי רבני גליציה לדחות את כל טעמי האוסרים ובהפריכו את חששות החמץ הוא מעיד שהמכונה קל לנקותה, והיא אינה מתחממת (כלשוננו 'מישנו וראינו שכל המקומות היו קרים'), ואדרבה כיון שזמן עשיית המצה מתקצר לכמה דקות יש בה הידור טפי ממצות יד. לגבי חסרון 'לשמה' הוא דוחה שכיון שהמכונה מופעלת על ידי גלגלת שמסובבים אותה בידים בכח גברא, חשיב כנעשה בידי אדם שפיר, ובשביל הפסד עניים הוא מציע שיטילו מס מצות לקופת הקהל, בקונטרס זה נוספו עוד כמה מרבני פולין שכתבו להתיר: בי"ד צדק דקראקא (הראב"ד רבי אברהם יעגיר, והדיינים רבי ישראל יהודה ליב סגל, ורבי צבי הירש רפפורט), ר' בנימין וולף (ראב"ד לבוב), רבי מנחם מנדיל לווינשטם (ראב"ד פוזנא). וכאמור כבר התקבל להתיר ע"י: הערוך לנר, רש"י הירש, התפא"י, ר' יצחק דוב הלוי באמבערגער (אב"ד ווירצבורג, בעל מלאכת שמים), רבי יעקב קאפיל (אב"ד ווירמייזא) רבי צבי אברבנל (אב"ד ליסא) ועוד.

למרות שבפולין גברה הנטייה לאסור, בהונגריה לעומת זאת התקבלה דעת הכתב סופר להתיר, שגרר בעקבותיו את כל רבני הונגריה [מלבד החסידים] שהצטרפו להתיר מצות אלו. גם בליטא היתה הנטייה אצל גדולי ליטא להתיר, כדוגמת הגאונים: רבי יוסף זכריה שטרן אב"ד שאוול, הגאון בעל שם אריה, רבי חיים עוזר גרודזינסקי, ורבי מאיר שמחה מדווינסק האור שמח. אף בירושלים וארץ ישראל בכללותה לא פסח ויכוח זה כאשר בשנת תרכ"ג החלו לראשונה לאפות בירושלים מצות מכונה ובעיתון הלבנון שיצא בתקופה זו התפרסמו דיעות האוסרים והמתירים מעת לעת, אלא שבשנת תרס"ו בעת פתיחת מאפיית כהן - הלפרין בשכונת 'מזכרת משה' בעידודו של הועד הכללי, פרצה בירושלים מלחמת כרוזים קשה וסוערת וזאת לאחר שרש"ז בהר"ן קיבל הכשר מטעם בד"ץ הפרושים בצירוף הסכמת רבה של ירושלים ר"ש סלאנט, ומאידך במחנה החסידים הקימו קול צעקה מנגד, עד שגרמו להשבתת המאפייה למספר ימים. גם בחוגי הרבנים הספרדים כדוגמת השדי חמד ועוד היו שאסרו זאת.

¹ במכונות של ימינו מחד גיסא אפשר דרא כלפי כשרות המצות שאין בהם חשש חמץ ונעשה בהידור רב בכמה וכמה דברים, ומאידך כלפי דין 'לשמה' חמיר יותר כיון שנעשה הכל ע"י מכונה [מלבד שפיכת המים לקמח] ולא כמו בעבר שחלק גדול מהפעולות היו נעשות בידי אדם. ואמנם רבים מאלו שהתירו לאכול מצות מכונה בפסח, הסכימו שבלילה הראשון יש להשתדל לקיים המ"ע במצות יד. והחזו"א (או"ח וי) למרות שנקט שמדינא יוצאים ידי חובה במצות מכונה, מ"מ הוא עצמו הקפיד על אכילת מצות יד, וכן נהגו הרבה מגדולי הדורות, ועי' בהליכות שלמה (עמ' קנז) הוראת הגרש"ז אורבך זצ"ל וז"ל 'יוצאין אף לכתחלה ידי חובת כזית מצה במצה שנאפית במכונה, ומ"מ נכון לקיים המצוה במצות יד שנאפו בהידור' [והעידו שבשנים מסויימות שלא היו המצות יד מהודרות, העדיף לאכול בליל הסדר מצות מכונה אף לכזית מצה], וכע"ז כתב הגרי"י פישר זצ"ל (אבן ישראל א חמץ ומצה ו,ט).

חסרון 'לשמה' במצות מכונה: הנה האוסרים דימו להא דפסק השו"ע (תסא) שאין לשין ע"י נכרי או חש"ו, ומבואר במ"ב דהסכימו הרבה פוסקים שאפילו ישראל עומד על גבו אין מועיל. מיהו המתירים כתבו בזה כמה טעמים: א. שכיון שהאדם בלחיצת כפתור מפעיל את המכונה שפיר חשיב 'מעשה אדם', עי' חזו"א (או"ח וי) ושו"ת דעת סופר (או"ח סב). [ועי' אחיעזר

הצורך יש לסמוך על הפוסקים שיוצאים ידי חובה במצות מכוונה, וגם יש שהקפידו לאכול כל הפסח מצות יד משום דעת הגר"א שמקיימים בכל כזית מצות אכילת מצה, והוא רק בנעשה 'לשמה'.

רחים של מכוונה

בנידון זה ג"כ תלוי מצות יד שנעשו בריחים של מכוונה י"י.

אמירת 'לשם מצת מצוה'

טוב לומר בשעת נתינת הקמח לקערה 'לשם מצת מצוה י"י', וכן בשאר עיסוק המצה משם ואילך י"י. ולכתחילה יאמר בפה, ובדיעבד סגי במחשבה י"י [ובטחינה וקצירה צ"ע אם מועיל מחשבה י"י, ולכן בהם יותר צריך להקפיד באמירה בפה]. ומה טוב שהמתעסקים בעשיית המצות

(י"ד ג, ט) בשם החדס לאברהם (תניינא ג). ושו"ת מהרש"ם (ט, לא) ושכט הלוי (תשובה ו) ואכמ"ל. ב. שעומד על גביו אין מועיל מפני שיש כאן דיעה אחרת של החש"ו או הגוי, ואין אדם משמר מה שביד אחר, אבל במכוונה שאין לה דעת, מהני מה שמחשב הישראל שעומד ומשמר בעת פעולת המכוונה, כיון שהיא תלויה בו (שו"ת דברי מלכאל ד, ב). מקראי קודש פסח ב, סג). ג. לגבי בדיעבד מבואר במ"ב ע"פ הב"ח ומג"א שיש לסמוך על הדעות שאף בחש"ו ובגוי עומד על גביו מועיל.

ולכן בודאי לכתחילה יש להחמיר בזה עכ"פ בלילה הראשון, אבל בדיעבד ובעת הצורך יש מקום לסמוך על הנ"ל להקל.

י"י הנה לגבי טחינה יש להקל יותר בריחים של מכוונה מג' טעמים: א. לצרף דעות הראשונים שצריך 'לשמה' רק משעת לישה ואילך [במחבר פסק (תנגד) דלכתחילה טוב לשומרן מקצירה, ובשעת הדחק יכול ליקח קמח מהשוק. ובביה"ל (שם ד"ה טוב) הביא שהפר"ח הכריע דהוי לעיכובא, וכתב דכשאין לו מצה אחרת בודאי נוכל לסמוך כהמחבר]. ב. לצרף דעת הט"ז [הובא בביה"ל (ריש תס) דבשעת קצירה לכו"ע מהני גדול עומד על גביו דבעינן רק שימור מחימוץ, [מיהו הביה"ל שם הביא שבא"ר ובמטה יהודה והגר"א נקטו להחמיר בזה דלראשונים דבעינן שמור משעת קציר לא מהני אף בקצירה עומד ע"ג, ואף בפמ"ג פקפק בדברי הט"ז, אלא שלמעשה יש כמה פוסקים (הגר"ז חק יעקב והלכה ברורה) שהקלו בזה כט"ז]. ג. חששות חמץ שחשו ליה הקדמונים במצות מכוונה, אינם קיימים בטחינה של מכוונה.

רח רמ"א (תנו, א).

י"י וכמו שנתבאר לעיל שמאז ואילך לכו"ע צריך 'לשמה', וראוי שיאמר בפיו, וכמו שמצינו, וכתב בביה"ל (תס ד"ה אין) שבדיעבד סגי במחשבה.

י"י לגבי תפילין וס"ת כתב השו"ע (לב, ח) שיאמר בפיו שעושה לשמה, בשו"ע (לב, ח) שטוב להוציא בשפתיו, וכתב המ"ב שבדיעבד סגי במחשבה. וה"ה כאן כתב בביה"ל (תס ד"ה אין) שבדיעבד סגי במחשבה.

אמנם לגבי גט מבואר בבית שמואל (אבהע"ז קלא, ח) שבפה הוא לעיכובא ויתכן שלשיטתו בכל מקום הוא לעיכובא. מיהו בפ"ת (שם) כתב שודאי אינו לעיכובא אלא לכתחילה.

י"א ביה"ל שם. כיון שבזה א"א לומר דסתמא לשמה קאי.

יאמרו בתחילת היום שכל מה שעושים בענין מצה זו יהיה לשם מצות מצה"י². שכח ולא אמר בתחילה, יש להסתפק אם מועיל לשמה בסופו מחמת 'הוכיח סופו על תחילתו'³.

שמורה לכל ימי הפסח

שאר מצות שאוכל בפסח מעיקר הדין אין צריך שימור לשם מצה כלל, ואפשר שיעשו אותם עכו"ם או חש"ו כשעומד על גבם שלא יחמיצו, אלא שישראל קדושים הם ונהגו להיזהר אף באלו שיהיו שמורים משעת טחינה, ולפחות משעת לישה"י⁴. וראוי שכל ז' ימים יהא שמור משעת קצירה"טו.

מצות אכילת מצות כל שבעה

דעת הגר"א¹ שיש מצוה קיומית לאכול מצה כל שבעה וכן מבואר בכמה ראשונים"י². ולפי"ז במצות מכוונה [או שנעשו בריחים של מכוונה] אין מקיים מצוה זו, [לדעה שע"י מכוונה לא נחשב לשמה]³ י"ח.

י"ב ביה"ל (תס ד"ה קטן). ומעיקר הדין יועיל לכל עבודות היום [ומש"כ במ"ב (לב, כה) שמועיל אפילו לכמה ימים, שאני התם שהוא עוסק בעיבוד אותו דבר, משא"כ במצות שאין קשר בין מצות של אתמול להיום, וצ"ע]. ועכ"פ כתב באשל אברהם (בוטשאטש סי' תס) שמנהג חסידות שכל שינוי מקום או היסח הדעת יאמר 'לשם מצת מצוה'. וכמדומה שכן נהגו העולם. י"ג שבט הלוי (ה, נז אות ה). ושורש הספק דמצינו בקדשים (ריש זבחים) שיתכן שמועיל, וכ"כ הט"ז (יו"ד רע"א, ג) לענין עיבוד עורות הובא בביה"ל (לב, ט ד"ה להרמב"ם). או לחוש לכמה פוסקים שחלקו עליו כמו שהאריך בזה הביה"ל שם. י"ד מ"ב (סקכ"ה) בשם אחרונים.

טו בביה"ל (תנג ד"ה טוב) הביא שהגר"א היה מחמיר בכל מצות הפסח דבעי שימור מעת הקצירה, דחייש שמא ירד עליהם גשם, וכן נהגו המדקדקים שאוכלים מצה שמורה משעת קצירה בכל ימי הפסח. ובאמת שיש עוד טעם לקחת שמורה כל ז': כדי לקיים מצוות אכילת מצה כל ז' ימים שמקיימים רק בשמורה, וכדבסמוך.

טז מעשה רב (קפה) הובא במ"ב (תעה, מה).

יז בשו"ת חת"ס (יו"ד קצ"א) הביא שכן מבואר בחזקוני (פ' בא) וצידד כן. וכן מבואר באבן עזרא (שם). וכן דעת הרז"ה (סוף פסחים והביאו ג"כ במהר"ם חלוואה שם) שיש מצוה כל שבעה, והקשה מדוע אין מברכין כל ז' כמו בסוכה, ותירץ דבסוכה א"א בלא שינה ג' ימים, משא"כ בפסח שיכול לאכול שאר דברים. והיינו דאף דדרשו בפסחים (קכ). שרק לילה הראשון חובה ושאר ימים רשות, מ"מ אין מקרא יוצא מידי פשוטו 'שבעת ימים תאכל מצות'. [מיהו יש שפירשו דבריו שכוונתו שאין מצוה כלל לאכול מצה, ע"י חוט שני סוכות עמ' רמב].

אמנם מסתימת שאר ראשונים והרמב"ם, משמע שאין מצוה אלא בלילה הראשון, וכן מבואר להדיא בעיטור (הל' מצה קלה), וכן הביא במג"א (סוף תרל"ט) בשם מהרי"ל.

יח שהרי הפסוק 'ושמרתם את המצות' קאי על כל שבעת ימים לדעת הגר"א. ולכן הקפיד

מי שרגיל לאכול רק מצה שמורה משעת קצירה או ברחיים של יד ורוצה לשנות, יעשה התרה^{ריט}.

ח"י דקות

מעיקר הדין כל זמן שעסוקים בעיסה, אינה מחמצת אפילו כל היום^י [כל שאינה גדולה משיעור חלה^{רכא}], ואם הניחו אותה בלא עיסוק^{רכב} כשיעור מיל [שהוא ח"י דקות^{רכג}] חוששים שהחמיצה. גדר 'עיסוק' שלש העיסה כולה ומגלגלה עם מקל, אבל לא דחיקה וביעוט במקום אחד^{רכד}. אמנם מקפידים שלא יניחו העיסה בלא עסק אפילו לרגע^{רכה}, ושכל עשייתה תהא בתוך י"ח דקות, מב' חששות^{רכו}: א. יש לחוש שחלקי השהיות שבאמצע מצטרפות זו לזו. ב. שמא יעסקו בה במקום שממהר להחמיץ.

לאכול כל שבעת הימים מצה שמורה וכמש"כ הביה"ל (תנ"ג ד"ה טוב) דהא בהא תליא. ^{ריט} ע"י שערי תשובה (תס,ה).

^{רכ} שו"ע (תנט,ב). ומקורו בברייתא פסחים (מח:): 'כל זמן שעוסקות בבצק אינו בא לידי חימוץ'. וברמב"ם (ה,יג) הוסיף שהוא אף כשעוסק בה כל היום. ובמאירי הביא ראיה לזה ממה שאמרו (לט:): 'קמח שנפל לתוכו דלף, אפילו כל היום כולו אינו בא לידי חימוץ'. ויש בזה ג' דעות: א. דעת הרמב"ם והרשב"א (א,קכד) שבעיסוק אינו מחמיץ אפילו כל היום. ב. בבאר היטב (סק"ח) בשם שבלי הלקט, ובב"ח בשם הרי"א ז' כתבו שאף בעסוקה בו כל הזמן הוא דווקא בשיעור ד' מילין [ע"ב דקות] וסיים דאין להחמיר בזה אלא לכתחילה ולא בדיעבד. [ובחק יעקב ציין לירושלמי (ג,ב) שג"כ כתב שיעור ד' מילין]. ג. בריטב"א (מו.) הביא שיש אומרים שאף בעיסוק ברצף היא מחמצת אחר י"ח דקות. ^{רכא} שאז אפילו עוסק כל הזמן מחמיצה בח"י דקות, כמו שהביא במ"ב (תנו,ו) בשם הרא"ש (פסחים ג,ו). אמנם בשעה"צ (תנו,ח) הביא שמהרמב"ם ועוד ראשונים משמע שאף ביותר מח"י דקות עיסוק מועיל בדיעבד אף ביותר משיעור חלה. ^{רכב} היינו לאחר לישתה קודם שהתחיל לערוך אותה, אבל אחר תחילת עריכתה שכבר נתחממה מהידים יבואר בסמוך שבהפסקה כל שהוא מחמצת, מ"ב (תנט,יא). ^{רכג} מ"ב (סקט"ו). ומקורו בפסחים (מו.) 'בצק החרש' פירוש שאין ניכר אם החמיץ או לא, אם יש כיוצא בו שהחמיץ ה"ז אסור. וכשאינן כיוצא בו שיעורו 'מיל' [כהליכה ממגדל נוניא לטבריא]. ^{רכד} מ"ב (סקי"ב).

^{רכה} שו"ע (תנט,ב). והוא מדברי רבא (מב.) 'ולא תגביה ידה מן התנור עד שתגמור את כל הפת'. ופרש"י 'כלומר תהא עוסקת בבצק כל שעה'. ובמ"מ (ה,יב) ציין לדברי ר"ג (מח:): ג' נשים לשות וכו', וחכמים אומרים שלוש נשים עוסקות בבצק כאחד וכו' ומוכח שדעת חכמים שלא יפסיקו לעסוק בבצק.

^{רכו} הביאם הרמ"א (תנט,ב). ובמ"ב הביא שדעת התה"ד שבעיסוק גדול כמו בעיטת הידים ורידוד אין שהיות מצטרפות, וכל שחזר והתעסק עיסוק גדול בטל כח החימוץ שהתחיל. אמנם הביא שבמהרי"ל החמיר שבכל עיסוק יצטרף.

שיעור מיל נאמר דווקא לאחר לישה קודם שהתחיל בעריכתה, אבל משהתחיל בעריכה [‘רידוד’], שכבר נתחממה מחמת הידים, אף בהניחה זמן קצר ביותר מיד מחמיצה [ואפשר שלא דווקא ‘מיד’ אלא בשיעור מועט^{רכ}], ובחזו^{ארכ} נקט שכל שאין רואים שהכסיפו פניה יש להתיר עד שיעור מיל], ולכן יזהרו מאוד שאחר הרידוד [והוא מצוי כשממתינים לעשיית החורים, או להנחתה במקל להכנסה לתנור] לא יעזבו הבצק אף לרגע קצר. ובדבר זה צריך להקפיד ביותר והוא החלק החשוב ביותר בהשגחת האפייה.

מנהג אפיית מצות מצוה אחר חצות

מדינא מותר לקחת למצות מצווה אף מה שנאפה זמן רב קודם הפסח. ויש שנהגו ללוש ולאפות המצות שיוצא בהם י”ח בליל הסדר, בערב פסח אחר שש שעות, שהוא זמן הקרבת קרבן פסח^{רכט}.

מבנה מאפיית המצות

אסור ללוש את המצות כנגד השמש, וכן אסור להעביר את הקמח והמים של המצות כנגד השמש, לפיכך לעולם מבנה המאפייה יהא בתוך בית ובמקום המוצל שבבית^ל, ונהגו שלא יהא לו כלל חלונות הפונים לחוץ^{ללא}.

^{רכז} כתב המ”ב (סקי”ח) שהעולם אין נזהרין בזה, ולכן כתב שיתכן שצריך איזה שיעור מועט, ובביה”ל (סוד”ה ואחר) הוסיף שיתכן שהוא דווקא כשרואים שנתחממה, ונשאר בצ”ע. ^{רכח} או”ח (קכא, טז). ופירש שאין הכוונה שמיד מחמיץ, אלא שמיד הולך ומתחמץ ויתכן שיכסיפו פניו.

^{רכט} שו”ע (תנח, א). ובמ”ב הביא שהקילו בזה למעשה מב’ טעמים: א. בבגדי ישע כתב שהוא מחמת שבערב פסח איסור חמץ במשהו וקשה ליזהר בזה. ב. במאמר מרדכי כתב שהוא מפני הדחק.

ובכף החיים (סק”ט) הביא מהחיד”א שהנוהגים ללוש אחר שש שעות ישוררו ההלל בזמן עשייתו דומיא דקרבן פסח.

^ל בשו”ע (תנח, א) כתב שאין לשין במקום השמש, מחשש שחום השמש יחמיץ העיסה. ומקורו מפסחים (מב:): ‘דרש רבא אשה לא תלוש בחמה’ ופרש”י מחמת שמתחממת העיסה. והוסיף השו”ע שביום המעונן אסור תחת כל אויר הרקיע [גם במקום הצל] משום שמבואר ביומא (כח:): שביומא דעיבא טבע השמש לחמם כל מקום.

וכתב הרמ”א שמשום כך נהגו מללוש נגד החלון הפתוח אף כשאין שם שמש, שמא יהא יום המעונן ולאו אדעתיה.

^{לא} במ”ב (סק”ב) הביא שבחך יעקב מבואר שאם אינו כנגד החלון ממש אלא בצידו וכדומה מותר, והביא למעשה דעת האחרונים להחמיר בזה, ולכן מנהג העולם מקדמת דנא שאין חלונות חיצוניים במאפייה כלל [בחך יעקב התיר גם כשנכנסת השמש דרך זכוכית והאחרונים חלקו

ומעיקר הדין אפשר לאפות בחצר במקום הצל^{רלב} [מלבד יום המעונן, היינו: מדינא כשכל הרקיע יש בו עננים, ומחמת מנהג אף בקצת עננים^{רלג}], ומבין השמשות ואילך יכול לאפות בכל מקום^{רלד}.

מקום הלישה יהא בחדר נפרד מהחדר שבו תנור האפיה, משום שחום פי התנור מחמם העיסה. אמנם בתנור קטן [כמו במאפייה ביתית] אין לחוש כל שאינו לש כנגד התנור ממש^{רלה}.

מעלת 'חבורה' באפיית המצות

כתב השו"ע^{רלי} 'הרא"ש היה משתדל במצת מצוה, ועומד על עשייתה ומזרז העוסקים בהם ומסייע בעריכתן, וכן ראוי לכל אדם לעשות להטפל הוא בעצמו במצוה', ובמ"ב הביא דברי האחרונים שמקפידים בכל מצות החג ולא רק במצת מצוה^{רלז}.

ומבואר בפוסקים שישנם בזה כמה מעלות: א. כמה חששות בתהליך הלישה והעריכה והאפייה^{רלח}, ולכן כתב המ"ב 'רוב הת"ח והרבנים עומדים על רקידתה ועל לישתה ועל אפייתה'. ב. מצוה בו יותר מבשלוcho. ג. ענין האר"י לטרוח בטירחת המצוה.

עליו, ולכ"ע מהני אם יש סדינים לכסות החלון, הובא במ"ב].
 רלב כ"כ במ"ב (סק"ה) ע"פ מג"א, וביאר דשאני מכנגד החלון שיש חשש שלא ירגיש ביום המעונן, משא"כ בחצר ירגיש מיד. מיהו מב' טעמים ראוי להחמיר: א. שביום המעונן אסור [ויש נכשלים בזה]. ב. בפמ"ג (א"א סק"א) הביא מהפר"ח שהחמיר בזה כמו כנגד החלון שגזרו מחשש שלא אדעתיה.

רלג ביה"ל (ד"ה וביום).

רלד מ"ב (סק"ד).

רלה מ"ב (סק"ט).

רלו שו"ע (תס, ב).

רלז הנה לשון השו"ע (שם) שהרא"ש הקפיד במצת מצוה, ולפי"ז הטעם רק במצת מצוה משום 'מצוה בו יותר מבשלוcho' [וכעין שכתב השו"ע (רנ, א) לגבי הכנות לשבת ע"פ הגמ' קידושין מא.]. אמנם המ"ב הביא שבמהרי"ל פסק ליהזר כן לכתחילה בכל המצות, ושכ"כ הפר"ח דגם באפיית שאר המצות הנעשות לכל ימי הפסח היה נוהג לעמוד על גביהן, אף שלא שייך טעם הנ"ל, אלא הטעם משום שרבה המכשלה.

רלח לשון הפר"ח 'לפי שרוב המצות בזה"ז אינם עשויות ע"פ דיני הש"ס והמפרשים'. ואמנם כיום טעם זה אינו קיים כ"כ, כיון שבהכשר טוב מקפידים שיעשה בצורה טובה ומהודרת. ומ"מ בודאי שיש הרבה מה להקפיד בזה וכדלהלן.

מצה עשירה [מי פירות']

דעת המחבר^{רלט} שמצה שנילושה במי פירות [שמן דבש ביצים ושאר מי פירות^{רמ}] בלא מים כלל [ונקראת 'מצה עשירה'], אף אם תפחה אינה מחמצת כלל. ודעת הרמ"א^{רמא} שאין ללוש במי פירות [אם לא בשעת הדחק לצרכי חולה או זקן].
לענין 'מצה עשירה' בערב פסח, עי' לעיל סוף פרק ג.

^{רלט} שו"ע (תסב,א).

הנה מקור הדין בפסחים (לה). שנחלקו התנאים לגבי עיסה שנילושה במי פירות. ולענין הלכה נאמרו בזה ג' דעות בראשונים [הובא בטור תסב]: א. שיטת רש"י (לו). והראב"ד (ה,ב) שמי פירות גם בלי מים מחמיצים, אלא שאי"ז חמץ גמור אלא נוקשה. ב. שיטת הרי"ף (י,א) והרמב"ם (ה,ב) שמי פירות אינם מחמיצים כלל ואפילו בתערובת של מי פירות ומים. ג. שיטת ר"ת (תוס' לה: ד"ה ומי מנחות נג: ד"ה אין מחמיצין) שמי פירות לבדם אינם מחמיצים, אך בתערובת של מי פירות ומים ממהרים להחמיץ. ופסק המחבר כדעת רוב הראשונים שמי פירות אינם מחמיצים כלל.

^{רמ} בגמ' (שם) הוזכר 'יין שמן ודבש'. ובתוס' ורא"ש הוסיפו 'ביצים', וברמב"ם (שם) הוסיף 'שאר מיצי פירות'.

^{רמא} רמ"א (תסב,ד).

בטעם הדבר הביא במ"ב (סקט"ו) ב' טעמים: א. לחוש לפוסקים [רש"י וראב"ד] שמי פירות לבד ג"כ מחמיצים. ב. שחוששים שמא נתערב ג"כ מעט מים שבזה קיי"ל (שו"ע תסב,ב) שממהרים להחמיץ. ג. בב"י הביא טעם נוסף מהכלבו [והובא ג"כ בלבוש] שלא לעשות מצה עשירה בשני ימים ראשונים של פסח [בחז"ל] שלא יבואו להחליף ולאכול מינה מצות חובה. וכנראה המ"ב הביא הטעמים לכל משך הפסח וכן לאסור בע"פ אחר שש שעות].

פרק ה דיני ליל הסדר

ההכנות לליל הסדר

יש להכין ולערוך את השולחן מבעוד יום^{רמב} כדי להתחיל את הסדר תיכף אחרי תפילת מעריב^{רמג}, שיש למהר ולאכול בשביל התינוקות שלא ישנו וישאלו^{רמד} [ולכן מצוה לחלק להם מיני מתיקה].
יסדר שולחנו בכלים נאים כפי כוחו, אפי' כלים שאין משתמש בהם, להראות דרך חירות^{רמה}. ויסדר כסאות וכרים להסיבה לבני הבית הזכרים. נוהגים ללבוש קיטל בליל הסדר^{רמו}.

בתי חולים ובתי אבות

אסור להקדים עשיית הקידוש [וכ"ש שאר מצוות הלילה] קודם צאת הכוכבים^{רמז}. ובבתי חולים ובתי אבות וכדומה צריך ליזהר בזה, ובאם יש

^{רמב} ובערב פסח שחל בשבת לא יכין השולחן בשבת עבור ליל הסדר, דאין שבת מכין ליו"ט. וגם מצות מצוה אסורות אז בטלטול, דהוה מוקצה. [פר"ח סו"ס תמד, פמ"ג א"א סק"א], ולכן יכין הכל מע"ש.

^{רמג} שו"ע (תעב,א). ובערוך השולחן (תעב,ב) הוסיף שזה דרך בני חורין ששולחנם ערוך זמן רב לפני הסעודה.

ולא יקדש לפני צאת הכוכבים, ועי' בסמוך לגבי בתי אבות ובתי חולים כיצד יעשו.
בפסח שחל בשבת נוהגים שלא לומר 'שלום עליכם' ואשת חיל', רב פעלים (ח"א סוד ישרים יג).

^{רמד} שו"ע שם. וביאר המ"ב (סק"ג. שעה"צ סק"ב) בב' דרכים: א. שצריך להזדרז לעשות הסדר כדי שלא יישנו התינוקות כשידעו שלא ישתהה הרבה עד האכילה וממילא ישאלו 'מה נשתנה' וישיב להם, ויקיים מצות 'והגדת'. ב. שממהרים להגיע לידי 'מוציא מצה', כדי שישאלו התינוקות למה אוכלין מצה וכשהן מסובין דווקא, ולמה אוכלין מרור, וענין הטיבול בחרוסת, דעיקר השאלה והתמיה של התינוק הוא בשעה שרואה המעשה בעיניו.
^{רמה} שו"ע ומ"ב (שם).

^{רמו} ט"ז (תעב,ג), מג"א (סק"ה).

^{רמז} שו"ע (תעב,א). והיינו אף שמצוה למהר ולהזדרז שלא ישנו התינוקות, והרי בכל שבת ויו"ט יכול להוסיף מחול על הקודש, כאן אסור.

ובטעם הדבר הביא המ"ב ב' סיבות: א. שאכילת מצה הוקשה לפסח שנאמר 'על מצות ומרורים יאכלוהו' ופסח אינו נאכל אלא בלילה, והקידוש צריך להיות בשעה הראויה למצה. ב. שכוס של קידוש הוא הראשון מד' כוסות, ונגרר אחר ההגדה ומצה ומרור. [מקור הדין בתוספתא פסחים (ד,טו) שמצה ומרור רק משתחשך. ובתוס' ורא"ש (צט:) נתנו טעם דכתיב 'בלילה הזה'.

צורך גדול יעשה קידוש [מפלג המנחה ואילך^{רמח}] וידי חובת קידוש יצא, אבל ידי חובת כוס ראשונה לא יצא^{רמט}. ושתיית ד' כוסות ואמירת מקצת הגדה [עכ"פ את דברי ר"ג כל שלא אמר וכו', וראוי גם לומר י' מכות^י] ואכילת כזית מצה יהא אחר צאת הכוכבים. לענין שיעורי אכילה ושתייה מינימליים בחולים וזקנים, עי' פרק יב.

הקערה

בתחילת הלילה^{נא} מביאים לפני בעה"ב^{נב} קערה שיש בה: שלשה מצות^{נג}, מרור, חרוסת, כרפס, ושני תבשילין: א. בשר צלוי זכר לקרבן פסח. [ורצוי זרוע שיש בו מעט בשר^{נד}, ונוהגים בכנף עוף]. ב. ביצה צלויה או מבושלת זכר לקרבן חגיגה^{נה}. ואסור לאכול את הזרוע בלילה כי אין אוכלין בשר

ובתה"ד (קלז) הוסיף שאף קידוש ג"כ צריך להיות בלילה].
רמח שקודם אין מועיל אף בדיעבד.

רמט דהנה כוס ראשון מד' כוסות מקיים בה ב' מצוות מצות 'קידוש' ומצוות 'כוס ראשון' של ד' כוסות. ולגבי מצוות ד' כוסות לכו"ע אינו יוצא ידי חובה קודם חשיכה, אבל לגבי קידוש תלוי בב' טעמים הנ"ל בביאור התה"ד: שלדעת הט"ז שהוא משום קידוש במקום סעודה, א"כ אף חובת קידוש אינו יוצא. אבל לטעם המג"א שנגרר אחר ההגדה, הוא טעם בד' כוסות, אבל ידי קידוש יצא. ויש לצרף בזה ג"כ מה שהביא החק יעקב (סק"ג) ופר"ח דברי מהרי"ל שמעיקר הדין מותר לעשות קידוש בלילה, ורק שחששו שמא ימשך לעשות שאר מצוות הלילה ג"כ קודם צאה"כ.

יג עי' מ"ב (תעג,סד) לגבי עיקר ההגדה. [אמנם עי' פמ"ג בפתיחה להלכות ק"ש (סי' נח) שכתב לגבי מה שנתחדש בסיפור יציאת מצרים בליל פסח יותר מכל, וז"ל 'וכי תימא הגדת באורך ובהוצעה, זה לא ניתן להאמר כלל, דודאי נוסח הגדה הכל דברי חז"ל, ומן התורה כי אמר ה' הוציאנו ממצרים יצא, ושלשה דברים פסח מצה ומרור דצריך למימרינהו הכל מדרבנן וכדבעינן למימר שם'. וכן מבואר באבודרהם שבאמירה בעלמא יצא, וכ"ה ברבינו ירוחם שכתב (בשם רבינו פרץ) שאין מברכין על ההגדה כמו במגילה, 'לפי שכבר אמרו בקידוש זכר ליציאת מצרים', וכן הביא בפר"ח (תעג,ו בסופו). ולפי"ז צ"ל שדברי המ"ב הם לצאת אף מצוה דרבנן].
ינא בשו"ע (תעג,ד) משמע שמביאים אותה אחרי הקידוש, וכן נהג הגר"א (מעשה רב קצא). אמנם כיום נהגו להביאה מיד בתחילת הסדר. פמ"ג (מ"ז תפו).

ינב ואי"צ להניח לפני שאר בני הבית שהרי כולם נוטלים משל בעל הבית. מ"ב (תעג,יז).

ינג ויקח מצות שלימות, שנים בשביל לחם משנה, ואחת כדי לבצעה לשתיים: חציה לקיים בה מצות אכילת מצה וכדרכו של עני בפרוסה, וחציה השני בשביל אפיקומן. מ"ב תעג,יח.
ינד ע"ש זרוע נטויה שהראה הקדוש ברוך הוא במצרים. ומי שאין לו זרוע יקח שאר בשר אף בלא עצם. מ"ב סקכ"ז.

ינה שו"ע (סעיף ד). שהחגיגה באה בין צלויה בין מבושלת (מ"ב שם). ולרמ"א נהגו גם לצלותה.

צלוי בלילה, ויאכלנו למחרת לכבוד יו"ט^{רנ}. ונהגו לשים מינים אלו בקערה כסדר שסידר האר"י ז"ל^{רנ}.

מרור

ישנם כמה מיני ירקות הכשרים למרור^{רנ} ומצוה לקחת חסה^{רנ} [וכיום שהם מגידול נקי מתולעים בודאי יש ללוקחם]. ויש נוהגין^{רס} ליקח [גם] חריין ומפוררים אותו קודם החג^{רסא}.

^{רנו} אבל הביצה מותר אף כשהיא צלויה שאין איסור צלי בביצה, ולפ"ז אסור לצלות הזרוע בלילה אלא מבעו"י אם לא שדעתו לאכלו למחר באותו היום, וע"כ אם שכח וצלאו בלילה יזהר לאכלו מחר בבקר. מ"ב (תעג, לב).

^{רנו} זרוע ביצה

מרור

חרוסת כרפס

חזרת.

^{רנח} במשנה (פסחים ב,ו) איתא חמישה מינים יוצאים בהם י"ח. והנהוג כיום הוא בב' מינים: א. 'חזרת'-חסא. ב. 'תמכא'-חריין (מ"ב סקל"ד. וכן מבואר באגודה פסחים שם).

^{רנט} שו"ע (תעג, ה).

^{בגמ'} פסחים (לט.) איתא מאי 'חזרת' חסא מאי 'חסא' דחס רחמנא עלן וכו' ואמר ר"ש ב"נ אמר ר' יונתן למה נמשלו מצריים כמרור לומר לך מה מרור זה שתחילתו רך וסופו קשה אף מצריים תחילתן רכה וסופן קשה. וכ"כ בשו"ע שעיקר המצוה בחזרת שבה יש תכונה זו שתחילתה מתוק וסופה מר.

^{אלא} שיש שהקפידו לקחת חסא [ערבית] שיש בה קצת מרירות: עי' חזו"א (סי' קכד לדף לט.) שכתב שאין יוצאין בו עד שיגדל ויפול בו מרירות, דאינו יוצא במרור אלא אם כן יש בו טעם מר שהרי צריך להרגיש טעם מרירות בפיו. וגם בפירוש הרידב"ז (ירושלמי ברכות ו.) תמה על כך איך יוצאים כשהיא מתוקה. אמנם מסתימת שאר אחרונים משמע שיוצאים בה בזמן שהיא רכה ואינה מרה כלל, וכן משמע בדברי הלבוש והגר"ז.

^{רס} במ"ב (סקל"ו ומ"ב) הזכיר המנהג במדינת פולין ליקח תמכא שהוא חריין כיון שאין מצוי שאר מינים, ובהמשך שם הביא מהחת"ס שכיון שיש בחסא הרבה תולעים וקשה לבודקו נהגו ליקח חריין.

^{רסא} דבלא שיפורר הוא סכנה גדולה מחמת חריפותו ולכך צריך לפוררו ולהעמידו כך גלוי שיפיג חריפותו [ודלא כהגאון מליסא שס"ל שאין יוצאים בו כשהוא מפורר, שעה"צ שם]. והגר"א הנהיג שלא יפורר החריין קודם ביאתו מבית הכנסת כדי שלא יפוג הטעם, אלא יפורר כשבא מביהכנ"ס בדרך שינוי וכסנו עד תחילת הסדר ואז יפורנו על הקערה כדי שיפיג חריפותו קצת. מ"ב (תעג, לו).

^{ולמעשה:} נהגו לפורר את החריין מערב יו"ט [שלא לעכב התחלת הסדר. וגם לחוש לדעת המג"א (תקד, ז) כפי שביאר במחה"ש שם, שאסור לפורר ביו"ט אפי' ע"י שינוי] וסוגרים אותו בכלי עד הסדר כדי שלא יפוג חריפותו [ויתכן שמהני כיום שיש כלים שסגורים היטב כך שלא מפיג חריפותו אף להגר"א].

יוצאים בין בעלים ובין בקלחים, אלא שבעלין אין יוצאין אלא אם כן הם לחים, ובקלחים יוצאים י"ח בין לחים בין יבשים^{רסב}.

חרוסת

החרוסת מכינים^{רסג} מפירות שנמשלו בהם ישראל [המוזכרים בשיר השירים] כמו תפוחים תאנים אגוזים רימונים ושקדים^{רסד}, ויש לרסקם ולערבבם יחד שיהיה עב ויראה כטיט 'זכר לטיט'^{רסה}. ונותנין בהם תבלין כגון קנמון או זנגביל הדומים לתבן שהיו מגבלין בו הטיט, ונותנין בו יין אדום 'זכר לדם'^{רסו}.

כרפס ומי מלח

אוכלים ירק הטבול במי מלח^{רסז}, קודם הסעודה ואמירת ההגדה, כדי לעזור התינוקות שישאלו^{רסח}, והוא קרוי 'כרפס'^{רסט}. ולכך היו שנהגו לקחת לזה

^{רסב} שו"ע (תעג,ה).

^{רסג} החרוסת מבואר בגמ' (פסחים קטז). דלדעת ת"ק מטרתה לבטל החריפות שבמרור. ולדעת ר"א בר צדוק 'זכר לתפוח' או 'זכר לטיט', ועבדינן כתרואיהו. ראוי להכניח מעיו"ט [היינו טחינת הפירות כדלהלן] ואם שכח מותר ביו"ט ע"י שינוי [שו"ע תקד,א לגבי דבר שאינו מפיג טעמו קודם יו"ט]. ויכול להכניס היין ולערבו בחג דאין איסור לישא באוכלים ביו"ט לאכול באותו יום (שו"ע תקו,ב). ואם חל פסח בשבת יכניס את היין מע"ש. ואם שכח להכניס בערב שבת יכניסו בשבת ע"י שינוי דהיינו שיכניס יין בתוך כלי ואח"כ יכניס בו את החרוסת [עי' מ"ב שכא,סח].

^{רסד} ע"ש ששקד הקב"ה על הקץ.

^{רסה} רמא (תעג,ה).

^{רסו} רמ"א שם.

^{רסז} שו"ע (תעג,ו). ואפשר אף לטבול בחומץ או ביין רק שלא יטבילנו בחרוסת. (מ"ב סקנ"ד). וכשחל פסח בשבת יש להכין המי מלח מקודם, ואם שכח יכין מעט לצורך סעודתו.

^{רסח} גמ' פסחים (קיד:), וביאר שם רשב"ם שלפי שאין רגילים לאכול ירק קודם הסעודה יתעוררו וישאלו, ובטור (תעג) כתב שהיכר במה שמטבילין. וברמב"ם (פ"ז ה"ג) ובשו"ע בכמה מקומות מבואר שיש מצוה לעשות דברים שיגרמו להם לשאול. ובשיבולי הלקט (ריח) משמע שזה חלק ממצות 'והגדת לבנך', וכ"כ בפוסקים שמצות הסיפור צריך שתהיה דרך שאילה ותשובה (שו"ע הרב תעג,יד. והכי מטו משמיה דהגר"ח).

^{רסט} בגמ' שם לא הוזכר באיזה סוג ירק מטביל, [וכן בגאונים (סדר רב עמרם), ורמב"ם (בפי' המשניות פסחים יג), וטור (תעג) משמע שכל ירק מהני]. ובבית יוסף (שם) הביא מהאגור (תתא) שהורה לחזר אחר 'כרפס' לטיבול ראשון שקורין בלעז 'אפי"ו' כי אינו מרור, ויש סמך לזה ד'כרפס' אותיות ס' פרך ששעבדו מצרים ששים רבוא, ועי' בסמוך מהו ירק 'כרפס'.

ירק ששמו 'כרפס': י"א שהוא פטרוזליה^{רע}, וי"א סלירי^{עא}. אבל למעשה מנהג רוב ישראל שלא להקפיד בזה, אלא אוכלים מלפפון או תפוח אדמה או צנון, כל ירק שמברכים עליו בורא פרי האדמה, [מלבד המינים הכשרים למרור^{רעב}].

כשמברך עליו בפה"א יכוון על המרור^{רעג}, ויאכל פחות מכזית^{רעד}.

מצוות הנוהגות בליל הסדר

בליל הסדר נוהגות בזמנינו שתי מצוות מדאורייתא ושתי מצוות מדרבנן^{רעה}. מדאורייתא: אכילת מצה, וסיפור יציאת מצרים. ומדרבנן: אכילת מרור, ושתיית ד' כוסות^{רעו}, ועוד הוסיפו חז"ל כמה תקנות בליל הסדר^{רעז}.

חוב אכילת מצה

מעיקר הדין צריך לאכול ג' פעמים כזית בליל הסדר: א. כזית בברכת 'על אכילת מצה'. ב. כזית לכריכה עם המרור. ג. כזית לאפיקומן. אמנם

^{רע} ע"פ הירושלמי שביעית (ט,א). וכמ"ש שם בתפא"י 'פעטרוזילע'ן. וכ"כ בתוי"ט (שבת ט,ה) שרגילין ליקח בליל פסחים לטבול ראשון פיטרוזיל. [ועי' במג"א (תעג,ד) והגהות רע"א שם].
^{רעא} ובערוך ערך כרפס ציין ג"כ לירושלמי הנ"ל, והוסיף וי"א כרפס בלשון לע"ז 'אפיו' וכ"כ רש"י (כתובות סא). שכרפס היינו 'אפיא'. ובשו"ת חת"ס (או"ח סי' קלב) הביא בשם רבו שטרח ובירר שהוא הנקרא בלע"ז "סעלערי".

^{רעב} כ"כ בערוך השלחן (תעג,י) שאין אנו בקיאים מהו ירק זה ולוקחים מה שרוצים מהנ"ל.

^{רעג} מ"ב שם סקנ"ה.

^{רעד} לפי שבכזית יש ספק בברכה אחרונה אם יברך אותה או לא, ע"כ טוב יותר שיאכל פחות מכזית שלא יהא בו חיוב כלל לכו"ע. מ"ב (תעג,נג).

^{רעה} ונפק"מ בזה דמצוות צריכות כוונה, וצריך לידע מה מה"ת ומה מדרבנן.

^{רעו} כתב אבודרהם 'יש שואלין מפני מה אין מברכין 'בא"י אקב"ו' לשתות ארבעה כוסות' כמו שמברכין על המרור שהוא מדבריהם בזמן הזה, וי"ל היאך יברך לשתות ד' כוסות והרי יש כוס של קידוש שהוא מצווה בו ועומד. ואם תאמר יברך לשתות שלשה כוסות, והלא מחוייב הוא בארבעה הלכך לא אפשר. ועוד טעם אחר מפני שאין מברכין אלא על מצוה הנעשית בבת אחת בלא הפסק, אבל ארבע כוסות שעושה מצוה על כל אחד ואחד מהם ואם שתאן בבת אחת לא יצא אין מברכין'.

^{רעז} ותיקנו שאכילת המצה ושתיית ד' כוסות תהא דרך חירות בהסיבה. וגם תיקנו אכילת אפיקומן [זכר לקרבן פסח], ושני תבשילין בקערה זכר לקרבן פסח וחגיגה. ולהביא חרוסת כדי להטביל בה להפיג מרידות המרור, [וגם לזכר טיט דם ותבן, וזכר לתפוח] ואמירת הלל השלם. [מלבד עוד כמה דברים שעושים כדי לעורר התינוקות שישאלו].

לכתחילה צריך לאכול ב' כזיתים גם בשעת ברכת 'על אכילת מצה'^{רעח}, וגם באפיקומן ב' כזיתים יחד^{רעט} [ואפשר להקל בזה לפי שיעור הקטן^{רפ}]. וצריך להכניסם לפיו ביחד, ולבלוע כזית יחד, ושוב לבלוע מעט מעט^{רפא}, עד כדי אכילת פרס^{רפב}.

שיעורי אכילת מצה

לגבי כמות השיעור של אכילת מצה בליל הסדר, הארכנו בזה לקמן [פרק יג].

^{רעח} מ"ב (תעה, ט). כזית מהשלימה העליונה, וכזית מהפרוסה. והטעם: שאותה מצה שמברך עליו 'על אכילת מצה' [הפרוסה] צריך ממנה כזית דאין אכילה פחות מכזית, ואומנם אותה שמברך עליו 'המוציא' [השלימה] באמת סגי בכל שהוא, אלא שיש דעות בפוסקים שברכת 'על אכילת מצה' היא על השלימה ולכך צריך ב' כזיתים.

^{רעט} מקורו בד"מ (תעז, ב) בשם מהרי"ל. ונאמרו בזה ב' טעמים: א. בט"ז בשם מהרי"ל משום חיוב מצוה שיאכל על השובע. ב. במג"א כתב שאחד הוא משום זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו, וטעם זה הביא במ"ב (תעז, א).

והיינו כמו שביאר הב"ח (תעז, ה ד"ה ומנהגינו) שלשיטת רש"י והרשב"ם (ק"ט): בכזית של אפיקומן יוצאים ידי חובת מצה, [כמו בזמן שביהמ"ק היה קיים שהיו כורכין המצה עם הפסח, ומ"מ מברכים על כזית ראשון משום שא"א שימלא כריסו במצה ורק לבסוף יברך כמו שאמרו בפסחים קטו]. ומאידך שיטת הרא"ש והר"ן שאנו מקיימים מצות מצה בכזית ראשון, והאפיקומן הוא רק זכר לפסח. וקיי"ל כדעה זו (שו"ע תעז, א). אמנם אנו מחמירים ב' הדעות, ולכך אוכלים ב' כזיתים מחמת ב' דעות הנ"ל. ועי' לקמן שבב' דעות אלו תלוי אם שכח ולא היסב באפיקומן אם צריך לחזור ולאכול בהסבה.

^{רפ} לגבי ב' כזיתים בברכה, עי' ביה"ל (תעה ד"ה כזית) דלא ברירא ליה האי מילתא שצריך ב' כזיתים. ובארחות רבינו (ח"ב עמ' סו) היקל בזה לנשים שסגי בכזית אחד.

^{רפא} מ"ב (תעה, ט). [במג"א (סק"ד) ופמ"ג מבואר שיש בזה ג' דעות: א. בתרומת הדשן ובדרכי משה משמע שיבלע כזית אחד ביחד, ב. במהרי"ל משמע שסגי לבלוע מעט מעט, ג. בפמ"ג צידד בדעת הב"ח שצריך לבלוע שניהם יחד.

ולדינא: במג"א ומ"ב הכריעו כדעה ראשונה להכניס יחד ולבלוע כזית ביחד ושוב מעט מעט. אמנם בא"ר (סק"ב וסקי"ב) כתב שהמנהג כמהרי"ל, וכ"ה בארחות רבינו (ח"ב עמ' סו) בשם החזו"א והקה"י. ושם מבואר שלנשים יש להקל להסתפק בכזית אחד.

^{רפב} שו"ע (תעה, ו). וכמה דקות זמן זה נמשך, נאמרו באחרונים כמה דעות הדעה המקילה היא 9 דקות (שו"ת חת"ס ו, טז) והדעה המחמירה ביותר 2 דקות [בחת"ס שם דייק כן מתוספתא דזבים] והאריך בזה בספר מידות ושיעורי תורה (כ, יג). ולמעשה ראוי לחוש לכתחילה לשיעור של 2 דקות (שיעורין של תורה לקה"י, שיעורי המצוות אות ל), ועכ"פ לא יותר משיעור של 4 דקות (שיעורי תורה עמ' רג להגר"ח נאה), ועי' סוף פרק ה מה הדין כשאנו יכולים אלא ביותר זמן.

אפיקומן קודם חצות

לאחר שגמר סעודתו והוא שבע, אבל יש לו עוד תאוה קצת לאכול^{רפג}, יאכל האפיקומן. ולכתחילה ראוי לאכול האפיקומן קודם חצות^{רפד}, וברמ"א הוסיף שגם אמירת ההלל יהא קודם חצות^{רפה}. ויש שעשו תנאי של האבני נזר^{רפי} והוא שאוכלים כזית מצה סמוך לחצות, ועושים תנאי שאם הלכה

^{רפג} דמחד גיסא הוא זכר לפסח שנאכל על השובע, ומאידך גיסא אם שבע כ"כ שאינו מתאוה לאכול כלל אינו מן המובחר, ואם הוא כבר קץ באכילתו אינו יוצא י"ח כלל. דלא חשיב אכילה. ולפיכך ראוי שלא יאכל בסעודה הרבה. (רמ"א תעו, א. ומ"ב סק"ו).

ואוכלים ב' כזיתים לכתחילה כמו שביארנו לעיל ויכול להקל (שו"ע תעז, א ומ"ב שם).

^{רפד} שו"ע (תעז, א), דכיון שהוא זכר לפסח ולגבי אכילת פסח נחלקו התנאים (פסחים קכ:): דדעת ר"ע שזמנה עד עלות השחר, ואילו דעת רבי אלעזר בן עזריה שעד חצות, ונחלקו הראשונים כמאן הלכתא ולפיכך ראוי לחוש לראשונים דס"ל כמ"ד דזמנו עד חצות. אמנם ידוע על גדולי ישראל שלא הקפידו בזה כ"כ [החת"ס (מנהגי חת"ס י, יד) ועוד, ואפשר שסמכו על תנאי האבני"ז שיובא לקמן, ושם יבואר שחידש הגר"ז שאף אי"צ תנאי]. ועי' שו"ת שבט הלוי (ט, סא) שלצורך 'והגדת' אפשר לסמוך. אמנם במעשה רב (להגר"א בתוספת) כתב וז"ל 'פעם אחת האריך הגר"א בהגדה ופירושים וסיפורים והביט בהמורה שעה שחצות ממשמש ובא, אז תיכף ציוה לאכול אפיקומן ונשארו כל המאכלים ומיני מגדים על השלחן ולא אכל שום אחד מהם ואפילו אשתו ובני ביתו'. ומה שלא עשה התנאי דאבני"ז (שיובא בסמוך) י"ל דהגר"א לשיטתו שכתב (סק"ה) שאף לר"ע שאפשר לאכול עד עלות השחר, מ"מ גזרו לאכול עד חצות.

^{רפה} והעולם לא החמירו בזה, וכן לגבי שתיית ב' כוסות אחרונים לא הקפידו שיהיו קודם חצות. והיה אפשר ליישב שהלל וד' כוסות דרבנן הקילו לסמוך על דעת ר"ע שמצוותם כל הלילה, משא"כ 'אפיקומן' חששו לדעת הראשונים שיוצאים בו ידי חובת מצה דאורייתא [הובא לעיל הערה רעט]. אלא דצ"ב שהרי דעת הרמב"ם והשו"ע (רטו, ד) שברכה לבטלה היא איסור תורה, וא"כ איך יברך בפה"ג אחר חצות, והתינוח לדעת הט"ז (תעד, א) שהטעם שמברכים על כוס וכוס הוא משום שמחמת הפסק ההגדה אינו מתכוין לפטור את שאר הכוסות, לכך שפיר מברך שוב, אבל לדעת המג"א (שם) שהוא מחמת שכל כוס היא מצוה בפנ"ע א"כ אחר חצות איך יברך, וצ"ל שסומכים על הכרעת רוב פוסקים שהזכרת ברכה מיותרת הוא איסור דרבנן ולא איסור תורה, עי' מ"ב (רטו, כ) וכדעת תוס' (ר"ה לג.).

^{רפי} באבני נזר (או"ח שפא) כתב שכיון שאיסור אכילה אחר אפיקומן הוא כדי שיהא טעם מצה בפיו זכר לפסח [שהיה בו איסור אכילה לבסוף כדי שישאר טעם הפסח בפיו], ודין זה הוא רק עד גמר זמן המצוה של אכילת פסח, ומעתה ממ"נ יכול לאכול ב' פעמים כזית לאפיקומן עם תנאי ויוצא: האחד סמוך לחצות ולהתנות שאם הלכה כמ"ד [שזמן אכילת הפסח] הוא עד חצות א"כ זהו האפיקומן שלו, [שהרי לפי מ"ד זה יכול אחר חצות להמשיך לאכול כמ"ש]. ועוד כזית מצה יאכל בסוף סעודתו לשם אפיקומן אליבא דמ"ד שאכילה עד עלות השחר. ובהגדה של פסח מבית לוי הובא שהגר"ז נקט שמועיל עיצה זו אף בלא תנאי. [וכדבריו מבואר במ"ב (תעז, יב) שא"צ כוונה לאפיקומן].

אמנם יש שכתבו לעורר על תנאי האבני"ז מכמה טעמים: א. שאף אם זמנו עד הבוקר כר"ע, מ"מ גזרו שלא לצאת אלא עד חצות: דהנה נחלקו הראשונים והפוסקים (עי' ב"י תעז, א) אם קיי"ל כראב"ע [כיון שיש כמה סתמא דמשנה כוותיה], או הלכה כר"ע [דהלכה כר"ע מחברו], ולדינא

כמ"ד שאכילתה עד חצות מקיים בה מצוות אפיקומן, וממילא מיד אחר חצות מותר לאכול שאר דברים, ואם הלכה כמ"ד שעד עלות השחר, רוצה לצאת ידי אפיקומן בכזית האחרון שיאכל, [ועכ"פ ברכת 'אשר גאלנו' אסור

כתבו הפוסקים שצריך לאכול עד חצות מב' טעמים: לחוש שהלכה כראב"ע (פסחים קכ:); שזמנה עד חצות. ואף אם הלכה כר"ע, מ"מ ר"ע עצמו מודה שלהרחיק את האדם צריך עד חצות. ועי' ביאור הגר"א (סק"ה) שנקט גם הטעם השני, ומעתה לטעם זה אין מועיל תנאי דאבנ"ז. ב. יש פוסקים שאין מועיל תנאי במצוות: דהנה בשו"ע (תפ"ט, ג) 'פסק דהמתפלל עם הציבור מבעוד יום מונה עמהם בלא ברכה, ואם יזכור בלילה יברך ויספור' וביארו הט"ז והגר"א [ובפמ"ג כן הוא ג"כ כוונת המג"א] דמייירי בבין השמשות ועושה תנאי שאם ישכח יצא בספירה זו בדיעבד, ואם לא ישכח יספור בלילה כדין. ומבואר במג"א (סק"ז) שלמ"ד מצוות אי"צ כוונה אין יכול לעשות תנאי. ומעתה למאי דקיי"ל (או"ח סי' ס) דבדרבנן אי"צ כוונה לא יועיל תנאי. [ובפמ"ג תמה מדוע לא יועיל תנאי כמו כוונה הפכית, ובלבוש באמת כתב שלכו"ע הוא. ועי' מחצה"ש שדברי המג"א לאו דווקא רק שכתב כן לפי האמת לפי שכן דעת הב"י. ואם נאמר שדברי המג"א בדווקא י"ל שדווקא אם החליט שלא לצאת, אבל תנאי לא נחשב לכוונה הפכית]. ג. מילתא דליתא בשליחות ליתא בתנאי: שהנה מבואר בכתובות (עד.) שחליצה אינה בתנאי, דכל דליתא בשליחות ליתא בתנאי, ולפי"ז היה צריך להיות שלא יועיל תנאי במצות שבגופו כק"ש וספירת העומר. וכן נקט בעונג יו"ט (תשובה ג) לדינא שאין מועיל תנאי בכוונה מהאי טעמא. והנה התייחס לדעת הרמב"ן ור"ן (ב"ב כ"ו: כ"ו:) שכתבו דבדבר שאינו בין אדם לחברו אי"צ למשפטי התנאים. ובדרך אמונה (תרומות ד, יח בביה"ל) הביא שהחזו"א נקט לדינא כרמב"ן [רק שס"ל שבדאורייתא אין מועיל משום ברירה עיי"ש. וכ"ה בדעת תורה למהרש"ם או"ח מו. ועי' בשו"ת האלף לך שלמה מב.]. אבל תוס' נזיר (יא.) שתירצו קושיית הרמב"ן בדרך אחרת, וגם הרמב"ן עצמו כתב עוד תירוצים משמע שלא ברירא האי דינא. ובסידור הגר"א הביא בשם הגרי"ס (לפני ק"ש) שהרוצה לעשות תנאי צריך שיהא תנאי כפול וכו' ככל משפטי התנאים, ומשמע דלא כרמב"ן, וכן ברמ"א (יו"ד רכ"ט) שביאר שאי"צ תנאי כפול בנדרים משום דלא גרע דיבורו מכוונת הנודר, ג"כ מוכח דלא ס"ל כרמב"ן. וא"כ הדרא קושיא לדוכתא [ואולי י"ל עוד טעם מדוע במצות אי"צ לדיני תנאים, דדווקא מעשה כמו גיטין וקידושין שצריך להיות מוחלט, ולא אתי דיבור ומבטל מעשה, אלא שנתחדש בתורת תנאים שיכול להיות תלוי בב' צדדים, בזה צריך שיהא בשליחות בדומה לבני גד וראובן, אבל מצוה שאינו מעשה שיוצר חלות ודינים אי"צ כל למילף מבני גד וראובן. ויש מתרצים ע"פ דברי התוס' בכתובות שם שסברת ליתא בשליחות ליתא בתנאי הוא רק כשהוא מחמת חסרון כוח, אבל במצוות שאין הטעם משום חסרון כח, אלא משום שבעינן שגופו יעשה מצוות (כמש"כ הקצוה"ח קפב, א) אין בזה חסרון. ובשו"ת חת"ס (אבהע"ז צ) תירץ דסגי במה דשם מצות איכא בשליחות]. ד. מצווה צריכה להעשות ודאי: בשו"ת להורות נתן (ח, מז) העיר לפי מש"כ החת"ס (דרשות כ"ז אלול תקע"ג שנ"ח ע"ב) שאין המצוות מקובלות לפני הקב"ה אלא בעושה המצוה על הודאי, וכשעושה הדבר רק על הספק איננו מקובל כל כך לפני הקדוש ברוך הוא, ועל כן לא רצו להחמיר ביום הכיפורים לעשות שני ימים מספק כדאיתא ברמ"א (תרכ"ד, ה) וסמכו על רובא שרוב אלול אינו מעובר כדי שלא תהיה כפרת כל ישראל תלוי בספק. ולפי"ז כתב בעל להורות נתן שאין ראוי לצאת ע"י תנאי.

לברך אחר חצות^{רפז}. אם לא הספיק לאכול אפילו כזית מצה הראשון קודם חצות, יאכל אחר חצות ולא יברך עליו 'על אכילת מצה'^{רפח}.

סיפור יציאת מצרים כל הלילה

אחר שגמר אמירת ההגדה והלל יש עליו מצוה להמשיך ולספר ביציאת מצרים, ובכלל זה לימוד הלכות הפסח^{רפט}. ומחוייב בזה עד שתחטפנו שינה^{רצ}.

חייב ד' כוסות

מתקנת חכמים שחייב כל אדם מישראל, בשתי ארבע כוסות של יין בליל הסדר דרך חירות^{רצא}. ותיקנו ג"כ שעל כל כוס וכוס יקיימו מצוה בפ"ע^{רצב}: על כוס ראשון עושים קידוש, על כוס שני אומרים את ההגדה, על כוס שלישי מברכים ברכת המזון, ועל כוס רביעי גומרים את ההלל.

שיעור כל כוס

שיעור כוס של ד' כוסות, לדעת החזו"א הוא 150 גרם [כמנין 'כוס הגוין']. ולהגר"ח נאה 86 גרם [כמנין 'כוס']. והכרעת המ"ב^{רצג} שבדאורייתא יש

^{רפז} שהרי לענין ברכה על מצה ומרור כתב המ"ב (תעז,ו) שלא יברך, וה"ה הכא.

^{רפח} מ"ב (תעז,ו).

^{רפט} שו"ע (תפא,ב). המקור הוא מלשון התוספתא (פסחים י,י) 'חייב אדם לעסוק בהלכות פסח וביציאת מצרים כל הלילה', והגר"א גרס בה לשון 'סיפור'. וכן לשון בעל ההגדה 'וכל המרבה לספר הרי זה משובח'. וכן הוא במכילתא (פרשת בא סוף פרשה יח). וכן הוא לשון הרא"ש (פ"י סי' לג) ואבודרהם, ולכך ישבו ר"א ור"ע וסיפרו כל הלילה [ועי' הגדת בית הלוי בזה].

ובאבודרהם הקשה שכיון שחייבו כל הלילה מה שייך לומר 'הרי זה משובח', וכתב שלכן הגירסא הנכונה 'וכל המרבה לספר', והכוונה שאם אומרים 'וכל המספר' הוא חיוב, אלא שבדיבור בעלמא מענין יציאת מצרים יוצא, ואם מספר הדברים הוא משובח.

^{רצ} שו"ע שם, ומקורו ברא"ש הנ"ל. ומבואר בחק יעקב (תפא,א הובא בפמ"ג א"א סק"א) שאם כבר חטפתו שינה אף אם אח"כ נתעורר יצא.

והנה באור לציון (הלכות ליל הסדר טו,י) כתב שצריך להזהר שלא לילך לישון, אלא ירדם בבגדיו. אמנם משמיה דהגר"ש אלישיב זצ"ל מ"טו שכל שסיים סעודתו וראשו כבד עליו, הוא בכלל 'תחטפנו שינה' ויכול לילך לישון, וראיה ממה שמבואר ברמ"א (תפא) שנהגו שלא לקרוא ק"ש על המטה רק פרשה ראשונה, ומוכח שהלכו לישון.

^{רצא} משנה ריש ערבי פסחים. ותיקנו אותם כנגד ארבע לשוני גאולה האמורין בגלות מצרים והוצאתי וגאלתי ולקחתי והצלתי בפ' וארא רשב"ם שם.

^{רצב} פסחים (קט:).

^{רצג} תפא,א.

להחמיר, ולכן בכוס ראשון שיש דעות שהוא מה"ת^{רצד} [ובפרט כשחל בשבת], צריך לשתות השיעור הגדול. אבל בשאר כוסות במקום הצורך יכול ליקח השיעור הקטן. ובקטנים יש להקל^{רצה}.

סוג הכוס: יש שהעדיפו כוס של כסף^{רצו}, ויש לו טעם ע"פ הסוד^{רצז}. ויש שהעדיפו של זכוכית כדי שיראה היין האדום מתוכה^{רצח}.

שתיית הכוס

צריך שיהא הכוס מלא^{רצט}. וצריך לשתות לכתחילה כל הכוס כולו^ש, [ובדיעבד סגי ברובו^{שא}, מלבד כוס אחרון שצריך ברכה אחרונה שהיא ברביעית^{שב}] וצריך לשתותו כאחד, כדי שיעור זמן שתיית רביעית, ועכ"פ לא יותר מכדי אכילת פרס שהוא לעיכובא^{שג}.

^{רצד} אף שהכרעת המג"א (רעא, א.) וחיי אדם (עט, ג.) ומ"ב (רעא, ב.) ע"פ המ"מ (שבת כט, יט) שהוא מדרבנן. מ"מ בא"ר (סק"ג) וברכ"י הביאו שמהמכילתא ובה"ג מבואר שקידוש ביו"ט הוא מה"ת. וכן בפמ"ג (סוף רצו) וברע"א (רעא) הביאו השטמ"ק שהבדלה ביו"ט הוא מה"ת, וכ"ש קידוש ביו"ט. [וכן הביא במנחת חינוך מצוה לא].

^{רצה} כ"כ בחוט שני (עמ' קצד) כיון שחינוך דרבנן וד' כוסות דרבנן. [אמנם באמרי יושר (גריינמן או"ח תעב) החמיר שצריך שיעור כגדול].

^{רצו} בסידור בית יעקב (ליעב"ץ דיני ערב פסח) כתב 'יקח כוסות יקרות, ואם תשיג ידו יהיו מכסף'.

^{רצז} עי' כף החיים (תעב, יא).

^{רצח} כן נהג הקה"י (ארחות רבינו ח"ב עמ' ס.) ועי' נזירות שמשון (או"ח תעב) בשם מדרש 'והשקות בכלי זהב דטוב יותר לשתות בכלי זכוכית יפים מכלי זהב'. [אמנם בכלי זהב בלא"ה ע"פ הסוד אין לשתות, עי' זוהר (משפטים קטו, א. תרומה קכט, ב.) שכסף הוא בחינת ימין מידת החסד, וזהב בחינת שמאל מידת הדין].

^{רצט} שו"ע (רעא, י).

^ש כשיש בו רביעית, ואם יש בו כמה רביעיות צריך שישתה רובו, [ואי"צ שישתה כולו], שו"ע (תעב, ט) וכמש"כ המ"ב שם.

^{שא} אפי' כשיש בו רק רביעית.

^{שב} שם. ולכן ישתה כל הרביעית.

ובארחות רבינו (ח"ב עמ' ס) הביא מבעל הקה"י 'שהיה אומר לבני ביתו להקפיד שאת הכוס האחרון מהד' כוסות לשתות את כולו משום ברכה אחרונה, אמנם על שאר הכוסות לא אמר ולא הקפיד בכך וגם לא על כוס הראשון'.

^{שג} רמ"א (תעב, טו) ומ"ב (שם). ולכאורה הכוונה שלכתחילה יהא ע"י לגימה אחת. אמנם בשעה"צ (רי, יא) כתב שבשתי לגימות עדיין נחשב לשיעור שתיית רביעית בדרך ארץ (עי' שו"ע קע, ח). ועכ"פ רוב הכוס ישתה בבת אחת לכתחילה (מ"ב תעב, לד).

שיעור כדי אכילת פרס: לכתחילה תוך שתי דקות, ובעת הצורך יכול לסמוך על הדעה שהוא

לענין חולים וזקנים וכדומה, הארכנו בזה לקמן פרק יג.

יין ומיץ ענבים

מן הדין אפשר לשתות מיץ ענבים^{שד}, אבל ראוי שיצא ידי חובה ביין^{שה} אדום^{שי}. והעצה היא למזוג את היין במיץ ענבים^{שי}. [ואם אינו יכול מאיזו

ארבע דקות, עי' שיעורי תורה להגר"ח נאה (ג,טו) וביעורין של תורה (שיעורי המצוות אות ל) בשם החזו"א שעכ"פ יזהר שלא ישהה יותר מארבע רגעים. ועי' לקמן [פרק יג] לאופן שאינו יכול אלא בשיעור יותר גדול.

^{שד} הנה לענין קידוש מבואר בשו"ע (רעב,ב) 'יין מגיתו מקדש עליו'. והוא מגמ' ב"ב (צז:) 'סוחט אדם אשכול ענבים ואומר עליו קידוש היום'.

ולענין ד' כוסות: בפשטות דינו כמו קידוש [וכ"כ בגר"ז (תעב,כז) כל היינות הכשרים לקידוש בשאר יו"ט ושבתות כשרים לארבע כוסות וכו']. אמנם יש שדנו בזה להצריך יין מכמה טעמים. א. **שצריך יין שהוא משמח שיכול לצאת בו י"ח שמחת יו"ט.** דהנה גבי הא דאמרו בפסחים (קח:) 'שתאן בב"א ידי יין יצא', פרשב"ם 'משום שמחת יו"ט', וכתב המרדכי (שם) 'וא"ת פשיטא, וכי בעי שמחת יו"ט בד' כוסות, ושמא י"ל כיון דתקנו רבנן ארבע כוסות וגם צריך יין בשביל שמחת יו"ט כדפרישית, א"כ צריך שיהיה אותו היין מארבע כוסות'. ובפר"ח (סוף תפג) הביא תשובת מהר"ש הלוי [בשם הרב חיים שבתאי] שלא יצא יד"ח במי צימוקים, משום דחכמים תיקנו ארבע כוסות לשמחה וזה אינו משמח, אלא שהפר"ח שם חולק עליו וכתב דזה אינו, שהרי אמרו 'שתאן חי יצא' אע"פ שאינו משמח, ואף לכתחילה יכול לשתותו כשיש לו רק את זה. ובחק יעקב (תעב,כב) כתב שבמקור תשובת הרב חיים שבתאי מבואר שכתב כן רק למצוה מן המובחר, ולא לעיכובא.

ב. **שצריך יין המשכר מדין 'חירות'.** בהגדת 'קול דודי' הביא מהגר"מ פיינשטיין והגרי"ש אלישיב זצ"ל שאינו יוצא ידי 'חירות' במיץ ענבים משום שאינו משכר. וכתב בשבות יצחק (פסח עמ' קיז) שלפיכך יתאמץ לשתות יין אף שאוהב יותר מיץ ענבים. [אלא שהביא בשם הגרי"ש אלישיב שאם יערב במיץ ענבים יין במידה שיוורגש האלכוהול היטב יוצא גם ידי חירות]. ג. יש שרצו להוכיח כן מהא דאמרו בנדרים (מט:) לגבי ר' יהודה, ומירושלמי בשקלים (ג,ב) לגבי ר' יונה שכאיב להו רישא משתיית ד' כוסות עד עצרת, ומוכח שצריך לשתות יין דוקא ומש"ה כאיב רישא. ובספר משמרת חיים (קלה) כתב לדחות די"ל שבפסח לא היה להם ענבים ולא ידעו לשמרם, וכן המיץ היה מתקלקל, ולפיכך הוצרכו לשתות יין דוקא.

מאידך [הגרש"ז אויערבך (הליכות שלמה עמ' ריז) נקט שאף לכתחילה יוצאין י"ח במיץ ענבים, ושפיר יש בזה חירות, וגם בשמחת יו"ט לדעתו יוצאין בזה] [שהרי אף בבשר מקיימים 'שמחה' אף שאינו שייך לשכרות]. ולפי"ז אדרבה כששונא יין טפי עדיף מיץ ענבים, דבהכי הוי טפי דרך חירות בדומה לשתית יין חי' שחסר בזה משום דרך חירות, וכמ"ש ברמב"ם (חו"מ ז,ט) 'ארבע כוסות האלו צריך למזוג אותן כדי שתהיה עריבה הכל לפי היין ולפי דעת השותה'. ובשיירי קרבן (ירושלמי שקלים שם) כתב 'דרך חירות תיקנו והואיל ויין מזיק לאדם מותר לבשלו דאינו חזק כ"כ'. ובספר משמרת חיים הוכיח כן מהא דלענין קידוש הביא השו"ע (רעב) דעה שאין יוצאים ביין מבושל, והרמ"א כתב ע"ז שאם המבושל יותר טוב מהאינו מבושל יכול לצאת במבושל, ומשמע שעכ"פ לכתחילה לא יצא במבושל, ואילו לענין ד' כוסות כתב השו"ע (תעב,יב) שיוצאין במבושל. ובהכרח שבד' כוסות יש ענין 'חירות' ולפיכך יתכן שיהא העדפה למבושל [אמנם במ"ב שם נקט שדינו כקידוש, וסמך עצמו השו"ע על מש"כ בהלכות קידוש].

סיבה לשתות יין או מיץ ענבים יכול לשתות חמר מדינה^{שח}, ועכ"פ ישתה מיץ תפוזים וכדומה^{שט}, וראוי לשמוע מחברו ברכת בפה"ג בכל הד' כוסות וימתין שישתה חברו, ואז יברך שהכל וישתה הוא^{שי}].

[בשו"ת תשובות והנהגות (ב,רמג) הביא שהגרי"ז מבריסק וגאב"ד טשיבין זצ"ל נהגו לשתות מיץ ענבים, וכן בסידור פסח כהלכתו (עמ' פג) הביא עדות הגר"ח קניבסקי שליט"א שהחזו"א שטה מיץ ענבים לד' כוסות].

עוד מטו משמיה דהגרי"ש אלישב זצ"ל שלא להשתמש במיץ ענבים שיש בו תוספות של חומרים [בפרט חומר שמונע 'תסיסה' שהיא הופכתו לייין, וכן נקטו עוד פוסקים מלבד הגריש"א]. וכיום ברוב בתי היקב מוסיפים חומר שנקרא 'ביסלופיט' שהוא מונע תסיסה, ואילו ביצור ביתי בדרך כלל לא מוסיפים, ולכן ראוי לקחת מיץ ענבים ביתי או מהכשר שכותב שזה ללא תוספת החומר הנ"ל.

מיהו הגרש"ז אויערבך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה א,ד) כתב שאף באופן שהוסיפו חומר שמונע תסיסה מ"מ כיון שהיה זמן שבו היה עליו שם יין והיה ראוי לתסיסה שוב לא פקע מיניה שם יין.

^{שה} מ"ב (סק"י) ע"פ מג"א. ומקורו בדרכי משה (או"ח תר) בשם מנהגים. ובפסח מלבד זה הרי תיקנו ד' כוסות גם לצורך שמחת יו"ט כמש"כ רשב"ם ותוס' (פסחים קח: ד"ה ידי) והרי משום שמחה מבואר בפסחים (עא). שצריך דווקא יין ישר.

וכתב המ"ב (תעב,לט) שאף שיוצאים ידי חובה ביין מבושל, מ"מ לכתחילה יקח יין שאינו מבושל, לחוש לדעת הרמב"ם והגאונים שהובאו בשו"ע (רעב,ח) שאין יוצאים ידי חובה, אא"כ המבושל יותר טוב ממנו.

^{שו} ביין לבן דעת הרמב"ן (הובא בשו"ע רעב,ד) שאין יוצאין ידי חובה. ומלבד זה הביא המ"ב (סקל"ח) ב' טעמים שכתבו הפוסקים: א. דכתיב 'אל תרא יין כי יתאדם'. ב. זכר לדם שהיה פרעה שוחט בני ישראל. ועדיף מיץ ענבים על יין לבן, הגש"פ להגר"ח קניבסקי.

והנה אף שמבואר בשו"ע (תעב,י) שצריך לדחוק עצמו אף שמזיקו או שונאו, מ"מ צריך לזהר שלא יגיע לידי אכילה גסה, עי' שו"ע (תריב,ו) ומ"ב שם.

^{שו} מ"ב (תעב,לז). והנה כשמערב רבע יין בודאי לכו"ע מועיל, כמו מזיגה דזמנא שהיא חד על תלת בב"ב (צו:). אמנם מעיקר הדין יכול למזוג אף אחד מששה כמבואר ברמ"א (רד,ה).

^{שח} מ"ב (תעב,לז) ובסקמ"ג. [ובכזה"ג יש להסתפק אם יברך 'שהכל' על כל כוס או רק על ראשון ושלישי (הליכות שלמה עמ' רכו). ולכן יראה לצאת ע"י איזה דבר].

^{שט} ואף שקשה לומר שהוא חמר מדינה, מ"מ יש כאן זכר לד' כוסות, חוט שני (פסח עמ' קצא).

^{שי} שבזה יוצא ידי חובה לדעת תוס' (פסחים צט:). שאומרים בזה שומע כעונה כמו בקידוש של כל השנה, ואף דקיי"ל שצריך לשתות בעצמו (מ"ב תעב,לו) וכדעת הרמב"ם (ז,י), [ובחידושי מרן הגרי"ז שם בשם הגר"ח הרבה לתמוה על דעת תוס']. מ"מ ירויח בזה דעת תוס'.

ובביאור דעת תוס' כתב הגר"ח דס"ל שעיקר מצות ד' כוסות הם הברכות של הכוסות ולא עצם השתייה, וכדוגמת קידוש של כל השנה, ועי' בחידושי חת"ס (ר"פ ערבי פסחים) שכתב ליישב קושיית המרדכי מדוע תיקנו שישתו ד' כוסות, ולא תיקנו שיאכלו ד' לחמים כנגד ד' לשונות של גאולה, ותירץ החת"ס וז"ל 'דאטו תיקנו ח"ו לאכול ולשתות, אלא כנגד ד' לשונות תיקנו ד' שבחים, וכיון דקיי"ל דאין אומרים שירה אלא על היין לכך תיקנו ד' כוסות'.

יעמיד על השלחן כל היינות שרוצה לשתות מהם בלילה כדי שלא יכנס בספק ברכת 'הטוב והמטיב' שיא.

חייב האשה

נשים חייבות בד' כוסות חייב גמור, דאף הן היו באותו הנס^{שיב}. ובהם בודאי יש להקל לשתות מיין ענבים^{שיג}. ואשה שמקדשת עדיף שתאמר 'שהחיינו' בקידוש [ולא בהדלקת נרות] שהרי ברכת 'שהחיינו' נתקן בקידוש ולא בנרות^{שיד}. וצריכה לומר ההגדה בין כוס לכוס שאל"כ הוא בכלל שתאן בזה אחר זה שלא יצא שטו.

תינוקות

תינוקות שהגיעו לחינוך^{שטז} מצוה ליתן לכל אחד כוסו לפניו^{שיז}, והוא רק לכתחילה ואינה חובה גמורה^{שיח}. ואי"צ לשתות רוב הכוס אלא כפי מלוא לוגמיו דידיה^{שיט}.

^{שיא} עי' רמ"א (קעה,א) ומ"ב שם.

^{שיב} שו"ע תעב,יד.

^{שיג} שהרי ביארנו לעיל שעיקר מעלת יין הוא משום שניתקן לשמחת יו"ט, והרי נשים פטורות מכך.

^{שיד} כמבואר בסוכה (מו.) ושו"ע (תרמא). וכל מה שמברכות בנרות כבר תמה בשאלת יעב"ץ (א,קז. הובא ברע"א בשו"ע רסג,ה) וגם בלקט יושר (הל' שבת עמ' מט) תמה על מנהג זה, ואף שאין לזוז מן המנהג הקדמון, עכ"פ כשעושה קידוש בודאי תברך אז. וכן איש שמדליק הנרות מהאי טעמא לא יברך בזמן ההדלקה אלא בקידוש.

^{שטו} שו"ע (תעב,ח). עי' ביה"ל שם [ד"ה שלא] שהעיר בזה שתזהר לומר ההגדה מטעם הנ"ל.

^{שטז} **גיל חינוך**: מבואר בגר"ז שבכל כוס הוא לפי עניינו, בכוס ראשון מזמן שמבין ענין קדושת יו"ט. ובכוס שני מזמן שמבין ענין סיפור יציאת מצרים. וכוס שלישי ורביעי מאז שמבין ענין הלל ובהמ"ז.

וכתב בחוט שני (עמ' קצד) שמזמן שיכול לשבת עם המסובים בליל הסדר ולהקשיב, חייב בחינוך בהגדה של פסח ובמצות ד' כוסות לשתותם על סדר ההגדה.

^{שיז} שו"ע תעב,טו.

^{שיח} מ"ב (סקמ"ו) ע"פ חק יעקב. וביאר בשעה"צ שהוא לפי שלהרבה ראשונים שאי"צ ליתן לפני תינוקות ד' כוסות.

^{שיט} מ"ב סקמ"ז.

יין של שביעית

יין שיש עליו קדושת שביעית יכול להשתמש בו לד' כוסות, מלבד כוס שני כיון ששופכים היין בעשרת המכות.

אכילה בזמן אמירת ההגדה

אסור לאכול ולשתות כל זמן אמירת ההגדה^{שכ}, אבל לקטן מצוה ליתן לו קליות ואגוזים כדי שלא ישן^{שכא}.

הסיבה

יכול^{שכב} להסב בין דרך ישיבה ובין דרך שכיבה, ובלבד שתהא ההסיבה בצורה נוחה בדרך של חירות^{שכג}.

כשיושב על המטה: מניח לצידו כרים עד לגובה הכתף ונוטה קצת, ולא יטה הרבה במידה שלא נוח לשבת כך^{שכד}.

כשיושב על כסא: הוא באופן שישען על ידית הכסא בהטייה לשמאל^{שכה}. ויניח כר על הידית, ואם יש לידיית ריפוד הרי זה במקום כר. היושב ומטה גופו בלי להשען על שום דבר אין זו הסיבה^{שכו}.

^{שכ} מ"ב (תעג,ד) וביה"ל (שם ד"ה הרשות) בשם רמב"ן ור"ן. [ולכך בשכח להבדיל לא יבדיל באמצע ההגדה].

ולשון הרמב"ן (מלחמות פסחים כד.) 'ומה שכתב בעה"מ שאם רצה לשתות בתוך ההגדה הרשות בידו, כדתנן בין הכוסות הללו אם רצה לשתות ישתה, ח"ו, שלא התירו אלא בין כוס לכוס, אבל משמזגו לו כוס שני והתחיל במצוותו לשאול עליו ולדרוש, אינו רשאי להפסיק בשתייה'. ועי' דרכי משה (תעג,יב) שסיפור ההגדה הוא כמו תפילה שאנו מספרים כבוד הקל ושבחיו יתעלה, ולכך יתכן שצריך נטילה קודם ההגדה כמו תפילה. [אמנם מדברי התוס' (פסחים קג: ד"ה רב) שכתב שאסור משעה שהתחיל לומר 'אשר גאלנו' משמע שקודם לכן מותר]. ובשו"ת שבט הלוי (ט,ק"ח) כתב שבמקום הצורך יש לסמוך על המתירים לאכול, והם הרז"ה והחק יעקב (שהזכיר בשעה"צ סק"ט) והפר"ח והגר"ז (סעיף יא).

^{שכא} אף בהגיע לגיל חינוך.

^{שכב} הנה בראשונים לא נתבאר להדיא צורת ההסיבה [מלבד מה שצריך להסב לצד שמאל], ולכן העתקנו כאן הלשון מקונטרס הליכות והנהגות הגר"ש אלישיב זצ"ל. ולקמן נביא כמה ראיות שבהכרח הסיבה היא השענות על ידו השמאלית.

^{שכג} ומי שנוח לו להסב על המטה בפשוט רגלים, ובשכיבה על צידו יכול להסב כך, ורק שיעשה זאת באופן שנראה נוח ולא חריג.

^{שכד} שם.

^{שכה} רבים טועים בצורת ההסיבה, במה שנשענים לאחוריהם וקצת לשמאלם, ועי"ז מלבד מה שאין בזה שום 'דרך חירות', גם אינם יוצאים ידי חובה. ובאמת שאין בהסיבה שום שייכות להטייה על גבו. וכמו שנבאר.

אבל: [תוך י"ב חודש על אביו ואמו, או תוך שלושים על שאר קרובים^{שכז}] חייב בהסיבה, ומ"מ מהנכון שלא יסב על מטה כבודה וכלולה, אלא יסב בשינוי קצת דהיינו על מטה וכו' אחד תחת מראשותיו, או על ברכי חברו^{שכח}. והמנהג שאינו לובש קיטל^{שכט}.

אשה בהסיבה

כתב השו"ע של 'אשה אינה צריכה הסיבה, דסתם אשה אין דרכה להסב בשום פעם, אלא א"כ היא חשובה'. והרמ"א הוסיף שכל הנשים שלנו מיקרי חשובות, אך לא נהגו להסב כי סמכו על דברי ראבי"ה שכתב שבזמן הזה אין להסב. **ולמעשה** לנוהגים כהשו"ע נהגו הנשים להסב^{שלא}, ואילו

דהנה בשו"ע (תעב, ג) כתב 'כשהוא מיסב לא יטה על גבו ולא על פניו, ולא על ימינו, אלא על שמאלו'. והיינו שהסיבה היא נטייה לצד שמאל, והוא ע"י השענות על יד שמאלו בדרך חשיבות, והטוב ביותר הוא עם משענת [תנוחה זו מוכרת ומצויה גם בשאר ימות השנה כשאדם יושב על כסא עם משענת, כשהוא יושב בדרך חשיבות]. ולשון המ"ב (סק"ז) 'ראשו מוטה לצד שמאל', הכוונה עם מקצת גופו, כמש"כ הרש"ש (סוכה ג). 'דודאי הסיבתן לא היה בפשוט כל הגוף בשוה, אלא דראשו וצווארו וקצת גופו הסמוך לו היו בזקיפת אלכסון קצת על המשענת, הכותל, או ראש המיטה'.

וראיה שדרך 'הסיבה' היא השענות על ידו: א. בפסחים (קח). אמרו שהסיבת ימין לא שמיה הסיבה, וביאר הרשב"ם משום שצריך לאכול בימין, ואם רק משעין ראשו וכתפו עדיין יכול לאכול בידו, אלא ודאי נשען על ידו. ב. במה שדנו הראשונים באיטר יד לאיזה צד יטה (עי' טור תעב, ג), ובהכרח שהנידון הוא מחמת שאם ישען על ידו השמאלית יקשה עליו האכילה. ג. מה שכתבו הפוסקים (מ"ב סק"ט) שגם סומך עצמו על ברכי חברו נחשב הסיבה, והוא רק ע"י השענות על ידו. וגם שלא ישען על ברכי עצמו דמיחזי כדואג שיתכן רק ע"י השענות על ידו. ומה שהוזכר כרים וכסתות אינו לצורך גבו, אלא להשענות ראשו או ידו, ולשון המ"ב (שם) 'שישב בהסיבה ר"ל ראשו מוטה לצד שמאל על המטה או על הספסל, וכרים תחת ראשו אצל השולחן'. ולשון המרדכי (פסחים צט): 'אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב, משום דעני אין לו כרים וכסתות אלא ספסל, וס"ד דאין חייב להסב דאין דרך חירות בכך קמ"ל' ומשמע שבלא כרים וכסתות אי"ז כ"כ דרך חירות.

שכו הגרי"ש אלישיב שם.

שכו כגון שישב שעה אחת קודם הרגל, שאז הרגל מבטל את השבעה ולא את השלושים, כמבואר בשו"ע (יו"ד שצט, א).

שכח מ"ב (תעב, יג).

שכט מ"ב (תעב, יב). טעם הדבר ביאר בגר"ז (סעיף ד) שהוא בגדי מתים וכל מטרתו שלא תזוז דעתו מחמת השמחה והחירות שבלילה הזה, וממילא אבל אינו צריך. **אמנם** בהליכות שלמה (עמ' רלז) כתב דמנהגינו ללבוש קיטל של תעב, ד.

שלא כף החיים (סקכ"ח) בשם הכנה"ג דהמנהג בין הספרדים להסב.

הנוהגים כרמ"א לא נהגו להסב, ואם רוצה להחמיר על עצמה יכולה להחמיר^{שלב}.

ומ"מ צריכות לשבת בדרך של חירות, ולא יאכלו המצות או ישתו ארבע כוסות בעמידה^{שלג}.

אכל או שתה בלא הסיבה

אכל כזית מצה או שתה ד' כוסות בלא הסיבה לא יצא, וצריך לחזור לאכול ולשתות בהסיבה^{שלד}. והכרעת הרמ"א שאם שתה כוס שלישי או רביעי בלא הסיבה לא יחזור וישתה בהסיבה, משום דנראה כמוסיף על הכוסות, אבל בשתי כוסות ראשונות יחזור וישתה בלא ברכה. שכח להסב בזמן אפיקומן^{שלח}: אם נזכר קודם שבירך בהמ"ז ואין קשה עליו האכילה, יאכל פעם נוספת כזית מצה לאפיקומן, אבל אם נזכר רק אחר בהמ"ז, לא יחזור ויאכל, שהרי אסור לאכול שתי פעמים אפיקומן^{שלו}.

הסיבה כל הסעודה: לכתחילה ראוי להסב כל הסעודה^{שליז}. ונהגו להקל בזה כיון שאין הדרך לאכול בהסיבה במשך השנה. [ומ"מ אין לומר ההגדה בהסיבה רק באימה ויראה^{שלח}].

הסיבה בשעת הברכה: כשמברך על היין או המצה לא יסב דאמירת הברכה צריכה להיות בכובד ראש ובמורא^{שלט}.

^{שלב} בכף החיים (שם) כתב דגם בק"ק האשכנזים שנהגו הנשים לא להסב, המחמירה להסב תבוא עליה ברכה.

^{שלג} קונטרס הליכות והנהגות הגרי"ש אלישיב זצ"ל. ויתכן שבעמידה אף בדיעבד לא יצאה ידי חובה, הליכות שלמה (פסח עמ' רלה), וכן משמעות הב"ח (ריש תעב).
^{שלד} שו"ע (תעב, ז).

^{שלה} לעיל הבאנו מחלוקת ראשונים בטעם אכילת אפיקומן: שלרש"י ורשב"ם בו יוצאים ידי חובת מצה. ואילו לרא"ש ור"ן הוא רק זכר לפסח. וכתב בשעה"צ (תעז, ד) ששכח ולא היסב תלוי בהנ"ל שלדעה ראשונה הסיבה לעיכובא, ואילו לדעה שניה אי"צ לחזור ולהיסב [וכמש"כ הפמ"ג א"א סק"א שלא מצא ברמב"ם שצריך לאכול קרבן פסח בהסיבה], וכיון דקיי"ל כדעה שניה, לכן פסק המ"ב (סק"ד. תעב, כב) שאי"צ לחזור ולהסב וכדלהלן.

^{שלו} שו"ת אגרות משה חלק (או"ח ג, סז) ביישוב הסתירה בדברי המ"ב (תעב, כב. תעז, ד).

^{שלוז} רמ"א תעב, ז.

^{שלח} מ"ב (תעג, עא) בשם השל"ה.

^{שלט} הליכות שלמה (ט, כ).

כוס של אליהו

מנהג בכל מדינות אשכנז למזוג עוד כוס אחת ולקרותה 'כוס של אליהו' שמ, והמנהג שתהא גדולה משאר כוסות שמא. [ואף בני ספרד נהגו בכוס זה, אלא שמילאוהו משיירי הכוסות, ונהגו לשתותו באמצע הסעודה שמב], והוא 'לרמז שאנו מאמינים שכשם שגאלנו הש"י ממצרים הוא יגאלנו עוד וישלח לנו את אליהו לבשרנו' שמג.

שמ מ"ב (תפ"י), ע"פ חק יעקב סידור יעקב וגר"ז [מיהו בחיי אדם (קל, יט) לא הזכיר מנהג זה]. והמוקדם ביותר שהזכיר מנהג זה הוא מהר"ז בינגא (תלמיד המהר"ל מס' פסחים סי' יא). שמא יעב"ץ (שם) ומנהגי חת"ס (י, יב).

שמב ע"י מועד לכל חי (ד, ל) ע"פ פסח מעובין (לבעל כנה"ג אות קפב). שמג לשון המ"ב שם. וכבר הביא הראב"ד (בהשגות בעה"מ סוף פסחים) מהמדרש שכוס חמישי הוא כנגד 'והבאתי'

ובשורת שתי הלחם (למהר"ם חאגיז מו) הוסיף עוד שבליל פסח קיימו דם פסח ודם מילה כדכתיב 'ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך' זה דם פסח ומילה כמבואר במדרש, והרי מבואר בפרקי דר' אליעזר (כח. ובזוהר א, צג) שאליהו מלאך הברית משתתף בברית, וכדי להזכיר זאת ולזרז הגאולה מזכירים זאת.

פרק ו

מנהגים וחומרות בפסח

הקדמה

מכיון שחמץ אסור בפסח [מדרבנן] במשהו שמד, נהגו ישראל קדושים לזהר בתכלית הזהירות בסייגים וחומרות שלא מצינו בשאר איסורים שמה. כל מה שנהגו אבותיו בפסח ינהג ג"כ הוא משום 'אל תטוש' שמד, ואין בשום חומרא מן החומרות משום 'לא תתגודדו' או משום 'והרא' שמד. ויש הרבה

שמד שו"ע (תמז,א). ומה"ת אסור בשישים, והחמירו רבנן לאסור במשהו. ובמ"ב הביא ע"פ דברי הראשונים שיש בזה ג' טעמים: א. משום חומרת כרת שיש באכילתו. ב. משום דלא בדילי מיניה אינשי. ג. משום שהוא דבר שיש לו מתירין [והארכנו בזה בריש פרק ט בענין 'תערובת חמץ בפסח'].

שמה מחמת הטעמים שבהערה הקודמת. ועי' רא"ש (פסחים ג,ב). הובא בשו"ע תמב,ו) שישראל קדושים נהגו לגרר כותלי הבית.

ומלבד הטעמים הנ"ל איתא בספרים שהחמץ רומז על היצה"ר, ובבאר היטב (תמז,א) הביא מהאריז"ל שהנזהר ממהו חמץ בפסח מובטח לו שלא יחטא כל השנה [ובכף החיים (תמז,א) דלא נמצא כן בכתבי האריז"ל אלא במשנת חסידים ניסן ג,ד].

ובזהיר (כי תצא) 'כולהו צריכים למיהוי שמורים ונטורים מחמץ ושאור בכל שהוא, וכל מאכלים ומשקים כלהו נטורין, ומאן דנטיר לון מחמץ ושאור גופיה איהו נטיר מיצה"ר לתתא ונשמתא לעילא ואתמר ביה לא יגורך רע דהא אתעביד גופיה קודש ונשמתיה קודש קדשים ואתמר ביצה"ר וכל זר לא יאכל קודש והזר הקרב יומת'.

ובמשך חכמה (פרשת בא עה"פ 'ואתם לא תצאו') כתב בזה"ל 'שבילילה, הוא תוך הגלות, העיקר תורה שבעל פה, הסייגים והגדרים המה נחוצים לקיום הדת, ודו"ק. ולכן הרבה התורה בסייגים גבי פסח וחמץ בבל יראה, מפני שעל פי הגדרים והסייגים נגאלו. ולהורות נתן שלא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר, שכל אדם יהא נגדר ומקושר ללאומתו בסייגים וגדרים'. **וע"ד צחות** אמרו לפרש מדוע לשון המשנה (ספ"ה דזבחים) 'הפסח אינו נאכל אלא בלילה ואינו נאכל אלא עד חצות ואינו נאכל וכו', בדרך השלילה, והיה צ"ל 'הפסח נאכל בלילה ועד חצות ולמנויו', אלא לרמז שהפסח בעיקר 'אינו נאכל'.

שמו הנה ענין 'אל תיטוש' הוזכר בפסחים (נ:): שמשום כך חייבים לקיים מנהג אבותם. ומשמע שיש בזה חיוב מדברי קבלה.

ויש להבחין בזה בג' אופנים: א. 'מנהג טוב'. שנהג בחומרא זו, מבואר בנדרים (טו). שדברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם. וקבעו חז"ל שיש בזה 'בל יחל' דרבנן. ויש בדבר ב' תנאים: **האחד**, שיודע שהדבר מותר ומחמיר ע"ע, ולא שנהג מחמת שטועה וחושב שאסור [תוס' פסחים נא.]. **והשני**, שיהא כסייג וגדר לאיסור תורה, או בדרך פרישות [רא"ש נדרים שם], וכן פסק בשו"ע (יו"ד ריד,א). ועי' שו"ת חת"ס (יו"ד קז) שקרוב בעיניו שהוא מדין 'נדר מצוה' ועובר על נדר דאורייתא, אף שהגדירוהו חז"ל כאיסור דרבנן עיי"ש. ב. 'מנהג אבותיו'. מבואר בפסחים (נ:): שאף שהוא עצמו לא נהג עדיין, כיון שכך נהגו

חומרות שהחילו מחמת איזה חשש שכבר בטל מן העולם ומ"מ מקפידים על אותה הנהגה מחמת 'מנהג אבות' שמח.

קטניות בפסח

כל מיני הקטניות [מלבד ה' מיני דגן^{שמט}] בין כשהם גרגירים ובין כשטחנם ועשה מהם קמח, ואפילו שהו במים זמן מרובה לא יבואו לידי חימוץ אלא לידי סרחון^{שי}, ולכן מן התורה מותר לאוכלם ולעשות מהם קמח או תבשיל.

מנהג בני אשכנז ובני ספרד

לדעת המחבר^{שנא} ורוב בני עדות המזרח^{שנב} מותר אף לכתחילה לאכול ולבשל קטניות [שנקיים היטב מחשש חיטים וקמח].

אבותיו הוא מחוייב, מדברי קבלה דכתיב 'אל תיטוש תורת אמן'. ודווקא כשהיא הנהגה של הרבה מבני המקום או של כל משפחתו, שאף שלא קיבלו עליהם בני המקום בצורה מחייבת, יש בזה משום 'אל תיטוש', אבל הנהגה של אדם פרטי אינה מחייבת את בניו, עי' ב"י (יו"ד ריד) פר"ח (או"ח תצו ד"ה שביעי), פרי תואר (יו"ד לט), וחות יאיר (קכו). ולענין לישאל על כך: בב"י (שם) הביא בזה מחלוקת ראשונים. והנידון רק לאותו דור שקיבלו עליהם, אבל הדור הבא לכו"ע אינו יכול לישאל, עי' מהרשד"ם (יו"ד מ) ופר"ח (או"ח תצו ד"ה השמיני). ג. 'מנהג מקום'. פעמים שאסור לשנות מנהג המקום מחמת 'לא תתגודדו', עי' יבמות (יד). אבל בב' ערים ואפילו בב' קהילות באותה העיר מותר לשנות, ועי' ביה"ל (תסח, ד"ה וחומרי) לגדר ב' קהילות.

^{שמז} מחזיק ברכה (תסז, ה) ובכף החיים (תנג, מ) בשם מועד לכל חי (ב, יז). [מפני שכולם יודעים שהמנהג להחמיר בפסח משום חומרת כרת, וכמה הלכתא רבתא מצינו שהחמירו בו].

^{שמח} וברבינו בחיי (בראשית כו, טו) כתב וז"ל 'נתגבר יצחק וחרף אותן וקרא להן כשמות אשר קרא להן אביו, ועשה כן לכבוד אביו. וממה שהתורה הודיעה זה נראה שנחשב לו לזכות ויש בזה התעוררות, וק"ו שאל ישנה אדם מדרך אבותיו, שהרי יצחק אפילו שמות הבארות שקרא אותן אביו לא רצה לשנותן, וזה ק"ו לדרכי האבות ומנהגותיהם ומוסר שלהם, ואולי מפני זה לא נשתנה שמו כמו שאר האבות, וזו מדה כנגד מדה'.

^{שמט} חיטים, שעורים, כוסמין [מין חיטה, ולא כוסמת שהיא מין קטניות], שבולת שועל, ושיפון.

^{שנ} פסחים (לה). ומבואר בגמ' (קיד:) לגבי 'הביאו לפנינו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין', שיכול לקחת אורז לצורך ב' תבשילין.

^{שנא} שו"ע (תנג, א).

^{שנב} בכף החיים (סק"י) שעכשיו שהגיעו מכמה וכמה ארצות יש שנוהגים כך ויש שנוהגים כך. ובפרט באורז שמצוי בו תערובת חיטה יש שהחמירו, וכמבואר בריטב"א (לה). ובפר"ח (סק"א) ממעשה שהיה [וכן בדוחן וכוסמת שדומין לחמשת מיני דגן].

ומ"מ גם למתירים מבואר בריטב"א דצריך לבודקו שוב ושוב היטב. ועי' רבינו מנוח (חמץ ומצה פ"ה) שכתב עוד טעם שלא לאכול קטניות ביו"ט משום שאין שמחה בזה וכתבי 'ושמחת בחגך', וכע"ז הביא במג"א (קלא) ממהרי"ל שקטנית מאכל אכלים, ורק בשבת אוכלים משום שמת בו משה רבינו].

אמנם הרמ"א כתב שבארצות אשכנז נהגו לאסור אותם באכילה מב' טעמים^{שנ}: א. משום שפעמים שמעורב בהם תבואה ויבואו לידי חימוץ בשעת אפייתם או בישולם. ב. שכיון שעושים מהם קמח ואופים מהם לחם, יבואו עמי ארצות להקל גם בפת שעשויה מחיטים^{שנ}. ומצינו שהתירו קטניות בשנת בצורת ובשעת הדחק גמור^{שנ}, וכן לחולה שאין בו

שנ רמ"א (תנג, א). ומקור ב' הטעמים, הובא בב"י מהגה"מ ומרדכי (פ"ב תקפח) בשם סמ"ק. והנה מנהג איסור זה כבר מבואר בראשונים: בריטב"א (פסחים לה). הביא שיש שאסרו קטניות משום חמץ נוקשה, והוא כדברי הראב"ד (חמץ ומצה ה, א). אמנם ברמב"ם פרנקל גרסו דבריו על 'מי פירות', וכ"כ במהר"ם חלואה ובמכתם (קיד): בשם רבותינו הצרפתים, וכן הוא בסמ"ק (רכג), ובכלבו. ובביאור הגר"א ופר"ח הביאו מדברי תוס' (מ: ד"ה רבא) שכתב 'ונראה לר"י כדפי' בערוך קמח של עדשים דאין דרכם לבא לידי חימוץ כל כך', שמשמע שרק חימוץ גמור אין בהם אבל קצת חימוץ יש בזה. והוכיחו הראשונים מגמ' מפורשת (קיד): שמותר לאכול מיני קטניות. וברבינו ירוחם כתב 'ואותם שנהגו שלא לאכול אורז ומיני קטניות מבושל בפסח מנהג שטות הוא, זולתי אם הם עושים להחמיר על עצמם ולא ידעתי למה'.

ולדינא: בטור כתב 'וחומרא יתירה היא ולא נהגו כן', וגם בב"י אחר שהביא האוסרים כתב 'ולית דחש לדברים הללו זולתי האשכנזים', וכ"פ בשו"ע. אמנם בדרכי משה כתב להחמיר ע"פ דברי התה"ד ומהרי"ל [שכתב 'ואל יאמר אדם כיון שאין איסור מה"ת אין לחוש, דכל דגורו רבנן העובר עליו חייב מיתה ועובר על לא תסור וכו', אבל דבר שפשט איסור ובא להתירו מכח מנהג שם יסכר פי דוברי שקר'], וכ"פ ברמ"א. ובשו"ת חת"ס (קכב) דלגבי בני אשכנז נחשב כפשט בכל תפוצו ישראל ואין להקל בזה כלל.

ומצינו שהחמירו בזה אף ביו"ט אחרון של גליות [שמצינו שהקילו בזה בדבר של חשש בעלמא כמבואר במ"ב תסז, ל], גר"ז ומ"ב (תנג, ז). ועי' פר"ח (סק"א) דאף למתירים קטניות, מ"מ אורז יש לאסור משום מעשה שנמצא חיטה באורז אחר שניפוהו כמה פעמים. [והביא מקור לחומרת קטניות ממה דאמר רבא (פסחים מ:)] שבמקום דאיכא עבדי ויטעו גזרינן, דאל"כ איך נגזור אחר חתימת התלמוד].

שנ וביביה"ל (ד"ה ויש) הביא דברי רבינו מנוח שכתב שטעם המנהג לאסור הוא משום שישנם חיטים שבשנה שאינה כתיקונה היא משתנית ונראית כזרעונים, ועל כן אסרו כל מיני זרעונים. [וברבינו מנוח כתב עוד טעם שהוא משום דכתיב 'ושמחת בחגך' ואין שמחה באכילת תבשיל קטנית].

שנה מ"ב (סק"ז) ושעה"צ (סק"ו). וביאר החת"ס (א, קכב) דאף דתקנה שנתפשטה בכל ישראל צריך ב"ד גדול יותר כדי להתירו, ומבואר ברמב"ם (ממרים ב, ג) שדבר שהוא משום סייג אפילו ב"ד גדול אינו יכול, מ"מ מתחילה לא היתה התקנה לשנת רעבון. ובשו"ת ר"ש אייגר (א, יז) הוסיף עוד טעמים להתיר: א. ע"פ הראב"ד (עדיות א, ד) שכתב שאם היה יחיד החולק על התקנה, אף ב"ד קטן יכול לבטל. ב. ע"פ דעת הר"ן (ע"ז לג). שאם לא נתפשט בכל ישראל יכול ב"ד קטן לבטל. ג. ע"פ מה שהביא ביד מלאכי (סו בשם תומת ישרים) שלצורך שעה יכולים לבטל.

סכנה ויש לו צורך בקטניות^{שנ} [או לתינוק^{שנז}], וראוי שיחלטו הקטניות ברותחין קודם^{שנח}.

נהגו איסור במיני קטניות אף בע"פ משש שעות ולמעלה^{שנט}.

מיני הקטניות

אלו הם בכלל קטניות: אפונה, אפונה ירוקה, שעועית, פולים, אורז, דוחן, חמניות, שומשמים, תירס^{שס}, עדשים, פרג, פול, חומוס, חילבה [סויה, ושמן סויה]. והכלל בזה כל שהנאכל והנזרע אחד, הוא בכלל קטניות, וכל שיש לו זרע ואינו נאכל, אלא ירקו נאכל הרי הוא בכלל ירקות^{שסא}. והמנהג לאסור חרדל שגם הוא דומה למיני קטניות^{שסב}.

ספק קטניות ומצת קטניות

כל שהוא רק ספק קטניות [כגון שעועית ירוקה] יש שמקילים בעת הצורך^{שסג}, ויש לסמוך ע"ז רק לגבי הכלי שנתבשל בו ספק קטניות במקום הפסד או צורך גדול, לאחר מעת לעת^{שסד}. ויש שהתירו לעשות מצה מקטניות, ואין להקל^{שסה}.

^{שנו} מ"ב (סק"ז). שלצורך חולה לא גזרו לאסור.
^{שנז} חיי אדם (קכז,ו). כמבואר בשו"ע (שכח,ז) שצרכי קטן כחולה שאין בו סכנה. ובאופנים אלו ראוי לייחד כלים מיוחדים לצורך כך, כף החיים (סקכ"ז).
^{שנח} מ"ב (סק"ז) בשם חת"ס וחיי אדם. [דאף דאין אנו בקיאים בחליטת קמח שלא יחמיץ יותר כמבואר בשו"ע (תנד,ג) מ"מ מה דאפשר לתקן מתקנים].
^{שנט} בפמ"ג (א"א תמד,ב) לכאורה מבואר להיתר (אם לא שנפרש כוונתו להתיר עשיית מצות מקטניות, ע"י מהרש"ם א,קפג). אמנם בחק יעקב (תעא,ב) כתב לאיסור, וכן הכריע בשבט הלוי (ג,לא), וכתב שכוונת הפמ"ג למצת קטניות שלא נאסרה [כיון שגזרו שקטניות יהיו כה' מיני דגן וכל שלא החמיץ מותר], וכמש"כ בשדי חמד (מערכת חמץ ז,ב).
^{שס} במ"ב (תנג,ד) הביא שטירקש"ע וי"ץ [חיטה טורקית] הנקרא אצלנו 'תירס' נחשב מין קטנית. ואף שנקרא 'ווייץ' שהוא תיבת 'חיטה' מ"מ אינו מין דגן. ובתשובת החת"ס (או"ח קכא) השואל רצה להוכיח שהוא בכלל חיטה מה"ט ומעורר ראייה מכתובות (קיא:) וכתב החת"ס לדחות ראייתו, וסיים דאין לזוז מקבלת הגאונים החק יעקב אליהו רבא ופמ"ג שהסכימו שהוא מין קטנית.
^{שסא} חזו"א (סוף כלאים דיני כלאים אות ג).
^{שסב} רמ"א (תסד,א).
^{שסג} אגרות משה (או"ח ג,סד), ועכ"פ בשעת הדחק.
^{שסד} ע"י הליכות שלמה (פסח עמ' פח).
^{שסה} בדעת תורה (ריש תנג) כתב שלא אסרו קטניות באופן שבה' מיני דגן מותר ורק בבישול או

אבטיח

מותר לאכול אבטיח עם גרעיניו בפסח ואין לחוש בזה משום קטניות, הואיל ועיקר האכילה הוא האבטיח^{שסו}.

ג' קולות בקטניות

באיסור קטניות מבואר ברמ"א שהקילו בו בג' דברים^{שסז}: א. שאסור רק באכילה ולא בהנאה^{שסח}. ב. שאין אוסרים את התבשיל, כל שיש רוב כנגד הקטניות^{שסט} [אמנם אם רואה אותם צריך להוציאם^{שע}]. ג. שמותר להשהותם בביתו כל ימי הפסח^{שעא}.

כלים שנתבשלו בהם קטניות

כלים שנתבשלו בהם קטניות דינם כדלהלן: באינן בני יומן, אף לנוהגים איסור מותר לבשל בהם לכתחילה בפסח. ובבני יומן לכתחילה אסור. ובעבר ובישל מותר^{שעב}.

בהחמצה נאסר. אמנם בכף החיים (סק"ח) כתב לאסור בכל גווני.

^{שסו} הליכות שלמה (עמ' פח).

^{שסז} רמ"א (תסד, א) ומקורו בתרומת הדשן (קיג) וכפי שיבואר בסמוך.

^{שסח} לשון התה"ד 'אינהו אכלי ואנן לא משהינן', ועוד שרק באכילה שיש בה כרת החמירו. ולכן מבואר במהרי"ל שיכולין להאכיל קטניות לבהמה.

^{שסט} מלשון תרומת הדשן (קיג) משמע שצריך שישים, ורק לא החמירו בו באיסור משהו. אמנם במ"ב (סק"ט) העתיק דברי החק יעקב שסגי ברוב.

ונפק"מ כשהכניס תבלינים לתבשיל שאם היה צריך שישים, הני עבידי לטעמא ולא בטלי, אבל למש"כ הרמ"א שסגי ברוב, א"כ יהא מותר.

^{שע} מ"ב (סק"ח).

^{שעא} שם, מתה"ד הנ"ל.

^{שעב} הנה לגבי דיעבד ודאי שמותר אפילו בבני יומן, שהרי אף בנתערב ממשן ויש רוב כנגדם מותר (כמש"כ המ"ב סק"ט), ולגבי לכתחילה מבואר בש"ך (יו"ד קיט, כ) בשם מהרלב"ח (קכא) שכל שהוא מנהג בני מדינה מותר לבשל לכתחילה בכלי שאינו בן יומו [או בסתם כלי, שנידון כאינו בן יומו. אמנם אם המשתמש נמצא לפנינו צריך לשואלו]. וכן מבואר בכף החיים (תנג, כז) שבאינם בני יומן היתירו הפוסקים אף לכתחילה, והביא שיש שהתירו רק באינם בני יומן.

ויש להביא ראיה שכל שחברו נוהג להיתר ע"פ הוראת חכם, כליו מותרין אף לנוהגים לאיסור, והוא מדברי הרמ"א (יו"ד סד, ט) לגבי ת"ל הדבוק שאסור, שכתב 'וכן המנהג בכל מקום מלבד בני ריינוס שנוהגין במקצתו היתר, ואין מוחין בידן שכבר הורה להם זקן, ובכל מקום שנוהגין בו איסור דינו כשאר ת"ל, לבטלו בששים אבל אין אוסרין כלים של בני ריינוס הואיל ונוהגין בו היתר'. וכע"ז כתב הרמ"א (תשובה קלב, טו) לגבי חסיד הנזהר מן החדש [באופן שרובו בא מן הישן] שכיון שהוא חומרא בעלמא, אינו צריך ליהזר בפליטת כלים שמשתמש בהם מי שאינו

טלטול קטניות לבני אשכנז

מותר לטלטל קטניות בשבת פסח אף לנוהגים איסור, שכיון שראויים לנוהגים היתר, שוב נחשב לאוכל ואינו מוקצה^{שעג}.

שרויה

מצה שרויה במים מותרת מעיקר הדין בפסח^{שעד}, ויש חסידים ואנשי מעשה שנהגו ע"פ מסורת שלא לאכול 'שרויה' מחשש שלא נאפה היטב ונשאר בה קמח^{שעה} [שאז אסורה ואוסרת התבשיל אפילו בדיעבד^{שעו}].

נוהר בזה.

שעג שדי חמד (מערכת חמץ ומצה ו,ו) משום 'הואיל ואי מקלעו אורחים חזי להו' והרי ראוי לבני ספרד. ע"מ"ב (שח,קע), ומש"כ בזה באריכות בפרק טו.

שעד בגמ' פסחים (מא.) ובשו"ע (תסא,ד. תסג,ג) שיוצאים ידי חובה במצה שרויה. ומשום שכיון שנאפית כראוי אין לחוש, וכמש"כ המ"ב (תסג,ו) דאפוי אינו מחמץ, והוא מפסחים (לט:) 'ת"ר אלו דברים שאין באים לידי חימוץ, האפוי והמבושל וחלוט שחלטו ברותחין', וביארו שם דהכוונה לאפוי שבישלו.

שעה מ"ב (תנח,ד) וז"ל 'דמצד הדין אין לחוש לזה דאחזוקי איסורא לא מחזקינן, ובפרט בימינו שנהגין לעשות ריקקין דקין, ומ"מ מי שנהג בחומרא זו אין מזניחין אותו'.

ומקורו בשערי תשובה (תס,י) שהביא בשם כנה"ג שהחמירו מפני מכשול שאירע (שאשה לקחה סתם קמח ובישלה, מפני שראתה לאשת חבר שבישלה מקמח אפוי). וכן בבאר היטב (תסג,ד) הביא שבקושטנטינא נוהגין איסור לטגן דגים במצה אפוי משום דאתי לאיחלופי. אבל בסופגנין התיר, וכן מבואר במהרשד"ם (או"ח כו). וכ"כ בפר"ח (תסא,ב) שבדאי מותר ואין כאן מקום להחמיר כלל. אמנם בשערי תשובה (הנ"ל) כתב שיש אנשי מעשה שהחמירו. מיהו כתב שנראה שהיה בזמנם כשעשו מצות עבות, אבל בזמנינו שעושים דק מן הדק אין כאן בית מיחוש.

וחומרא זו הוזכרה ביסוד ושורש העבודה (טז, בסופו), וכן הזכירה במור וקציעה (תס) שכתב דאף דיש מחמירים דחשו להא, וראינו לחסידי עולם שאכלוהו, וכוונתו לאביו כמבואר בשאילת יעב"ץ (ב,סה) שמשום שמחת יו"ט אין להחמיר חומרא רחוקה. ובחכמת שלמה (תסג) כתב לבאר חומרא זו ע"פ דברי הטור שכתב (תסג) דאפילו במצה אפויא אסור היכא דאיכא עבדי דמזלזלי, ותמה הב"י דלישנא בתרא בגמ' דרבא גופיה עשה כן משמע שחולקת ומתירה. וביאר בחכמ"ש הנ"ל שהטור למד דרבא עצמו עשה כן, ועי"ז היה היכר שנעשה ע"י אדם גדול משא"כ סתם אדם.

ובהנהגות הח"ח מבנו כתב שאביו הקפיד על חומרא זו. ומאידך במעשה רב שהגר"א לא הקפיד על כך. וכ"כ בחת"ס (תשובה קלח) שנוהגים לעשות קניידלעך, ואף שהזכיר בתשובה אחרת (יו"ד רכב,ג) חומרת שרויה, מ"מ הוא עצמו אכל שרויה (מנהגי חת"ס י,כה) וכנראה שראה כן לרבו הגר"נ אדלר זצ"ל. ובארחות רבינו (ח"ב עמ' נב) הביא שהחזו"א לא החמיר שרויה בחלוטה, דהיינו שהקמח מצה אחר שנתנוהו במי ביצים, הכניסוהו לקדירה כשהמים רתחו (ע"י מ"ב תנ"ד,יא).

שעו מ"ב (תסג,ח).

ג' אופנים שיש בהם קולא

אף הנוהגים לאסור, מ"מ יש מתירים בזה בג' אופנים: א. במי פירות כמו יין ושמן^{שעז} [ובכלל זה דבש וחלב^{שעח}]. ב. מתירים לשרות במים כשמיד אח"כ מכניסה לפיו^{שעט}. ג. בכלי שנשתמשו שנה שעברה בשרויה, לשנה זו יש להקל^{שפ}, ובפרט כשעברה שנה מעוברת.

חומרות שונות בפסח

פירות יבשים

מנהג אשכנז שלא לאכול בפסח פירות יבשים^{שפא}, [מפני חשש קמח שמפזרים עליהם], אא"כ ידוע שנזהרו בשעת עשייתם שלא יהא חמץ^{שפב}. נוהגים שלא לאכול בפסח כרכום או ציפורן^{שפג}. יש שנהגו שלא לאכול שום בפסח^{שפד}.

מים מסוננים

יש נוהגים להכין מים מסוננים לז' ימי הפסח לצורך בישול ושתיה מחשש שמעורב במי הכינרת חמץ [שנותנים הדייגים לצורך צידתם]^{שפה}. והחזו"א

^{שעז} שערי תשובה שם. וכ"כ הגר"ז (תשובה ו הודפסה בחלק ו) דביו"ט אחרון (בחז"ל) המיקל לא הפסיד, ובמי פירות פשיטא דאין להחמיר כלל כל הפסח. אמנם בארחות רבינו (שם) כתב שהקה"י החמיר אף במי פירות, ורק בסוף ימיו התיר נדרו מחמת חולשת שיניו.

^{שעח} מ"ב (תסב,א). דהם בכלל מי פירות.

^{שעט} שערי תשובה שם.

^{שפ} הליכות שלמה (עמ' צ). ע"פ שו"ת חכם צבי (עח) שכתב שקדירות הבלועות מחמץ מותרות לאחר י"ב חודש כמו דקיי"ל (יו"ד קלה,טז) לענין בליעת יין נסך, ונהי דכתבו הפוסקים לסמוך עלה רק בצירוף עוד טעמים (עי' שע"ת תנא,א וחיי אדם קכא,יד), מ"מ בזה בודאי יש להקל.

^{שפא} רמ"א (תסז,ח).

^{שפב} שם.

^{שפג} רמ"א שם.

^{שפד} פמ"ג (א"א סוף תסד). אמנם בחיי אדם (קכז,ז) כתב שאין למנהג זה שום טעם.

^{שפה} הנהגה במ"ב (תסז,סז) כתב ב' אופנים בזה: א. לגבי ודאי חמץ הנמצא במים. 'אם נמצא גרעיני תבואה בבאר מים בפסח, כתבו האחרונים שראוי ליזהר בכל מה דאפשר שלא להשתמש באותן מים בפסח, אפילו להמתירין בצונן דשמא נכבש בתוכו מעל"ע והוי כבוש, ומ"מ אם אין לו מים אחרים כיון שחיייו תלויים בו יש להתיר מטעם ס"ס שמא עכשיו נפלה ואת"ל שנפלה מעל"ע מקודם שמא לא נתבקעה ונתרככה עד תוך מעל"ע ולא נעשה כבוש משעה שנעשה חמץ,

לא הקפיד בזה שפ"ו אמנם כיום בהרבה מקומות שואבים מראש לכל הפסח ואין כלל חשש שהיה בעבר.

כלי ומאכל שנפלו על הארץ

הרבה נוהגים שלא להשתמש בכלי שנפל לרצפה עד שישטפנו. וכן מאכל שנפל וא"א לשוטפו אין אוכלים אותו שפ"ז.

וסמכין על הפוסקים דצונן אינו אוסר בלי כבישה'. ב. לגבי חשש חמץ. 'מי שרוצה לשאוב בפסח מבארות של עכו"ם או מבארות של ישראל שלא נזהר בהן מחמץ כל השנה, נכון שיסנן המים בבגד נקי בכל פעם ששואב'.

ומבואר דבדאי חמץ ושהה מעת לעת אין מקום להקל, ובאחרונים טרחו ליישב מנהג העולם להקל בזה, ע"י חלקת יואב (יח) יד יהודה (בהשמטות להל' תערוכת קה) ובערך השלחן (תסז, לג), ובסמוך נביא עיקרי הטענות בקצרה.

סברות המתירים: א. שכל שהמשקה מתנועע לא שייך בו כבוש (ע"י פ"ת יו"ד סט, לג). ב. בהתחדשות מים חדשים לא שייך כבוש [ע"י פמ"ג (מ"ז קה, א) ורע"א שם], וכמו מעיין שהמים מחוברים למים שמחוצה להם. ג. שלא גזרו במשהו אלא באופן שיכול לבוא לידי נתינת טעם, אבל בנהר וכדומה שלעולם לא יבוא לידי כך, לא גזרו [דרכי תשובה (קב, טז) ע"פ יד יהודה (שם) וספר יהושע (בסופו, אות תקנו)]. ד. יש שצירפו להיתר מה שמתאספים המים למאגרים ושוב חוזרים ומתערבים, שנחשב ל'תרי משהו' [המבואר בט"ז (יו"ד צב, טז) שאין משהו חוזר ואוסר במשהו. מיהו המ"ב עצמו (תסז, לז) החמיר כדעת הש"ך (נקוה"כ שם) ומג"א (תסז, יג) שהחמירו. ובפרט בלח בלח שאף לט"ז וסייעתו אסור]. ה. יש לצרף מה שצידד בשערי תשובה (תסז, ל) שחמץ של נכרי או של הפקר אינו אוסר במשהו. ו. להבנת החזו"א (ק"ז, ה) בבואור דברי הרמ"א (תמב, ד) כל שנפסל החמץ מאכילת אדם קודם הפסח ובטל בשישים ואינו בעין, שוב אינו חוזר וניעור. ז. במ"ב (תמז, ב) כתב דהיכא דאיכא הרבה צדדים להקל יש לצרף דעת השאילתות שחמץ בפסח בשישים.

ולדינא: כבר האריך בשבט הלוי (ז, נד) בצירופי ההיתר. וע"י ציץ אליעזר (יז, כג)

שפ"ו בדינים והנהגות (פ"ח) שאף מסננת לא עשה בברז, ואולי מחשש 'בורר'.

והנה בשש"כ (פג הערה קפא) הביא מהגרש"ז אויערבך זצ"ל שתמה על הנוהגים בפסח לא לשותות רק מים מסוננים, דיש לעיין איך מותר להעביר מים דרך המסננת בשבת. וביאר בזה"ל 'דכיון שלא נראה לעינים שום עירבוב והוא רק חושש חשש חמץ, דבר שרוב שומרי מצוות אינם חוששים כלל לזה, לכן מסתבר דשפיר שרי', וציין לכף החיים (שיח, קכ).

שפ"ו בספר שלמי מועד (עמ' שלא) הביא מנהג הגרש"ז אויערבך זצ"ל בזה"ל 'בבית רבנו נהגו שאוכלים שנפלו על הקרקע בפסח החמירו שלא לאכלם, וכלים שנפלו על הארץ נהגו לשוטפם ולהשתמש בהם' [וע"י שו"ת מהר"ם שיק (או"ח רכז) לגבי נפילת בצק בעת עשיית המצות ושם גרע כי מצוי חמץ על הארץ]. וע"י ארח דוד (להגר"ד בהר"ן עמ' קו) שהחמירו בנפילה לריצפה אינה מרוצפת שלא להשתמש באותו כלי בפסח כלל. אמנם כיום שהרצפה נקייה יש כאן חומרא והידור מחשש לכלוך הנעליים וכדומה.

פרק ז הגעלת כלים

הקדמה

דין הכשרת כלים נאמר בפרשת געולי מדין^{שפח} 'כל דבר אשר יעבור באש תעבירו באש וטהר וכו', וכל אשר לא יבוא באש תעבירו במים'. הכלל האמור בהכשר כלים הוא: 'כבולעו כך פולטו'^{שפט}. ובגמ' בע"ז^{שצ} נאמרו בזה ג' אופני הכשר: א. דברים שנשתמש בהן ע"י צונן כגון כוסות צלחות וכדומה, מדיחן בצונן. ב. דברים שנשתמש בהן ע"י חמין כגון היורות וכלי הבישול מגעילן ברותחין [והוא הנקרא בימינו 'הגעלת כלים']. ג. דברים שנשתמש בהן ע"י האור כגון השיפודין והאסכלאות מלבנן באש [והוא נקרא 'ליבון'].

ישנו אופן נוסף של הכשר כלים בפסח: באופן שבלע הכלי ע"י כבישה, ששורה הכלי במים ג' ימים, ויבואר להלן.

ראוי להעמיד אדם הבקי בהלכות הגעלה מפני התקלות המצויות בזה^{שצא}.

תנאי ההגעלה

לכתחילה מגעילים כלי לפסח רק בג' תנאים: א. כשאינו בן יומו. [ויש שנהגו שלא להשתמש בו ג' ימים קודם^{שצב}]. ב. שיהא במים שישים כנגד הכלי. ג. רק קודם שעה חמישית. ובדיעבד סגי באינו בן יומו או כשיש שישים כנגד הכלי אפילו אחר שעה חמישית^א, אבל כשהוא 'בן יומו' ואין שישים כנגדו אף דיעבד אין מועיל^ב.

^{שפח} במדבר (לא, כג).

^{שפט} כמבואר בפסחים (ל:) ועוד מקומות.

^{שצ} ע"ז (עה:).

^{שצא} מ"ב (תנב, ח). [ובכלל זה שנוהגים לא להגעיל כלי בן יומו, ושיהיו המים מבעבעים בזמן ההגעלה, ושלא יכניסו כמה כלים ביחד, ושלא יהיו המים עכורים כמו שמצוי שיהיה לאחר הגעלת הרבה כלים].

^{שצב} ביה"ל (תנב, בסוף ד"ה שאין).

^א עי' ביה"ל (ד"ה כדי).

^ב הנה המחבר והרמ"א (תנב, א) נקטו שכל שמגעיל קודם זמן איסורו נחשב לנ"ט בר נ"ט [כמו שביאר במ"ב סק"א] ומועיל אף בבן יומו ובאין שישים. אמנם בביה"ל (ד"ה שאין) הביא בשם עולת שבת ופר"ח שכל זה הוא רק לדעה שחמץ נחשב 'היתרא בלע' (עי' מ"ב תנא, כח), אבל

בחוה"מ פסח בכל גווי אין מועיל הגעלה^ה [אבל ליבון יבואר לקמן שמועיל].

סוגי הכלים והכשרם

כלי חרס: התורה העידה עליו שאין יוצא מידי דופן לעולם^ז, ומשום כך לא מועיל להם הגעלה^ה, אא"כ יחזיר הכלי לכבשונות שמצרפין בו כלי חרס חדשים^י. **כלי פורציליין** דינם ככלי חרס.

כלי מתכות, כלי עץ, כלי אבן^י וכלי עצם: מועיל להם הגעלה^ה. אמנם ישנם סוגי כלי עץ שאין מועיל להם הגעלה ויעשה שאלת חכם^ט.

למאי דקיי"ל דחמץ נחשב איסורא בלע (כמו שסתם השו"ע תנא, ד) צריך מדינא שיהא אינו בן יומו, או שישים כנגד הכלי. [ובכל גווי שמגעיל כלי בן יומו צריך שישים כנגד כל הכלים שיוטבלו במים אלו כמבואר במ"ב תנב, יג].

אמנם כתב הרמ"א (תנב, ב) שנהגו שלא להטביל שום כלי בן יומו, אף כשיש שישים כנגד הכלי. ובמ"ב (סקי"ג) מבואר יותר שאף באינו בן יומו [שלרמ"א בכה"ג אי"צ שישים כנגד הכלי], המנהג להחמיר שאף בכלי שאינו בן יומו צריך שיהא שישים כנגד הכלי שמטביל [ובט"ז חידש יותר שצריך שישים כנגד כל הכלים שמטביל במים אלו אף באינו בן יומו. אמנם בביה"ל (ד"ה צריך) כתב שכל האחרונים חלקו עליו, ושכן המנהג להקל].

^ה מפני שחוזרת ובולעת והרי בפסח איסורו במשהו, וגם באינו בן יומו, הרי דעת הרמ"א (תמז, י) שבפסח אסור נטל"פ [מיהו במשהו ונטל"פ מבואר שם במ"ב שהוא רק מנהג, ולכן במקום צורך גדול יש להקל בזה בצירוף עוד צדדים].

^ד שו"ע (תנא, א). כדאיתא בגמ' (ע"ז לד.) התורה העידה על כלי חרס וכו'.

^ה וכלי חרס שהשתמש בו רק בכלי שני יש להקל בדיעבד בלא הגעלה במקום הפס"מ, או מניעת שמחת יו"ט אם הוא אינו בן יומו (מ"ב סקי"א). ובכלי שלישי מותר אפי' בבן יומו.

^י שו"ע (שם). וכמו כן חששו חז"ל שלא יועיל בהם גם ליבון מחמת שחם עליהם שלא יתקלקלו ולא ילבנו כראוי. ומשום כך לא מועיל להכניסם לתנורים שלנו שכיון שצריכים שהות הרבה כדי שיתלבנו [בשונה מכבשן שסגי בזמן מועט] חיישינן שמא לא ישהנו שם הרבה זמן מחשש שיפקע (מ"ב סקי"ד). וה"ה לענין היסק מבפנים שממלאים את הכלי בגחלים, שאם תשמיש הכלי כל השנה ע"י היסק מבחוץ [כמו סתם קדירות] אין מועיל היסק מבפנים, דחיישינן שיחוס על הכלי שיתבקע ולא יסיקנו היטב, ואם הרגילות להסיקו מבפנים מועיל, ובתנאי שסיקנו היטב. שו"ע (שם).

נמצא ג' אופני ההכשר בכלי חרס: א. הגעלה, אין מועיל. ב. כבשונות, מועיל. ג. היסק [ליבון], מבחוץ אינו מועיל בקדירות ובכל דבר שבולע מבפנים, משום שצריך שסיקנו מבפנים במקום בליעתו. ומבפנים מועיל בתנאי שדרך שימוש הכלי בהיסק מבפנים.

^י לענין הכשרת 'שיש' שבמטבח, עי' לעיל פרק ב.

^ח שו"ע (תנא, ח).

^ט כלי עץ העשוי מחתיכות עץ טחון שמהודקים ומדובקים זה לזה [הנקרא 'סיבית'], כיון שלא ברור טבע חומר זה לענין בליעה, יש לחוש שהוא בולע ולא פולט, ואפשר דלא מהני ליה הגעלה [חוט שני פסח עמ' קכח].

כלי זכוכית: דעת המחבר שאי"צ הגעלה מפני שהם חלקים ואינם בולעים כלל. ודעת הרמ"א שלכתחילה אין מועיל בהם הגעלה. ובדיעבד יש להתיר בג' אופנים^א: א. כשעברו 'הגעלה'. ב. אם עיקר תשמישם היה לצונן. ג. בהפסד מרובה כשנשתמש בהם בנטל"פ^ב.

הנמצא במקום שאין לו כלים אחרים לפסח חוץ מכלי הזכוכית של כל השנה, יכול לנקותם היטב ולהתירם ע"י עירוי ג' ימים^ג [ודווקא בכוסות אבל לא בצלחות שרגילים להכניס לתוכם חמץ רותח^ד].

כלי כסף: לדעת השו"ע סגי בשטיפה והדחה היטב. ולדעת הרמ"א צריך להגעילם^{טו}. [ואי"צ לנקות מקודם שחרורית החיצונה שבו^{טז}].

^א דורלקס הרי הוא כלי זכוכית [ע"י בשו"ת ציץ אליעזר ט, כו] ודינו כפי המבואר לקמן.

כלי פירוקס: שמבשלים בהם ע"י האש [בתנור או על האש] בחמץ, אין להשתמש בהם בפסח [לדעת השו"ע לכאורה ג"כ אין בולעים, אלא דצ"ע אם אף בשימוש באור ס"ל כן, ואם נאמר שכה"ג בולעים יתכן שאין הפלטתם יוצאת היטב. ולדעת הרמ"א יש לדון שאין מועיל להם הגעלה מחמת דין 'כלי זכוכית', ואף בדיעבד יתכן שתשמישם באור מצריך ליבון, וע"י שבט הלוי ב, מג].

^{יא} אף שבד"כ אין משתמשים בהם לחמץ חם [עכ"פ בכלי ראשון], מ"מ מצוי מאוד שעומדים כ"ד שעות עם דבר חמץ בתוכם ונמצא 'כבוש' בחמץ ואוסר כבישול, ע"י מ"ב (תנא, קנה).

^{יב} שו"ע ורמ"א (תנא, כו) ומ"ב (ס"ק קנ"ה).

נאמרו בזה ג' דעות בראשונים: א. **שיטת רבינו יחיאל** (הובא במרדכי פסחים תקעד) שכלי זכוכית דינם ככלי חרס שאין לו הכשר, כיון שתחילת עשייתו מן החול. ב. **שיטת הראב"ה** (תסד) שאינם בולעים כלל כיון שחלקים הם [וכמו שאמרו לגבי הלב בפסחים (עד): דשיעא ולא בליע. וכן משמע באבות דר' נתן פרק מו]. ג. **שיטת הריטב"א** (פסחים ל:): שדינם ככלי מתכות וצריכים הגעלה כשבלעו חמץ.

ולדינא: השו"ע פסק כראב"ה, והרמ"א החמיר כמרדכי. **ולגבי דיעבד:** במג"א (סקמ"ט) כתב שצריך הגעלה, וכן נקטו בא"ר ובחק יעקב [אף שבט"ז התיר אף בלא הגעלה, ובפר"ח פסק לכתחילה כשו"ע], ובפמ"ג (א"א סקמ"ט) ציין לדברי הש"ך (יו"ד קלה, כג) שג"כ נקט שבולעים. ולכן חשש המ"ב להצריך הגעלה אף בדיעבד, אא"כ רוב תשמישו בצונן.

^{יג} מ"ב (ס"ק קנ"ו) בשם חיי אדם, וצורת עירוי זו יבואר להלן בענין 'שרייה ג' ימים'.

^{יד} שעה"צ (סקר"א).

^{טו} הנה כלי כסף רוב תשמישם בצונן ועכ"פ בודאי לא בדבר של חמץ, ולדעת השו"ע (תנא, ו) הכשרו כרוב תשמישו בשטיפה והדחה היטב. אמנם לדעת הרמ"א חיישינן למיעוטו. ומצוי שעומד בכיור ונשפך עליו רותחין של חמץ, וכן שנפל לתוכו פירור חלה ושוהה מעת לעת וכבוש כמבושל [וע"י של"ה (פסחים תחילת הל' פסח) שהמנהג להגעיל כל כלי פסח ואפילו כוסות שתשמישן בצונן].

^{טז} והוא מחמת ג' סיבות: א. החשש שמא נבלע בו חמץ הוא דרך תוכו, וקיי"ל (שו"ע תנב, ו) דבליעה דרך תוכו סגי ליה בהגעלת 'תוך'. ב. אותה שחרורית אין בה ממש ואינה דומה לחלודה שיש בה ממש, כמבואר במ"ב (תנא, כב). ג. כל דין הגעלה בכלי כסף הוא חשש ולכתחילה,

כלי פלסטיק: דנו הפוסקים אם מועיל להם הגעלה, ולמעשה אין להקל בזה, אם לא כשיש עוד צדדים".

ניקוי קודם ההגעלה

קודם ההגעלה יש להסיר כל מדבקה או לכלוך או שמנונית או ממשות של חלודה, שדבוק לכלי שבא להגעילו". ואם אינו יכול להסיר את הכלוך שעליו [כגון כשיש גומות שקשה לו להגיע אליהן], ילבן את אותו מקום"ט [ליבון קל"ב] מקודם ולאחמ"כ יגעיל את הכלי, ובדיעבד יכול ללבן אותו מקום גם אחר ההגעלה"א.

קודם ההגעלה צריך להסיר או לרופף ידות הכלים, הן מפני שמצוי שם התאספות של חמץ, והן כדי שיכנס לשם מי ההגעלה [אבל אין חיוב להחליף ידיות]"ב.

הגעלה בכלי ראשון

הגעלה בכלי ראשון, הכוונה שיכניס הכלי לתוך חבית עם מים"ג רותחין שעומדת על האש"ד ומעלה בועות"ה.

שהרי אף בידוע תשיש מיעוטו לחמין בדיעבד הותר לפי רובו [כמבואר במ"ב תנא, מז], וכ"ש כאן שאין ידוע ורק חשש רחוק.

י' עי' אג"מ (או"ח ב, צב), מנחת יצחק (ג, סז), שבות יצחק (מיקרוגל עמ' נג) בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל. חוט שני (פסח עמ' תכז) וכן היה מורה ובא הגר"ש ואזנר זצ"ל. אמנם בצירוף כמה צדדים יש להקל, וכמו לגבי ידות הכלים המבואר בשו"ע (תנא, יב) שצריכים ג"כ הגעלה שמחמת כמה צדדים הקילו בידיות מפלסטיק להגעילם עם הכלי לפסח. יח' שו"ע (תנא, ג).

יט' תנא, ג.

כ' רמ"א (תנא, ד). ועי' בסמוך בגדר 'ליבון קל'.

כא' שו"ע שם, ומ"ב סקכ"ה.

כב' הנה כל כלי שצריך הגעלה מבואר בשו"ע (תנא, יב) שצריך להגעיל ידיות שלו ג"כ. [וביאר המ"ב שבמתכת הוא מדין 'חם מקצתו חם כולו', ובעץ מחמת שנשפך עליו חמץ מכלי ראשון]. ומה שמצינו בשו"ע (תנא, יג) לגבי 'כלי שיש בו טלאי' שצריך להסיר הטלאי קודם הגעלה, הוא רק בקדמה בליעת האיסור לטלאי [וכ"ש כאן שמבואר במ"ב שם שבדיעבד אף בלא הגעיל הידית לא נאסר, מיהו בזמנינו מצוי מאוד בליעה ודאית בידיות שבה כתב המ"ב לאסור בדיעבד].

מ"מ המציאות שנצטרך בחורים ובסדקים שלהם שומן בלוע מחמץ ואף דדיעבד קשה לאסור, מ"מ בודאי ראוי להסירם או לרופפם, והמהדר להחליפם קדוש יאמר לו [בפרט בידיות פלסטיק שיש לדון אם מועיל להם הגעלה, כמו שנתבאר לעיל].

כג' ולא בשאר משקין (רמ"א תנב, ה). וה"ה שלא יערב במים עוד דברים כמו אפר וכדומה שהם

כלים שהדרך להשתמש בהם בחמין בכלי ראשון [כגון קדירה שמבשלים בה כשעומדת על האש], או כלי שמכניסים אותו לכלי ראשון רותח [אף שאינו על האש^כ] צריך 'הגעלה' בכלי ראשון^{כז}. ואף שמדינא דבר שתשמישו דרך עירוי מכלי ראשון, הכשרו ע"י עירוי מכלי ראשון [שלא נפסק הקילוח]^{כח}, ובתשמישו בכלי שני יכול להכשירן בכלי שני^{כט}. ודבר שתשמישו בצונן, יכול לשוטפו היטב בצונן. מ"מ המנהג להכשיר את כל

מעבין את המים [כמבואר במאירי ע"ז (לג) שכתב שרק כשהמים נקיים ודקים הם יכולים להכנס לנקבובי הכלי], (מ"ב שם). ולגבי חומרי ניקוי נוזליים [כמו אקונומיקה] לכתחילה בודאי שלא יערבם במים, [אמנם במקום שנצרך לכך כגון שמגעיל כלי שהוא בן יומו שצריך לפגום המים, יש להקל בכך, ויגעילים שוב במים נקיים]. ובדיעבד שהכשיר במים מעורבין או בשאר משקין יש להגעיל שוב קודם הפסח, ואם לא הגעיל שוב כשר בדיעבד, מ"ב שם.

^{כד} ודוקא שהוחמו ע"י האש או תולדות האש, לאפוקי מה שנתחמם ע"י השמש כמו חמי טבריא וכדומה. ואפי' הן מעלים רתיחות לא מהני, ואפי' למה שבלע רק בכלי שני וכדומה, דכבולעו כך פולטו מה בולעו ע"י האש ותולדותיה אף פולטו כך. שו"ע (תנב,ה).

^{כה} ועי' מ"ב (תנב,ח) שבזה מצוי תקלה כיון שכשמכניסים כלי צונן בזה אחר זה פעמים שאינו מעלה רתיחה, ויתכן שאינו מועיל אפילו בדיעבד, בכלים שמשמשים בהם בכלי ראשון. [ולענין המאכל הביא בשם הפמ"ג להקל אם אינו בן יומו].

^{כו} כגון הכף שמכניסים לקדירה, שו"ע (תנא,ג). ומ"מ הגעלתו דוקא בכלי רותח שעומד ע"ג האש (מ"ב סקל"ו).

^{כז} שו"ע (תנא,ה). והיינו שכדרך שימושו כך הכשרו [כבולעו כך פולטו] ולפיכך כל שימושו ברותח עם נוזל, פליטתו ע"י הגעלה ברותחין, אבל בשימוש רותח בלא נוזל, צריך ליבון.

נחלקו הראשונים לגבי כלים שרוב תשמישין בכלי שני ובמיעוט מקרים משתמש בכלי ראשון [כגון כפות שמשמשים בהם בדרך כלל בכלי שני ולפעמים מכניסים לכלי ראשון] די"א דאזלינן בזה בתר רוב תשמישין [ולכן בכפות סגי להכשירן בכלי שני, ומיירי באופן שהשתמשות בכלי ראשון היתה קודם מעל"ע כך שהכף אינה בת יומה ביחס לבליעה זו, וכיון שבליעה זו אוסרת עכשיו רק מדרבנן שאסרו אף בנותן טעם לפגם, לפיכך היקלו בזה לדעת הני ראשונים], ויש שמצריכים להגעיל כפי האופן החמור ביותר שהשתמש בהם אפי' עשה כן רק פ"א, ונחלקו בזה המחבר והרמ"א (תנא,ו) דלמחבר אזלינן בתר רוב תשמישין להקל, והרמ"א מחמיר. ולהלן הבאנו דברי הרמ"א שהמנהג להחמיר.

^{כח} מ"ב (תנא,מא). והוא ע"פ רמ"א (יו"ד צב,ז).

^{כט} והיינו כגון כפות שמשמשים בהם לאכילה שהם נכנסים לתוך הקערה שהיא כלי שני, אמנם דעת הרמ"א להלן לחוש שמא השתמש בהם פעם אחת בכלי ראשון ולהגעיל הכל בכלי ראשון אמנם בדיעבד אפי' לא הגעילים כלל יש להתיר בהפס"מ או מניעת שמחת יו"ט כשהם אינם בני יומן. (מ"ב סקי"א).

כלי החמץ בהגעלה בכלי ראשון^ל. ובדיעבד סגי בהגעלה כפי דרך תשמישו אם הכלי אינו בן יומול^א.

הקפדות בפעולת ההגעלה

ישהה הכלי בתוך המים הרוותחין מעט, ושוב יוציאנו ולא ישהה הרבה זמן^{לב}.

צריך להכניס את הכלי כולו בפעם אחת ולא יגעילנו לחצאין^{לג}. אמנם בכלי גדול שאינו נכנס כולו בפעם אחת^{לד}, מותר אם הכלי אינו בן יומול^ה.

לא יניח הרבה כלים בתוך כלי אחד [אפילו רשת מחוררת^{לו}] ויגעילם יחד, כיון שבמקום נגיעתם לא עלה להם הגעלה^{לז}, והרבה טועים בזה.

נהגו לשטוף הכלי במים קרים אחר ההגעלה^{לח}, ובדיעבד אין לחוש לכך^{לט}.

אם המים נעשו עכורים [כעין ציר] אין להגעיל בהם^מ, אפילו כלים שאינם בני יומן^{מא}, ואף בדיעבד לא מהני ההגעלה^{מב}.

יזהר שלא להגעיל כלי בשר וחלב ביחד^{מג}, ולדעת הרמ"א אף בדיעבד נאסרו הכלים^{מד}.

ל רמ"א (תנא, ו).

לא מ"ב (סקמ"ז). וביאר בשעה"צ (סק"נ) שבפמ"ג פקפק בזה לאסור אף בדיעבד, מ"מ באינו בן יומו יש להקל.

לב מ"ב (תנב, ד) ושעה"צ סק"ג.

לג ט"ז (תנב, ה) כיון ששהמקום שכבר הוגעל עלול לחזור ולבלוע, ואף אם יש במים שישים כנגד כל הכלי, מ"מ לא יוכל להגעיל הרבה כלים ביורה זו כיון שכל הפליטות מצטרפות וצריך ס' כנגד כל הכלים.

לד או כשמגעיל ע"י אחיזת צבת שצריך להכניס שוב פעם אחרת להגעיל המקום שאחז בו תחילה. ולפיכך ראוי שיכניס הכלים בסל מחורר ולא ע"י צבת (מ"ב סקכ"ג, ושעה"צ סקכ"ח).

לה ביה"ל (שם ד"ה צריך). שבזה יוכל להגעיל הרבה כלים, ואי"צ שיהיה שישים ביורה כנגד כל הכלים שמגעיל בה.

לו כיון שהחסרון הוא במקום מגעם זה בזה, ומה יוסיף חירור הרשת.

לז שו"ע (תנב, ג).

לח שו"ע (תנב, ו). לחוש שלא יחזור ויבלע פליטות החמץ.

לט מ"ב שם. מפני שאין מגעילים אלא קודם זמן איסור או באינו בן יומו או כשיש שישים כנגדו.

מ רמ"א (תנב, ה).

מא עולת שבת (סק"ד), וכף החיים (סקס"א).

מב מ"ב סקכ"ז.

מג שו"ע (תנב, ב).

עירוי עם אבן או ברזל מלובן

כשצריך 'הגעלה' וא"א להכניסו ליורה ולהגעילו, יעשה עירוי עם אבן או ברזל מלובן, והיינו שמניח ברזל או אבן מלובנת על המקום [או הכלי] שרוצה להכשירו ומערה עליו מים רותחין^{מ"ה}. וכך נוהגים לעשות בשיש ושולחנות מטבח^{מ"ו}. ולמעשה אין להשתמש באופן הנ"ל אלא בדבר שהשתמשו בו דרך עירוי, אבל אם השתמשו בו בכלי ראשון ממש, אין עושין כן^{מ"ז}.

שינוי מבשרי לחלבי ולהיפך

נהגו שלא להגעיל כלי מבשר לחלב או להיפך [מחשש שמא יחזיק כלי אחד לשימוש קבוע ע"י הגעלה, וישכח להגעילו]^{מ"ח}. אא"כ באחד מהאופנים הבאים: א. מטריפו קודם^{מ"ט}. ב. כשמגעילו לצורך הפסח מותר לשנותו^נ. ג. אם עברו י"ב חודש משימושו האחרון^{נא}.

רוב תשמישו

לדעת המחבר^{נב}: דין הכשר הכלי הוא לפי 'רוב תשמישו'^{נג} ואי"צ הכשר לאופן של מיעוט תשמישו. לפיכך כלי שרוב תשמישו בצונן סגי בשטיפה

^{מד} מ"ב (סקי"ד) ע"פ דברי הרמ"א (יו"ד צה, ג).

^{מה} רמ"א (תנא, ו).

^{מו} מ"ב (תנא, ג).

^{מז} מ"ב (סקנ"א) ואף בקערה כתב להקל רק בידוע שאינו בן יומו משעת תשמישו.

^{מח} מג"א (או"ח תקט, יא) פמ"ג (מ"ז פט, ז) הובא במ"ב (תנא, יט. תקט, כה). אמנם בני ספרד לא קיבלו חומרא זו (פר"ח צז, א. מחזיק ברכה או"ח תקט, ב. וכף החיים סקמ"ה).

^{מט} מ"ב (תקט, כה) בשם פמ"ג. [ובאג"מ (יו"ד א, מד) דה"ה כשנתערבו כלי בשר בחלב].

^נ מ"ב (תנא, יט) בשם החת"ס (תשובה קי). ומשמעות הדברים שאין לעשות כן בדרך הערמה.

^{נא} עי' אג"מ (יו"ד א, מד) ומהרש"ם (ב, רמא).

^{נב} שו"ע (תנא, ו).

^{נג} הנה בגדר 'רוב תשמישו' מצינו מחלוקת ראשונים אם הדבר תלוי ברוב ומיעוט או בעיקר התשמיש. שלשון תוס' (ע"ז עו: ד"ה אמר) והרשב"א (תשובה א, שעב) הוא 'עיקר התשמיש', ואילו הר"ן (פסחים ל:) כתב 'רוב תשמישו', והשו"ע שנקט 'רוב' משמע שנקט כר"ן.

ויש לדון בכלי חדש שהתחילו להשתמש בו מקרוב ולא שייך בו רוב ומיעוט, ויתכן דבזה אף לר"ן יקבע 'עיקר תשמישו' ולא פליגי אהדדי [ומיושב שהב"י הביא דברי התוס' והרשב"א והר"ן בחדא מחתא].

ואי"צ הגעלה, וכלי שרוב תשמישו בכלי ראשון אף שמיעוטו ע"ג האש סגי בהגעלה ואי"צ ליבון. ודווקא כשהכלי 'אינו בן יומו' מבליעתו הקילו בזה^{יד}.

לדעת הרמ"א: לכתחילה צריך הכשר אף לפי 'מיעוט תשמישו', ובדיעבד אם הוכשר לרוב תשמישו ועבר ונשתמש לפי מיעוט תשמישו לא נאסר^{יה}.

רוב תשמישו בדבר חריף: כתב החזו"א^י שאין היתר של רוב תשמישו בדבר חריף שנידון בו כבן יומו מחמת חריפותו.

נחלקו הפוסקים באי אפשר להכשירו לפי 'מיעוט תשמישו' אם יחשב כדיעבד לדעת הרמ"א וסגי בהכשר לפי רוב תשמישו^י. [ונפק"מ במחבת טפלון וכדומה שרוב תשמישו אינו בחמץ אם יועיל להגעילו^{יח}].

^{יד} מ"ב (תנא,מו). ובשעה"צ הביא שכ"כ כמה אחרונים בשם הרמ"ע מפאנו.

באחרונים הקשו שכיון שיודע שנשתמש במשך השנה באופן המועט, איסורו שבו להיכן הלך. ונאמרו בזה כמה דרכים: א. ברמ"ע מפאנו (תשובה צו) הו"ד במקור חיים (תנא,ה) ביאר שקולת 'רוב תשמישו' נאמרה רק בכלים שאינן בני יומן, דמה"ת אי"צ הכשר כלל כיון שטעם הבלוע בהם נפגם, ורבנן שהצריכו הכשר לכלים אלו אטו בני יומן, גזרו רק לפי רוב תשמישן [וכן מבואר בשו"ת הרשב"א (א,שעב) שציין הב"י]. **אלא דבפמ"ג** (מ"ז סקי"א) תמה שהרי לדעת הרמ"א שנטל"פ אסור בפסח אף בדיעבד, א"כ היה הדין נותן שאינו בן יומו דינו ממש כבן יומו ואין שום קולא בפסח באינו בן יומו [וצ"ל שדין נטל"פ שאסרו בפסח הוא גם דרבנן והקילו בו באינו בן יומן]. ב. **מגן האלף** (סק"ו) שלא חשו חז"ל שיבוא להשתמש לפי תשמיש מיעוטו, ואה"נ לפי"ז בידע שיבוא להשתמש בזה, או בדיעבד כשנשתמש באופן של מיעוטו אסור. ג. **בשו"ת חת"ס** (יו"ד קי) הביא סברת השואל שע"י שהכשירו לפי רוב תשמישו כבר הוקלשה הבליעה, ובצירוף שאינו מצוי שיבוא להשתמש לפי אותו מיעוט התירו. ועי' מש"כ בזה עוד בפרק ט בענין 'תחב מזלג או סכין חמץ בקדירת פסח'.

^{יה} מ"ב (תנא,מז וס"ק קנ"ה).

^{יז} קיט,טו ד"ה ולהאמור.

ואולי י"ל שכמו לרמ"א שבפסח אסור נטל"פ אף בדיעבד ודינו כמו בן יומו, ומ"מ אף לרמ"א בדיעבד מותר ברוב תשמישו [וכמו שבאמת הקשה בפמ"ג מ"ז סקי"א], וביארנו במקו"א שכיון שהוא מדרבנן הקילו בו, ה"ה דבר חריף שהוא מדרבנן הקילו בו, וצ"ע.

^{יח} בשעה"צ (תנא,נא) הביא בזה פלוגתא, לענין קערות של בדיל שאופים בהם לפעמים עוגות על תנור גרוף וא"א ללבנם, שלדעת הפמ"ג אין להם תקנה להכשירם לפסח כיון שלכתחילה צריכים ליבון, וממילא לרמ"א אין להם תקנה. ואילו דעת הבית מאיר שיש להם הכשר ע"י הגעלה כיון שא"א להכשירם ע"י ליבון, והו"ל כדיעבד.

^{יח} דהנה בשו"ע פסק (או"ח תנא,יא. יו"ד קכא,ד) שלגבי פסח סגי לה בהגעלה, ולגבי שאר איסורין צריך ליבון. וביאר הש"ך החילוק בב' דרכים: א. דפסח חשיב 'התירא בלע' [ולפי"ז גם במחבת של חלב או בשר סגי בהגעלה כיון דהיתרא בלע]. ב. בתשובת מנחם עזריה ביאר משום

אם רוב תשמישו אינו מצריך הכשר, לכו"ע צריך לחוש למיעוט תשמישו, וכגון 'מיחם של שבת' שהניח על גביו חלה לחממה יצטרך הכשר, שהרי 'רוב תשמישו' שמיועד לחימום מים אינו מצריך 'הכשר' נט. וכן 'פלטת שבת' או 'בלע"ך' שבפעמים נדירות מניח חלה עליו, שבשימוש הרגיל והעיקרי לקדירות אינו צריך אפילו 'הגעלה' שהרי 'אין בליעה עוברת מקדירה לקדירה בלא רוטב', ויצטרך לזה 'ליבון' [מיהו למעשה בפלטת שבת ובבלע"ך הרבה נקטו להקל בלא ליבון, וצ"ע].

ליבון

**ישנם שני סוגי ליבון: ליבון חמור, וליבון קל. [בד"כ ההתייחסות לליבון קל הוא כמו דרגת 'הגעלה ברותחין'].
א. ליבון חמור: מניחים את הכלי באש עד שיהיו ניצוצות ניתזין ממנו^א, [או עד שתסור קליפתו החיצונה^ב]. ואי"צ ללבנו כולו בבת אחת^ג.**

שבחמץ רוב תשמישו ע"י מים, משא"כ בשאר איסורין. [ולפי"ז גם במחבת של חלב או בשר צריך ליבון כיון שבלע בלא שום אמצעי].

ולמעשה המנהג להחמיר אף בפסח שלא להתיר בלא ליבון, אבל במחבת טפלון שא"א להכשירו ע"י ליבון, יש לצרף דעת הבית מאיר הנ"ל שכיון שא"א ללבנו יהא סגי בהגעלה ולא נחוש למיעוט תשמישו של חמץ.

^{נט} הסכמת הפוסקים שדווקא הכשר של 'רוב תשמישו' מועיל אף למיעוט, ובלא"ה אסור. עי' חכמת שלמה (יו"ד צא,ב) דרכי תשובה (קכא,ג) חלקת יעקב (א,צח) חזו"א (קיט,טו ד"ה ולהאמור), וכן הסכימו הרבה מפוסקי זמנינו, עי' מנחת שלמה (ב,צז) שבט הלוי (ו,קטז) ואור לציון (י,יא). [ודלא כשו"ת רב פעלים (או"ח ג,כח) דמועיל רוב תשמישו אף בלא הכשר].

^ס ואולי משום שמצוי שמטפף עליו חמץ וע"י 'ליבון קל' שמדליקו למשך זמן יש כאן שפיר הכשר לפי רוב תשמישו, בפרט שאף בפסח מיועד רק לשימוש של קדירות, ובצירוף שעוטפים אותה בנייר כסף [והרי קדירה יבשה מפליטה רק 'כדי קליפה', עי' מג"א (תנא,לז), ואף שהש"ך (קה,כג) נסתפק בזה, משמעות החכמ"א (נו,ג) שנקט כמג"א. וגם בפ"ת (קה,יג) כתב בשם הנוב"י דלא שבקינן מה דפשיטא למג"א משום ספיקו של הש"ך].

^{סא} שו"ע (תנא,ד).

וביאר הפמ"ג (א"א תנא,ל) דאף באופן שדרך השימוש הוא בחום שלא הגיע לכדי ניצוצות יוצאים ממנו, מ"מ לא אמרינן 'כבולעו כך פולטו' וכמו בהגעלה שסגי בדרגת בליעתו, דשאני הגעלה שהוא 'הפלטת הנבלע' ובוזה שפיר אמרינן כבולעו כך פולטו, משא"כ ליבון ששורף את הבליעה שבדופני הכלי, אנו צריכים 'הוכחה' שהאש הגיעה לכל עובי הכלי, והוא רק בניצוצות.

^{סב} מ"ב שם. כדאיתא בגמ' עז (עו.). וכתב בפמ"ג (בסדר הגעלה שלו) ששני השיעורים הללו אחד הם.

^{סג} טור (יו"ד קכא). ועי' בפרישה שביאר את החידוש שיש בדין זה.

הכלים שצריכים ליבון: כל כלי שנשתמש בו על האש ממש [בלא נוזלים], כגון שיפודים, סכיני צלייה, תבניות אפיה, וכדומה, הכשרן ע"י ליבון חמור^{סד}. וכן ידות הכלים הללו צריכים ליבון חמור^{סה} [ואם הם מפלסטיק, לא יכשירם לפסח^{סו}].

מחבת: אף שמדינא הכשרו ע"י 'הגעלה', נהגו להכשירו בליבון אם אפשר^{סז}, וסגי ע"י ליבון קל^{סח} [וכן הדין בקדירה שמיועדת לבישול אורז ואטריות שלכתחילה יעשה לה ליבון קל^{סט}].

כלי אמאייל: יש אומרים שלחומרא אין מועיל להם הגעלה, ורק בצירוף עוד צדדים מקילים להגעילם^ע.

^{סד} שו"ע (תנא, ד).

וכתב המ"ב (סקכ"ז) שברטיבות מועטת של שמן, עדיין נשאר בגדר 'תשמישו באור' שצריך ליבון מפני שעדיין בליעתו ישירה ואינה עוברת רק דרך הנוזל. [בשונה ממחבת בסמוך שנותנים בו כמות יותר משמעותית של שמן].

נמצא שיש בנתינת נוזלים ג' דרגות: א. מריחה קלה של שמן. עדיין הוא בגדר 'תשמישו באור' וצריך ליבון כדין. ב. נתינת כמות של נוזלים כמו טיגון בשמן עמוק, הכשרו ע"י 'הגעלה'. ג. טיגון במחבת בנתינת שכבה של שמן, מדינא סגי בהגעלה, ונהגו לכתחילה ללבנו וכדבסמוך.

^{סה} שו"ע (תנא, יב). וביאר המ"ב (סקס"ח) הטעם: **בכלי מתכות**, משום דאמרינן 'חם מקצתו חם כולו' [וביאר ביד יהודה (צב, לו) דאף דחזינן שאינו רותח מ"מ יש בו חמימות לקבל בליעה בכולו בעומק]. **ובכלי עץ**, משום דחיישינן שמא נגע בהם חמץ כשהיו בכלי ראשון.

^{סו} חוט שני (פסח עמ' קכט).

^{סז} בשו"ע (או"ח תנא, יא. יו"ד קכא, ד) מבואר שהכשר מחבת מחמץ הבלוע בו הוא ע"י 'הגעלה', ואילו להכשירו משאר איסורים צריך ליבון. **וטעם החילוק** ביאר הש"ך בב' דרכים: א. דפסח חשיב 'התירא בלע' [ע"י מ"ב תמו, סה. תנא, כח]. ב. בתשובת מנחם עזריה ביאר משום שבחמץ רוב תשמישן ע"י מים, משא"כ בשאר איסורין. [ונפק"מ כתב הש"ך לגבי מחבת של חלב או בשר אם הכשרו בליבון או הגעלה, שלטעם הראשון סגי בהגעלה, משא"כ לטעם השני] **ולמעשה** המנהג להחמיר אף בפסח שלא להתיר בלא ליבון, ומ"מ במחבת טפלון וכדומה שא"א בליבון יש להתיר בעת הצורך ע"י 'הגעלה' כמו מעיקר הדין [וצריך להקפיד לנקות היטב כל השחרורית שלו]. ויש כאן עוד צירוף דעת הבית מאיר הובא בשעה"צ (תנא, נא) שכשא"א בליבון עבדינן הגעלה דחשיב 'דיעבד' ואזלינן אף לרמ"א בתר 'רוב תשמישו' שלא נבלע מחמץ, וכמו שנתבאר לעיל בענין 'רוב תשמישו'.

^{סח} פמ"ג (מ"ז תנא, כג), כפי המבואר ברמ"א (תנא, ד) דכל שליבונו מחמת חומרא סגי בליבון קל.

^{סט} חוט שני (פסח עמ' קכט) כיון שהרבה פעמים בסוף הבישול לא נשאר בה רוטב, והוא מתייבש בדפנות הכלי, ויתכן שדינו כמחבת, ולכן לכתחילה יעשה לו ליבון קל.

^ע ע"י שו"ת חת"ס (יו"ד קיג) ושעה"צ (תנא, קצא).

ב. ליבון קל: היינו שהכלי מתחמם ע"י האש עד שאם יניחו קש מצידו השני ישרף^א. ואין מועיל 'ליבון קל' או 'הגעלה' אף בדיעבד לכלי שתשמישו באש^ב. [אף אם רוצה להשתמש בו עכשיו ברותחין בלבד^ג].

ליבון קל מועיל לאופנים הבאים: א. בכל מקום שצריך 'הגעלה' מועיל ליבון קל במקומו^ד. ב. בכלי שחייב ליבון לחומרא^ה [כמו מחבת^ו, או חצובה^ז]. ג. בכלי שיש בו סדקים וחריצים לכלות פירורי חמץ בעין שא"א לנקותם, ויעשה 'ליבון קל' באותו מקום, ויחזור ויגעיל הכלי^ח. ד. בכלי שלפי רוב תשמישו הכשרו ע"י הגעלה, ובמיעוטו תשמישו הוא ע"י האור, הכשירו הוא בליבון קל^ט. ה. בדיעבד במקום הפסד מרובה או מניעת שמחת יו"ט אם נשתמש כעת בכלי בשעה שלא היה בן יומו^י. ו. במקום שיש רק חשש וספק של בליעת חמץ, בדיעבד אם הגעילו שפיר דמי^{יא}.

בליבון אי"צ לנקות הכלי מלכלוך וחלודה, שע"י האש יעבור הכל^{יב}. ובליבון קל צ"ע אם צריך להעביר החלודה^{יג}.

^א שו"ע (תנא, ד). ומקור ההכשר של ליבון קל הובא בב"י (תנא ד"ה והליבון) בשם הגהות מיימוניות, וכ"ה במרדכי (סוף מסכת ע"ז אות תת"ס) לגבי כלי שבלוע מחלב ע"י האש שצריך ליבון, שכיון שהחלב עכשיו הוא היתר סגי בליבון כזה שתהא היד סולדת משני עבריה, או שנותן קש והוא נשרף, וכתב שליבון כזה עדיף מהגעלה והוא מפליט יותר.

^ב הכרעת השו"ע והרמ"א (שם), ומ"ב (סקל"ב) דחמץ חשיב 'איסורא בלע'. מיהו בדיעבד כתב המ"ב שאם בישל בו אחר 'הגעלה' או 'ליבון קל', יש להתיר בהפס"מ או משום שמחת יו"ט, אם נשתמש בכלי כשלא היה ב"י משעה שנשתמש בו חמץ.

^ג בשו"ע (יו"ד קכא, ה) לגבי הגעלה, וה"ה בליבון קל דאינו מפליט כמו בליבון חמור.

^ד כמבואר במ"ב (סקל"ל).

^ה רמ"א (תנא, ד).

^ו פמ"ג (מ"ז סקכ"ג).

^ז מ"ב (סקל"ד).

^ח רמ"א (תנא, ד).

^ט מ"ב (תנא, מח). [ומה שסכין מבואר במ"ב (סקי"ט) שסגי בהגעלה ואי"צ ליבון קל לחוש למיעוט השימוש שע"י האור, מחמת צירוף הדעה דחמץ חשיב 'היתרא בלע'. י"ל ע"פ המבואר בשו"ת חת"ס (יו"ד קיד) דשאני סכין שהוא מיעוטא דמיעוטא משא"כ כאן].

^י מ"ב (סקכ"ח). שכיון שבבליעת היתר מבואר בע"ז (עו:) שסגי בהגעלה, במקום הפסד מרובה יש לצרף דעות הפוסקים שחמץ שנבלע בכלי קודם פסח נחשב להיתרא בלע.

^{יא} שעה"צ (תנא, לב), וסיים 'ובפרט כשהוא אינו בן יומו בודאי יש להקל בדיעבד'. [ועי' שו"ת חת"ס (יו"ד קיג)].

^{יב} מ"ב (תנא, כד). ומש"כ 'אפילו קל', הנה בפמ"ג (מ"ז סק"ח וא"א סקכ"ג) נסתפק בזה. אמנם בא"ר (סק"ט) ובגר"ז (סעיף ט) כתבו שמועיל.

ליבון מותר לעשות אף בפסח, כיון שהליבון שורף ומכלה את החמץ^{פד} [בשונה מהגעלה שאסור בפסח וכמו שנתבאר לעיל].

עירוי ע"י קומקום

יעשה עירוי ע"י קומקום שמיועד לחימום מים בלבד ובכלי של כל השנה ולא בקומקום של פסח. וינקהו וירתיח פ"א וישפוך ובזה יהא הגעלה לעצמו, ואח"כ ירתיחנו שוב. המקום ששופך עליו צריך שיהיה נגוב ויבש, כדי שלא יצטננו המים ששופך מחמת המים שעומדים שם^{פה}. ויערה בנחת שלא יפסיק הקילוח, וישתדל לערות עד כמה שאפשר על כל המקומות ישירות תוך כדי השפיכה באופן שיקבלו העירוי ישירות מהקומקום ולא מהנזחל, וראוי לערות סמוך לרתיחה ממש בלא שהיית זמן מעט שכבה האש או נפסק זרם החשמל שאז יכול לרדת דרגת החום ושמא בשעה שבלע היה בדרגה של חום סמוך להרתיחה.

שרייה ג' ימים

כלי שהיה 'כבוש' בחמץ^{פז} [מחמת שהיה שרוי בתוכו חמץ עם נוזל מעט לעת כ"ד שעות ברציפות, או שהיה שרוי בתוכו חמץ עם דבר חריף כמה דקות^{פי}], מועיל להכשירו ע"י שרייה ג' ימים במים^{פח}, והיינו שממלא את הכלי על גדותיו במים שלשה פעמים [אפילו שלא ברציפות] למשך כ"ד שעות, ולאחר כל כ"ד שעות מחליף את המים^{פט}.

^{פג} פמ"ג (מ"ז תנא, ח. ובא"א סקכ"ג). ואף דליבון קל מעביר פירורים שבעין כמבואר ברמ"א (תנא, ד), מ"מ חלודה גרע טפי.

^{פד} מ"ב (סקל"ב), ועי' שעה"צ שיש בזה ב' צירופים: א. נטל"פ דרוב פוסקים מתירים בזה. ב. הדעה שחמץ חשיב 'היתרא בלע'. [והביא שבא"ר וגר"ז התירו אף בבן יומו, אמנם בפמ"ג התיר רק בנטל"פ].

^{פה} וכל פעם שפוסק מלערוט ועי"ז פסק הקילוח כשחוזר לערות שוב יגרוף המים כנ"ל בכדי שלא יקררו המים הנזחלים לעירוי החדש.

^{פי} דקיי"ל (שו"ע יו"ד קה, א) שנידון כאילו בישלו בו החמץ. כמבואר בחולין (צז:) 'מליח כרותח כבוש כמבושל'.

^{פז} שו"ע (שם).

^{פח} שו"ע (תנא, כא).

^{פט} מ"ב (שם). וכתב דאף דמבואר בש"ך (יו"ד קלה, לג) שבשאר איסורים אין להתיר כן, מ"מ בחמץ התירו [משום צירוף הדעה שבליעת חמץ קודם פסח נחשב 'היתרא בלע' (עי' מ"ב סקכ"ח)]. וכן ביין נסך התירו ע"י שרייה ג"פ משום דבליעתו קלה.

סכינים

מצוה מן המובחר שיקח האדם סכינים חדשים לפסח^צ. אמנם מעיקר הדין סגי בהגעלה אף כששתמש בהם לפעמים באופן שבולעים מחום האש עצמה^{צא}. אמנם בסכין שמחוברת לקת [בפרט כשעשויה מפלסטיק] כמעט וא"א להכשירו^{צב}.

שינים תותבות

אין צריך להגעיל 'שינים תותבות' קודם הפסח אלא ירחצם יפה. והרוצה יחמיר ע"ע שלא לשתות משקה רותח מעת לעת קודם הפסח^{צג}.

^צ ט"ז (תנא, ה) שהוכיח מהגמ' בפסחים (ל:): שטוב יותר לקנות סכינים חדשים, והביא שכ"כ המהרי"ל וביאר הט"ז דכיון שתשמישם תדיר בחמץ ויש בהם סדקים שאינן נראים לפיכך ראוי להחמיר בהם.

^{צא} כבר נתבאר לעיל הכלל שכל כלי שבולע איסור כדרך שבלע כך דרך הכשרתו, אבל לגבי כלי שרוב תשמישו בחמץ ומיעוטו באור [בחום האש ממש] כגון סכין יש פוסקים שנקטו דאזלינן בתר רוב תשמישו וסגי ליה בהגעלה, אלא שמ"מ חיישינן להחמיר כדיעות שחששו גם למיעוט תשמישו ומצריכות ליבון, אמנם לגבי פסח מצרפים דעת הפוסקים שס"ל שבליעת חמץ שבא להפליטה קודם פסח חשיב היתרא בלע ואי"צ בשום כלי [אפי' בלע רק מחום האש] ליבון וסגי בהגעלה. (מ"ב סקי"ט).

^{צב} ע"י מ"ב (סקכ"ג).

^{צג} שבט הלוי (א, קמח). ובארחות רבינו (ח"ב עמ' כז) שהקה"י ויבלח"ט הגר"נ קרליץ העידו שהוראת החזו"א היתה אי"צ להגעילם, משום 'שהאוכל שמגיע לפה הוי כלי שני ופחות מזה, דאם הפה יכול לאוכלם או לשתותם א"כ אינו רותח כדי שיבלע, ולא צריך הגעלה'. ומ"מ הקה"י עצמו החמיר על שתייה מעל"ע קודם הפסח.

פרק ח טבילת כלים

הקדמה

כלי סעודה העשויים ממתכת או זכוכית, שנעשו או נקנו מגוי, כשבא להשתמש בהם בפעם הראשונה צריך להטבילם במקוה כשר. כפי שיבואר להלן.

כלי שלא הוטבל אסור להשתמש בו לצורכי אכילה או בישול, אפילו שימוש חד פעמי עד שיטבילנו. איסור זה לדעת רוב הפוסקים הוא מדרבנן אף אם עצם הטבילה הוא מה"ת. עבר והשתמש קודם הטבילה אין נאסר המאכל^{צד}.

כאמור אסור להשתמש בכלי לא טבול אפי' באופן חד פעמי. אלא שכלי שיוצר במפעל של גוי לצורך שימוש 'חד פעמי' [כמו קופסאות שימורים, בקבוקי זכוכית, צנצנות, קפה נמס וכדומה] יכול להשתמש עד ריקונו אף שלא הוטבל מעולם^{צה}. אמנם לאחר ריקונו, אסור להשתמש בהם עוד פעם בלא טבילה^{צי}.

נחלקו הפוסקים^{צז} אם יכול המוכר להטביל כלים שבחנותו שלא יצטרך הלוקח להטבילם. ויש למקילים על מי לסמוך. אמנם המוכר לא יברך בשעת ההטבלה^{צח}.

^{צד} ביה"ל (או"ח שכג, ז ד"ה מותר).

^{צה} בשו"ת מהרי"ל דיסקין (קו"א עמ' עט) כתב 'הקונה כלי עם משקה אי"צ לשפוך המשקה ולהטבילה, דשב ואל תעשה הוי ולא נקרא שימוש'. וביאר הקה"י (ארחות רבינו ח"ג עמ' פד) שחייב טבילה רק אם היהודי ממלא בכלי שזו ההשתמשות, אבל לרוקן אפי' הרבה פעמים מה שמילא הגוי [ע"י שמוציא כל פעם קצת קצת] הכל חשיב כשימוש אחד, ואין ע"ז חיוב טבילה. אמנם הביא (שם) שהחזו"א הורה מיד לאחר שפתחו את קופסת השימורים מחו"ל לרוקן את כל התכולה לכלי אחר כדי שלא להשתמש בכלי שלא נטבל [אבל לא חייב לפתוח מיד כשקונה אותם ולרוקנם לכלי אחר]. ונתן החזו"א עצה שלא יצטרך לרוקן את הקופסא מיד כשפותחה ע"י שיפקיר את הקופסה. [אמנם במהרי"ל דיסקין הנ"ל פקפק על הפקר זה].

^{צי} עי' ציץ אליעזר (ח, כו) שבט הלוי (ו, לז) ותשובות והנהגות (א, תמו).

^{צז} במנחת יצחק (ה, ע) האריך בזה, וצדדי הנידון: שכיון שכעת הם פטורים מטבילה [שהם כלי סחורה ופטורים] א"א לטבול עדיין, או שכיון שהטבילה חובת הכלי לפי שיצא מטומאת גוי ונכנס לקדושת ישראל, א"כ כיון שאצל הסוחר יצא מטומאת עכו"ם, אע"פ שהוא עצמו פטור מ"מ מהני הטבילה לפטור את הלוקח. ורצה לדייק מדברי הט"ז (סק"י) שהשואל כלי מחנוני ישראל שצריך להטביל, ורק שיזהיר הקונה שלא יטבילנו בברכה, ומוכח שעצם הטבילה אפשר

ימור החיוב

חיוב טבילת כלי הנקנה מן הגוי הוא חיוב גמור מן התורה^{צט}, מדכתיב^ק 'כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר, אך במי נדה יתחטא', ולמדו חז"ל שיש חיוב להטביל את הכלי במקוה מים הכשר לטבילה^{קא}. טעם הדבר מבואר בירושלמי^{קב} שהוא 'כדי להוציא את הכלי מטומאת נכרי ולהכניסו לקדושת ישראל'.

כל בעלות קודמת של גוי^{קג} אפילו חלקית [כגון שנקנה מבית חרושת ששותף בו גוי^{קד}], מצריכה טבילה עם ברכה^{קה}. ואם הגוי רק גמר את עשיית הכלי [כגון אומן שתיקן הכלי^{קי}] חייב טבילה בלא ברכה^{קי}. ועפ"ז יש ליזהר

ורק שלא יברך. אמנם דחה דיתכן שאי"צ טבילה, ורק שלא איכפת לנו שיטביל ורק שלא יכשל בברכה. ומ"מ הביא חת"ס (סק"ז) שמשמע שהקונה חייב להטביל. וצ"ע לדינא.

צח ואם חושש שהקונים ממנו יכשלו במה שלא יטבילו עדיף שיטביל הוא.

צט בע"ז (עה:) הביאה הגמ' דרשה זו לחיוב טבילה. ודעת רוב הראשונים שהוא מה"ת (רש"י ד"ה זוגא. תוס' ד"ה מים ריטב"א ועוד ראשונים). מלבד להרמב"ם (מא"ס יז,ה) שמבואר בו לכאורה שהוא מדרבנן [כ"כ בפר"ח ודחה דברי הרשב"א שכתב בדעת הרמב"ם שהוא מה"ת]. ולשו"ע (יו"ד קכ,יד) והט"ז שם הוא מה"ת, והגר"א כתב שכן דעת רוב הפוסקים. וכ"כ במ"ב (או"ח שכג,לא).

^ק בפרשת מטות.

קא כמבואר בגמ' (שם) בפ"י הפסוק 'אך במי נידה' מים שהנידה טובלת בהם.

יש לציין שישנם מקוואות לגברים שעשויים ממים שאובין שמועילים רק לטבילת בעל קרי, וא"א להטביל בהם כלים.

קב סוף מסכת ע"ז. הובא בראשונים סוף ע"ז. ובט"ז (קכ,א).

קג אפי' היה מתחילה של יהודי ומכרו לגוי וחזר וקנה ממנו צריך טבילה (שו"ע קכ,יא) ולכן יש ליזהר בפסח שלא ימכור הכלי עצמו. (פ"ת שם) ואם עשה כן יחזור ויטביל כליו כמו שביארנו בפרק ח.

קד ש"ך (קכ,כו).

ולכן הקונה כלי, חייב לברר אם מיוצר בבית חרושת שיש בו שותפות של גוי. לא עלה בידו לברר: בחו"ל הולכים אחר הרוב שהוא של גוי ומטביל בברכה [כן מבואר בחזו"א (יו"ד לז,טו) שאין בזה כל קבוע כיון שהרגילות שהמוכר שולח לחנות את הסחורה]. אמנם יתכן שאם רשום על הכלי שם בית החרושת, ויכול לברר מי הם בעליו נחשב לקבוע, מיהו אם אינו מצליח לברר שפיר אזלינן בתר רוב, עי' חזו"א (שם סקי"ג) ע"פ החו"ד.

דנו הפוסקים כשיש לגוי שותפות במניות בלבד אם נחשבת כשותפות רגילה, או שהוא רק חלוקה ברווחים, ולמעשה ראוי להטביל בלא ברכה, ואכמ"ל.

קה כן מבואר בשו"ת חת"ס (יו"ד קכ,ט) שבשותפות חלקית יטביל עם ברכה. [אמנם בשואל ומשיב (קמא ב,עג) פוטר אפילו אם רובו של גוי, דלא דמי לכלי מדין שהיו של גויים בלבד].

קי רמ"א (קכ,י) וש"ך (סקכ"א).

במכירת חמץ לגוי שלא למכור הכלי עצמו, ואם מכר הכלי צריך לחזור ולהטבילו^{קח}.

מפעל שהוא בבעלות יהודי והפועלים גוים, למעשה אינו צריך טבילה^{קט}.

סוגי הכלים המחוייבים

מן התורה חייב להטביל רק כלי מתכות^{קי} [הנמנים בפרשת מדין^{קיא}], ואילו כלי זכוכית [ובכלל זה דורלקס ופיירקס] חייבים בטבילה בברכה רק מדרבנן^{קיב}. ונפק"מ במה שהוא רק חיוב דרבנן: א. שקטן נאמן בחיוב דרבנן [כלי זכוכית] לומר שהטבילה^{קיג}. ב. שספיקא דרבנן לקולא. שאר סוגי הכלים: כלי חרס, עץ, אבן, ניילון או בקליט, וכן כלי פלסטיק אינם חייבים בטבילה^{קיד}.

אמנם אם הם מצופים במתכת או זכוכית: בציפוי מתכת: אם מצופה מבפנים ומבחוץ לכ"ע טעון טבילה בברכה^{קטז}. ובציפוי רק מבפנים, למחבר יטביל בברכה, ולרמ"א בלא ברכה^{קטז}. ובציפוי רק מבחוץ יטביל

^{קי} כמבואר בש"ך שם שהוא רק לחומרא.

^{קח} פ"ת (קכ,יג).

^{קט} בפ"ת (סקי"ב) הביא דברי חכמת אדם שבכלי זכוכית אי"צ טבילה, דסומכים על המקילים בספק דרבנן. ומבואר שבכלי מתכת שהוא מה"ת מצריך טבילה. אמנם בערוך השלחן (סעיף נח) כתב שלכאורה כל דין אומן קונה בשבח כלי הוא כשמביא לביתו של אומן, ולא במפעל שמייצרים בו מאות ואלפים, שודאי נקבע ע"פ הבעלים. וכ"כ באג"מ (או"ח ג,ד) שדין קונה בשבח כלי הוא רק בקבלנות ולא בשכיר יום, ובפרט כיום שהכל נעשה במכונות ולא שייך לומר אומן קונה בשבח כלי.

^{קי} למעשה נהגו בכל כלי המתכות להטביל בברכה כולל כלי אמאיל ואף המצופים טפלון.

^{קיא} ואמנם ישנם שהכלילו בששה סוגי מתכות שהזכירה התורה את כל המתכות שמצוי כיום ואף אלומיניום ופלדה וכדומה שיהא חיובם מן התורה. ולמעשה כלי אמאיל יטביל בלא ברכה (מהרש"ם ג,כ).

^{קיב} שאמרו בע"ז (שם) שמכיון שיש להם תקנה בשבירה, גזרו חז"ל טבילה.

^{קיג} רע"א (בשו"ע סעיף יד) בשם כמה פוסקים. אמנם בפ"ת הביא פמ"ג (או"ח מ"ז תנא,ו) שאינו נאמן. ומ"מ כתב שנפק"מ שאי"צ לבודקו שהביא ב' שערות.

^{קיד} כלי המורכב משתי חלקים, האחד טעון טבילה והשני אינו טעון טבילה, חייב בטבילה. אא"כ אותו חלק שהוא ממין הטעון טבילה אינו נוגע במאכל.

^{קטז} שו"ע (קכ,א).

^{קטז} ויטבילנו עם כלי החייב בברכה (ש"ך סק"ה).

בלא ברכה ק"י. בציפוי זכוכית: כשמצופים זכוכית מבפנים ומבחוץ יטבול בלא ברכה ק"ח, ובמצופים מצד אחד בלבד אי"צ להטביל ק"ט.
כלים מחורסנה [פורצלן], יש להטבילם בלי ברכה ק"ב.

כלי סעודה

חיוב טבילת כלים הוא רק על כלי סעודה בלבד קכא. והכוונה לכלים שמשמש בהם בסעודה לאכילה ושתייה, [כמו צלחות כוסות סכו"ם וכיוצ"ב] וכן לכלים שמיועדים להכנת צורכי הסעודה [כמו כלי בישול טיגון ואפיה וכיוצ"ב]. או כלים המשמשים לאכסנת המזון [בקבוקים או קופסאות]. ונחלקו הפוסקים בכלים שמכנים בהם את המאכל אבל עדיין הוא מחוסר תיקון [כגון מקל לרידוד בצק או מיקסר להכנת בצק] ויטביל בלא ברכה קכב.

קולף ירקות [מקלף] יטבילנו בלא ברכה קכג, מפצח אגוזים ג"כ ראוי להטבילו בלא ברכה קכד.

אבל כלים שאינם באים במגע עם האוכל, כגון פותחן לבקבוקים וקופסאות שימורים, או מגש שמניחים עליו את הצלחות וכדומה אינו טעון טבילה קכה. תבנית חד פעמית אינה צריכה טבילה קכו.

ק"י ש"ך (סק"ד).

ק"ח בש"ך (סק"ב) כתב בשם או"ה דהמצופים בזכוכית דינם כמצופים באבר, ולפי"ז בציפוי מבפנים ומבחוץ צריך לברך. אמנם בהגהות רע"א (שם) הביא מהפמ"ג (או"ח תנא) שאפילו במצופים זכוכית בפנים ובחוץ לא יברך.

ק"ט בשבט הלוי (ד,צא) כתב במצופים זכוכית שכיון שזה תרי דרבנן [שזה זכוכית ושהם רק מצופים], אם יש ספק טבילה אי"צ לטבול, ולפ"ז במצופה מצד אחד הוא ספק טבילה ואי"צ טבילה.

קכ בפ"ת (קכב) הביא משו"ת שאילת יעב"ץ (א,טז) שאינם צריכים טבילה. אמנם בערוה"ש (קכ,כט) ובדרכי תשובה (קכ,עט) כתבו שצריך טבילה.

קכא שו"ע (קכא) מגמ' ע"ז (עה:) 'כלי סעודה אמורין בפרשה'. ופרש"י 'דהכתיב כל דבר אשר יבא באש, ואין דרך להשמש ע"י האור אלא כלים של צורכי סעודה, ובהנהו כתיב וטהר והיינו טבילה'.

קכב דעת השו"ע (קכה) שאי"צ טבילה, אמנם הרמ"א הביא דעה שטעונים טבילה עיי"ש בט"ז וש"ך.

קכג בט"ז (סק"ז) מבואר שמספריים של ירקות תלוי בפלוגתת המחבר והרמ"א (שם) לענין שחיטה, וא"כ לרמ"א צריך טבילה בלא ברכה. וכ"ש אם מיועד גם לקילוף ירקות שראויים מיד לאכילה [ואפשר שבעומד רוב שימוש לכך אפילו בברכה].

קכד ע"י שו"ת שבט הלוי (ו,רמה) שנטה לפטור, ומאידך יעוין דעת המנחת שלמה (ח"ב סו,ט).

כלים חשמליים שמונח בהם אוכל או משקה, כגון קומקום חשמלי או טוסטר חייבים בטבילה קבו.¹

הכנת הכלי לטבילה

כלי הטעון טבילה צריך להיות נקי ולא יהיה דבוק עליו שום דבר החוצץ בין מבפנים בין מבחוץ קכח. אמנם מדבקה שבדעתו להשאיר כך לעולם יכול להשאירה ואינה חוצצת קכט.

הברכה

קודם הטבילה יברך 'על טבילת כלי', ואם בא לטבול ב' כלים ויותר יברך 'על טבילת כלים' קל. ויזהר שלא להפסיק בין הברכה לטבילה ע"י דיבור או מעשה עד גמר טבילת הכלים, ולכן יהא הכלי מוכן לטבילה כשמברך. וראוי להמתין עם כלי שיש בו ספק ואינו יכול לברך עליו, שיטבילו עם כלי אחר הטעון ברכה קלא.

הטבילה

צריך שיהיה הכלי רפוי בידו בשעת הטבילה, מפני שאם מהדקו בידו הוי חציצה, ואם לחלח ידו במי המקוה קודם הטבילה אין לחוש קלב. ויזהר להכניס את כל הכלי בתוך המים כולל כל חלקיו, כגון ידידות, רגלים, וכדומה, שאם ישאר אפילו כל שהוא מחוץ למים לא עלתה לו

קכה שו"ע סעיף ד.

קכו מנחת יצחק (ה, לב). חלקת יעקב (ג, קטו). אג"מ (יו"ד ג, כג). תשובות והנהגות (ד, קצב).

קכז בספר טבילת כלים (עמ' רח) הביא בשם הגרש"ז אורבך זצ"ל ובשם שבט הלוי שחייבים להטביל עם ברכה. אמנם באג"מ (יו"ד ג, כד) ס"ל דפטור כיון שאינו כלי סעודה הפועל תיקון בגוף האוכל. ולכן ראוי להטבילו עם כלי אחר שחייב בברכה.

קכח חכמת אדם (עד, יד).

קכט עי' חכמת אדם (עד, טו) לענין מיעוט שאינו מקפיד באופן שקשה לו להורידו. וכאן עדיף שהרי ביטלו לכלי.

קל שו"ע סעיף ג.

קלא ש"ך סק"ה.

קלב שו"ע ורמ"א סעיף ב. ומ"מ גם בלחלח ידו לא יאחוז בחזקה (ט"ז סק"ד). וכתב בדרכי תשובה (סק"ל) שנכון לשנות מקום אחיזתו בתוך המים שע"ז יקיפו המים הכלי מכל צדדיו.

טבילה קלג. וגם שיתמלא מים בתוכו [ודבר זה צריך זהירות בכלי שפיו צר], ולכן לא יכניס את הכלי למים כשפיו למטה קלד.

יכול להטביל כמה כלים כשהם בתוך סל שיש בו חורים באופן שיגיעו המים לכל כלי וכלי קלה.

כלי שמחמת גודלו או מסיבה אחרת אין יכול להטבילו, ישנם ב' אפשרויות לפוטרו מטבילה: א. שיתן לאומן ישראל שיפרק חלק חשוב ועיקרי שבו ויחזור ויתקנו קלי. ב. שיקנה במתנה לגוי, ויחזור וישאל ממנו קלז.

טבילה ע"י קטן או גוי

אם רואה שגוי או קטן מטבילים הטבילה כשרה קלח, אלא שאין להם נאמנות שהטבילו קלט, ובכלי זכוכית יש אומרים שקטן נאמן קמ.

כלי מומר

כלים של ישראל מומר קמא, אינם חייבים טבילה קמב.

שאל או שכר כלי מעודה

כלים שבבעלות הגוי והישראל רק משתמש בהשאלה או שכירות, אינם חייבים בטבילה קמג. אבל השואל או שוכר מישראל כלי שטעון טבילה, חייב לטובלו שכבר נתחייב אצל הראשון קמד.

קלג שו"ע (סעיף יב). חכמת אדם (עג, טו).

קלד חכמת אדם (עג, טז). וערוך השלחן (קכ, יט).

קלה רמ"א יו"ד (רא, ט).

קלו חכמת אדם (עג, יג).

קלז שו"ע או"ח (שכג, ז). ועי' להלן שאין ראוי לעשות כן לזמן רב.

קלח בגוי הוא בשו"ע (קכ, טו). ובקטן הוא ברמ"א (סעיף יד).

קלט ולכן הרואה קטן שמטביל כלי מתכת, ראוי שיודיע לאביו שראה שהטביל.

והרבה טועים בזה ששולחים ילד ואומרים לו שיבקש ממבוגר שיטביל, שאין החסרון במעשה טבילת קטן אלא בנאמנות שלו, ומה יועיל שיתן לגדול להטביל כיון שאינו נאמן על כך.

קמ רע"א (בשו"ע סעיף יד) בשם כמה פוסקים.

קמא לע"ז, או לשבת בפרהסיא, או לכל התורה כולה.

קמב חת"ס (שו"ע קכ, טו) ואבנ"ז (א, קט ג). משום דאף בעל הכלי עצמו כשחוזר בתשובה אינו חייב מדינא טבילה אלא חומרא דרבנן הוא, כ"ש שכליו לא יצטרכו.

קמג שו"ע (קכ, ח). אמנם בט"ז (יח) מבואר שא"א לסמוך ע"ז לזמן רב. ועי' שבט הלוי (ט, קסז) שפקפק בזה לעשות כן מעור טעמים ע"ש.

קמ"ד שו"ע (שם). ובאופן שקנאו הראשון שלא לצורך סעודה אלא להשאילו או לסחורה, נחלקו הפוסקים אם הישראל השואל או השוכר ממנו צריך להטבילו: דהט"ז והש"ך הביאו דעת האו"ה שכיון שגם הראשון אסור להשתמש בו לצורך סעודה אפי' ארעי כמבואר ברמ"א שם מימילא גם השני שמשתמש לסעודה צריך להטביל ויטבילנו בלא ברכה. אמנם בפת"ש שם הביא לדייק מהרמ"א שלא הזכיר דעת האו"ה שאי"צ, וכן הפר"ח פליג עליה ונקט שאי"צ טבילה. ונקט הפת"ש למעשה להקל בכלי זכוכית שטבילתן מדרבנן, ולהחמיר בכלי מתכות.

פרק ט

דיני חמץ ותערובתו בפסח

הקדמה

ישנם ג' סוגי 'חמץ': א. חמץ בעין. ב. תערובת חמץ. ג. חמץ נוקשה^{קמח} [והוא חמץ שמתחילת עשייתו ראוי לאכילה רק ע"י הדחק, או שלא נתחמץ לגמרי^{קמ"ו}] ולדעת רוב הפוסקים איסורו רק מדרבנן^{קמ"ז}.

ישנם ג' חילוקי זמנים: חמץ בתוך הפסח, חמץ משש שעות ולמעלה, וחמץ שעבר עליו הפסח. ובכל תערובת יש לבחון מה דרגת החמץ ואם הוא מה"ת או מדרבנן, וכן אם הוא זמן שאסור מה"ת או מדרבנן, וכדלהלן.

חמץ בעין

א. חמץ בעין ['חמץ ממש'] בתוך הפסח. אסור באכילה ובהנאה מה"ת^{קמח}.

^{קמח} 'נוקשה' פירושו רע ולקוי [רש"י לו. ד"ה אין], או מלשון 'נכשל' [תפא"י שם] שפעולת החימוץ לא הצליחה ליצור חמץ ראוי לאכילה.

מצינו כמה אופני נוקשה: 'עמילן של טבחים וקולן של סופרים', בפסחים (מב.) שדרך גיבולם ועשייתם גורמת שלא יחמיצו לגמרי. 'חיטי קורדנייתא', שכתבו התוס' (ו.) שהן קשין ולכך הווי חמץ נוקשה. 'שיאור' שלא נגמר חימוצו (מג.). 'חימוץ ע"י מי פירות' שמבואר במנחות (נד.) שחשיב נוקשה.

למעשה: 'חמץ נוקשה' כולל ג' אופנים: א. שלא החמיץ לגמרי, כגון חמץ שרק הכסיפו פניו (עי' רש"י מג. ד"ה שיאור). ב. שמתחילת עשייתו לא היה ראוי לאכילה אלא ע"י הדחק, כמו 'זומן של צבעים ועמילן של טבחים' (במשנה מב. עי' מאירי). [רש"י הנ"ל כתב שחמץ נוקשה 'אינו ראוי לאכילה', וכתב המג"א (תמב,א) שאין הכוונה שאינו ראוי כלל, אלא שראוי קצת לאכילת אדם]. ג. לדעת כמה ראשונים 'מי פירות' שנתערב בהם מים נחשבים חמץ נוקשה [עי' ביה"ל תסב,א ד"ה ממהרים], וכן צידד החזו"א (ק"ז,יב).

^{קמ"ו} מ"ב (תמב,ב), ונתבאר בהערה הקודמת.

^{קמ"ז} לשון המ"ב (תמז,טו). והוא מבואר בר"ן (מב.) וברייב"ש (ג) ובמ"מ (ד,יא) דקיי"ל שהוא מדרבנן וכן נקט השו"ע (תמז,יב).

^{קמח} איסור 'אכילה' נלמד מדכתיב 'ולא יאכל חמץ' ודרשו בגמ' (כא:) אף לאיסור הנאה. לר' אבהו משום שכל איסור אכילה בתורה כולל איסור הנאה, ולחזקיה מדכתיב 'ולא יאכל', כלומר לא יהא שום דבר המביא לידי הנאת אכילה [הרמב"ם אף שפסק (מא"ס ח,טו) בשאר איסורים כר' אבהו, מ"מ בהלכות חמץ (א,ב) הביא דרשת חזקיה, וביאר בלח"מ טעמו משום שכן היא הדרשה הפשוטה].

איסור כרת ומלקות על הנאה: כרת יש רק על אכילה אבל על הנאה אין כרת, כמ"כ תוס' (פסחים כא: ד"ה כל), וכן מוכח בחולין (קכ.) דתניא לגבי חמץ המחיה, אם חמץ הוא ענוש כרת וכו', אלא אם חמץ הוא ענוש כרת אמאי 'אכילה' כתיב ביה, ומוכח שאין כרת בהנאה. וידועה

והאוכל ממנו כזית חייב כרת^{קמט}.

ב. משש שעות ולמעלה. יש בזה איסור עשה של 'תשביתו', וכן איסור לאו מה"ת של 'כל מחמצת לא תאכלו', ולכך אסור באכילה והנאה מה"ת, וצריך שריפה^{קי}. והסכימו כמה פוסקים שאינו עובר בב"י וב"י עד הלילה^{קנא}, ומ"מ חייב לבערו מיד כיון שבכל רגע שמשהו עובר בעשה דתשביתו^{קנב}. [תערוכת 'יבש ביבש' בערב פסח לכו"ע דינו כשאר איסורים אלא שצריך לאוכלו קודם הלילה^{קנג}].

ג. חמץ שעבר עליו הפסח. כיון שעבר על איסור 'בל יראה ובל ימצא', קנסוהו חכמים לאוסרו לעולם בין באכילה בין בהנאה^{קיד}. [ולקמן יבואר שבאופן שהיה צריך לבערו בפסח רק מדרבנן^{קנה}, או כשעירב את החמץ

מחלוקת הראשונים אם לוקין על הנאה, ע"י פ"ת (יו"ד פז, ב) ואכמ"ל. ^{קמט} בכריתות (ב.) מנו בין חייבי כריתות 'האוכל חמץ בפסח', ובפסחים (לה.) דרשו 'ונכרתה הנפש האוכלת' לרבות את השותה. ^{קי} שו"ע (תמג, א.).

לגבי עשה דתשביתו מבואר בפסחים (ד:) דמחצות ואילך מוזהרין בתשביתו דכתיב 'אך ביום הראשון' ומצינו ש"ד נקרא ראשון, ואך חילק. ולענין לאו נחלקו בזה תנאים (בפסחים כח:), וקיי"ל כר"י שאסור בלאו מדכתיב 'לא תאכל עליו' ודרשו חז"ל על קרבן פסח, ומשעה שאסור באכילה אסור בהנאה [מיהו בשעה"צ (סק"א) הביא דעת כמה ראשונים שפסקו כר"ש שאין משש שעות לאו ולפי"ז מותר בהנאה]. ^{קנא} לשון המ"ב (תמג, א.).

הנה בפשיטות נחלקו בזה הרמב"ם והראב"ד (ג, ח) שלדעת הרמב"ם עובר בב"י וב"י משש שעות ולמעלה [וכן הוכיח בנוב"י (קמא כ) בדעת הרמב"ם שכבר משש שעות עובר עליו, וכ"כ בדעתו הרא"ה ורבינו דוד]. ולראב"ד האיסור מתחיל מהלילה. אמנם במ"מ כתב שאף לרמב"ם עובר רק מהלילה, ומש"כ הרמב"ם שיעבור בב"י וב"י הכוונה אחר שיגיע הלילה. ^{קנב} מ"ב שם.

^{קנג} מ"ב (תמז, צג) שהרי יבש ביבש אוסר במשהו רק משום שדימוהו לתערוכת לח בלח, והרי בערב פסח אף 'לח בלח' אינו אוסר במשהו. ומ"מ מחמת דין 'חוזר וניעור' (שו"ע תמז, ד) צריך לאוכלו קודם הלילה.

[ואם נאכל רק מקצת ממנו: הנה בשו"ע (יו"ד קי, ז) מבואר שביבש ביבש שלא בטל כמו יש לו מתירין או דבר חשוב, אם נאכל או נפל אחד מהם לים בשוגג השאר מותרין שאנו תולין שהאיסור הלך לו, ולשיטתו סגי באכל מקצת, אבל בט"ז וש"ך (יו"ד שם) חלקו וס"ל שרק בנפל מעצמו לים ולא באכל. והפמ"ג (או"ח א"א תמז, יא) שנקט שסגי במקצת ותמה על משמעות המג"א שצריך לאכול הכל, הוא לשיטתו ביו"ד (שפ"ד קי, מ) שצידד כשו"ע להתיר בנאכל מקצת].

^{קיד} שו"ע (תמח, ג). דקיי"ל כרבא (פסחים כט.) דלר"ש מה"ת אחר הפסח מותר, וקנסא קא קניס הואיל ועבר עליו בב"י וב"י.

^{קנה} היינו שנחשב לתערוכת דרבנן [מלבד 'מעמיד' או 'חמץ נוקשה' שהחמירו בהם אחר הפסח

אחר הפסח לא גזרו עליו, עי' פרק יא].

תערוכת חמץ בפסח

בכל איסורי תורה בד"כ האיסור בטל בשישים [מלבד 'מעמיד' או 'דבר העשוי לטעם' קני]. אמנם לענין חמץ שהתערב בפסח החמירו שאוסר תערוכת במשהו בין בלח בין ביבש, כיון שיש בו חיוב כרת וגם אין רגילים לפרוש ממנו [מפני שנאכל כל השנה] לכך החמירו בו קני. אמנם כשיש צירוף של עוד הרבה צדדים להקל, בטל בשישים קני.

אף שהם מדרכנן, עי' מ"ב סוף תמז. והארכנו בזה בפרק יא].

קני ומלבד דברים שיש בהם חשיבות כמו: בריה, חתיכה הראויה להתכבד, דבר חשוב וכו'.

קני שו"ע (תמז, א) ומ"ב שם.

הנה לגבי תערוכת 'לח בלח' [או 'לח ביבש', עי' מ"ב תמז, קה] הוא מוסכם שאוסר במשהו, ולגבי תערוכת 'יבש ביבש' הביא בזה השו"ע (תמז, ט) ב' דעות, וכתב המ"ב (סקצ"ה) שהכרעת הפוסקים שג"כ אוסר במשהו.

מקור הדין הוא בפסחים (ל). 'אמר רבא הלכתא חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אוסר במשהו כרב'. ופרש"י דרב פסק כר' יהודה שבכל איסורי תורה מין במינו אוסר במשהו, ומשום חומרת חמץ הוסיף רבא לאסור אף מין בשאינו מינו. אמנם רוב הראשונים ביארו שבשאר איסורים לא קיי"ל כר"י, ורק משום חומרת חמץ החמירו, ומה שאמר 'במשהו כרב' הוא כוונתה ולא מטעמיה.

במ"ב (תמז, א) הביא ג' טעמים מדוע החמירו לאסור חמץ במשהו: א. משום שיש בו חומרת כרת. ב. דלא בדילי מיניה אינשי [ב' טעמים אלו הוזכרו ברש"י ורא"ש שם]. ג. משום שהוא דבר שיש לו מתירין [רמב"ם ורמב"ן במלחמות].

ולמעשה: רק בצירוף ב' טעמים הראשונים יחד נאסר במשהו [ולכך בחלב ודם בדילי מיניה, לא גזרו במשהו אף שיש בהם כרת. ומאידך חמץ בערב פסח או לאחר הפסח לא גזרו עליו, כיון שאין בו כרת. עוד מבואר בביה"ל (ד"ה חמץ) דלא קיי"ל כטעם השלישי.

קני מ"ב (תמז, ב) וחזו"א (ק"ט, ב).

והוא לצרף דעת ר"ת ושאלתות (פ' צו) הובא בתוס' (בפסחים ל. ד"ה אמר) ובטור (שם) שחמץ בפסח בטל בשישים [שגרס בגמ' כגירסת הרי"ף 'חמץ בזמנו בין במינו בין שלא במינו אסור', ולא גרס 'במשהו'].

ובד"מ הביא בשם המרדכי שבצירוף עוד צד להתיר יש להקל. מיהו הפוסקים כתבו שאין להקל אלא כשיש הרבה צדדים להקל. עוד צירוף יש לצורך 'היתר הנאה', והוא דעת הראב"ד (בפירושו לע"ז עד. ד"ה הלכה. הובא ברא"ש ור"ן ע"ז שם. ובטור תמז) שתערוכת חמץ מותרת בהנאה, ובחזו"א (ק"ט, ג ד"ה וחמץ וכן בסק"כ) צירף דעה זו לגבי יבש ביבש להוליק הנאה לים המלח.

תערובת חמץ בערב פסח משש שעות

חמץ שנתערב בערב פסח משש שעות ולמעלה, דינו כשאר איסורים ובטל בשישים^{קנט}. אמנם במאכל שהדרך לתקנו עם חמץ אף שיש בו שישים חייב לבערו^{קס}.

נותן טעם לפגם^{קסא}, וכן ריחא^{קסב} בערב פסח, דינו כמו בשאר איסורין.

לערב חמץ ע"מ להשהותו לאחר הפסח

מותר לערב חמץ בשישים קודם פסח כדי להשהותו עד לאחר הפסח^{קסג} [אבל כדי לאוכלו בפסח עצמו אסור, משום שנראה כמבטל איסור לכתחילה^{קסד}]. אמנם במאכל שדרך עשייתו ותיקונו הוא עם חמץ, אף שיש בו שישים קודם הפסח חייב לבערו, ואם לא ביערו קודם הפסח כתב המ"ב שיאסר אף בדיעבד, ועי' הערה שיש מקילים בדיעבד^{קסה}.

^{קנט} שו"ע (תמז,ב). כדעת רוב ראשונים שכיון שאין בע"פ כרת לא אסרו במשהו. ועי' שעה"צ (תנב,יג) שמ"מ לכתחילה ראוי לחוש לדעה שערב פסח אוסר במשהו.

^{קס} ובמ"ב (סקי"ד) הביא שאם לא ביערו קודם הפסח אסור אף בדיעבד. ועי' בסמוך (הערה קסה) שלמעשה בדיעבד המנהג להקל.

^{קסא} רמ"א (תמז,ב).

^{קסב} ביה"ל (שם ד"ה חמץ).

^{קסג} מ"ב (תמז,קב). ודווקא באופן שע"י שישים יתבטל ולא יהא חוזר וניעור בלילה [כגון לח בלח], אבל יבש ביבש שחוזר וניעור יאכלנו קודם הלילה, או שיבשלנו ויהא לח (ע"פ מ"ב תמז,לג ושעה"צ ס"ק קס"ט).

^{קסד} מ"ב (תמז,קב) ושעה"צ (ס"ק קס"ז). ומ"מ אף עשה כן כדי לאוכלו בפסח, מותר עכ"פ לאחר הפסח (שם).

^{קסה} במ"ב (סקי"ד) הביא שדבר שדרך תיקונו בכך אסור לערבו קודם הפסח אף כשיתבטל בשישים. ומקורו בב"י (יו"ד קלד,יג) ומג"א (תמב,א) בשם תשובות הרשב"א (ג,ריד) שדווקא בנתערב מאליה אבל כל שדרך תיקון המאכל לעשות כן אינו בטל, ושכן כתב הראב"ד. [והנה ודאי שאינו בגדר 'מעמיד' שהוא דווקא בדבר שבלעדיו לא היה מתקיים (כמש"כ בנובי"ת יו"ד נו), אלא הוא כעין 'מעמיד' שהדרך ליתנו, ויש לו חשיבות בכך, וכן מבואר במחצית השקל סו"ס תמז. ובזה תירץ במחצה"ש גוונא דהמג"א סקמ"ה שמתיר לערב ביין אף שדרכו בכך, דשאני התם שהוא לחזותא בעלמא וחזותא לאו מילתא]. וכן פסק הגר"ז (תמב,ו). ולפי"ז מש"כ במ"ב (ס"ק ק"ב) שמותר לבטל בשישים כדי לאוכלו אחר הפסח (ובשעה"צ ס"ק קס"ח שכן הוא דעת כמה פוסקים), צ"ל דמיירי בדבר שאין רגילות ודרך האוכל לתקנו בכך, וכדמוכח ג"כ בגר"ז.

והנה אף דבב"י ומג"א וגר"ז ומ"ב העתיקו דברי הרשב"א בלא שום חולק, ולכאורה הדין היה נותן לאסור. מ"מ בנוב"י (יו"ד תניינא נו) הוכיח שהר"י מגאש והרמב"ם והר"ן חולקים על דברי הרשב"א והראב"ד, וכתב שכיון שמבואר בדבריהם שהוא גזירה דרבנן שלא יפרצו יותר להיתר,

חוזר וניעור

דבר שנתערב ונתבטל בערב פסח: דעת המחבר^{קסו} שאין אומרים שבכניסת פסח יהא 'חוזר וניעור' ויאסור במשהו, אלא מותר באכילה אף בפסח. ואילו דעת הרמ"א שבתערובת יבש ביבש חוזר וניעור בלילה ואוסר במשהו^{קסז}.

וכתבו הפוסקים כמה אופנים להקל בדין 'חוזר וניעור' אף לרמ"א: א. בבליעת טעם בלא ממשות^{קסח}. ב. בנותן טעם לפגם, ואף שלא היה שישים כנגד הבליעה^{קסט}. ג. דעת החזו"א^{קע} שכל שנפסל החמץ מאכילת אדם קודם הפסח ובטל בשישים ואינו בעין, שוב אינו חוזר וניעור. כשיש חמץ שנשאר בתערובת בעין לכו"ע אוסר בפסח במשהו^{קעא}.

בישול בטעות בכלי חמץ

נתבשל בפסח: בכלי חמץ בן יומו חייב לבער התבשיל מדינא^{קעב}, ואם לא ביערו אסור אף לאחר הפסח. ואפילו בכלי שאינו בן יומו ג"כ צריך לבערו למאי דפסק הרמ"א דנותן טעם לפגם בפסח אסור^{קעג}.

כדאי הם הרמב"ם והר"י מגאש לסמוך עליהם, ועיי"ש שהוכיח שהשו"ע פסק בזה דלא כרשב"א. והביאו הפ"ת (יו"ד קלד, ח).

ומצינו בכמה פוסקים שצירפו דברי הנוב"י להקל: בתהלה לדוד (הל' פסח) [הוכיח שהרמ"א לא פסק כרשב"א, וגם הוכיח מגמ' ביצה (לח.) שהקשו דליבטלו מים ומלח לגבי עיסה, והרי אין לך רגילות ליתן בעיסה יותר מאלון]. וכ"ה בשו"ת בית שלמה (קעח). ובשו"ת צמח צדק (יו"ד סז). ועי' מנחת יצחק (ב, כח) שג"כ צירף דברי הנוב"י לקולא. ועכ"פ באיסור והיתר מעולם לא שמענו שהחמירו בדבר שדרכו לערב שלא יתבטל בשישים, וכבר הבאנו דברי מחצית השקל שבחזו"ת אף הרשב"א מודה.

קסו שו"ע (תמז, ד).

קסז בשו"ע (תמז, ד) הביא בזה ב' דעות, וסתם כדעה שאינו חוזר וניעור בכל גווני. אמנם הרמ"א פסק להחמיר בתערובת יבש ביבש, ונקט להקל בלח בלח.

קסח מ"ב (תמז, כא וסק"ל).

קסט ביה"ל (תמז, ד"ה ונתבטל), וכדין שאר איסורים.

קע חזו"א (קיו, ה) בביאור דברי הרמ"א (תמב, ד), ובמ"ב נשאר שם בתמיהה.

קעא כל הנידון של 'חוזר וניעור' הוא כשהחמץ בתערובת ואינו ניכר [בלח בלח, או אף ביבש ביבש שאף שהחמץ בעצמו בעין, מ"מ אינו ניכר בתערובת וכמי שאינו בעין דמי], אבל כשהוא ניכר בתערובת הרי בפסח אוסר במשהו, עי' מ"ב (סקכ"ב) וביה"ל (ד"ה שמא).

קעב והרי בד"כ אין בתכולת הכלי שישים כנגד דופני הקדירה, עי' שו"ע (יו"ד צח, ד), וש"ך (צג, א).

קעג מ"ב (תמב, א בסופו) בשם חיי אדם, וכמבואר ברמ"א (תמז, י) שנטל"פ אסור. וביאר המ"ב

נתבשל קודם הפסח: א. בכלי בן יומו, אף שאסור לאכול התבשיל בפסח, מ"מ מותר להשהותו לאחר הפסח, אף שלא היה שישים כנגד בליעת הקדירה^{קע"ד}. **ב.** בישל בכלי שאינו בן יומו, מותר אף לאוכלו בפסח^{קע"ה}. **ג.** לא היה ידוע אם הוא בן יומו, צריך להחמיר לדעת הרמ"א כאילו היה בן יומו^{קע"ו}, ודווקא באכילה אבל בהנאה לא החמירו^{קע"ז}, וכ"ש שמותר להשהותו לאחר הפסח^{קע"ח}.

(שם) הטעם שהרי אין לך ביטול יותר מאלף, ואעפ"כ מחמירים בפסח, וה"ה בנטל"פ. [מיהו לדעת השו"ע (תמז,י) שנטל"פ בפסח מותר, לכאורה בכלי שאינו בן יומו, אף שלא יהא שישים, מותר אף בפסח עצמו].

קע"ד מ"ב (תמב,א) ע"פ חק יעקב וגר"ז ומקור חיים (תמז,ה). **טעם הדבר** שהרי בליעת הכלי שנפלטת לתבשיל היא נ"ט בר נ"ט, ודעת כמה פוסקים שנחשב 'נ"ט בר נ"ט דהיתרא' [עי' מב תמז,סה. תנא,כח], ונהי דאין סומכים עליהם לפסח, אבל להשהות לאחר הפסח שפיר דמי.

קע"ה מג"א (תמז,כג) שכן משמע ברמ"א שם [וכן מבואר בב"י תמז,ה ד"ה ומה שכתב]. **והנה** לדעת השו"ע פשיטא שמותר שהרי אף בפסח עצמו הותר בנטל"פ וכנ"ל. ואף לרמ"א יש כאן כמה צירופים: **א.** באופן של 'לח בלח', הרי אף לרמ"א אין אומרים בזה 'חוזר וניעור'. **ב.** בטעם גרידא בלא ממשות אין אומרים 'חוזר וניעור' בכל גווני. **ג.** בנטל"פ, הרי צידד הביה"ל (תמז,ד ד"ה ונתבטל) שלכו"ע אין אומרים חוזר וניעור.

קע"ו רמ"א (תמז,ה) ומ"ב (סקנ"ח) דמשום חומרת חמץ לא הקילו לומר בהם 'סתם כלי אינו בן יומו'. [מיהו המחבר לא חשש לזה, ובב"י הביא שהרא"ש והטור ס"ל שאף בחמץ אמרינן סתם כלי אינו בן יומו].

טעם חומרת הרמ"א: הנה אף דבשאר איסורים פסק השו"ע (יו"ד קכב,ז) דסתם כלי אינו בן יומו. ביארו הפוסקים בכמה דרכים מדוע בפסח החמירו: **א.** במג"א (תמז,כג) ביאר ע"פ מש"כ תוס' (ע"ז לח: ד"ה אי) לבאר טעם היתר 'סתם כלי אינו בן יומו' משום ס"ס, ספק לא בישל באותו היום ואת"ל בישל אולי היה בדבר הפוגם, א"כ בפסח שרוב מאכלי החמץ אינם פוגמים, יש כאן רק ספק אחד. [מיהו לרשב"א (שו"ת א,תצז) שהספק השני שמא נשתמשו בדבר המותר אף בפסח יש כאן ס"ס]. **ב.** בט"ז (סק"י) ביאר שהחמירו וקנסו בפסח כיון שהרגילות היא ליהדר לעשותו בכלים שאינם חמץ [ובפמ"ג (מ"ז סק"י) דיתכן שקנסו רק לו עצמו אבל העושה לאחרים לא קנסו]. **ג.** בפמ"ג (שם) ביאר שאף לתוס' שהספק השני שמא היה פגום, אין מועיל בפסח כיון שחוזר וניעור [וס"ל דאף בנטל"פ חוזר וניעור, דלא כמו שצידד בביה"ל (תמז,ד ד"ה ונתבטל)]. **ד.** בחזו"א (ק"ט,י וסק"ב) נקט דישראל קדושים נהגו בו חומרא דבודאי מדינא סתם כלי אינו בן יומו, וגם יש שישים כנגד בליעת החמץ שבו [וגם הוא נ"ט בר נ"ט].

קע"ז מ"ב (סקנ"ה), דיש כאן כמה צירופים וכמו שנתבאר בהערה הקודמת.

קע"ח חזו"א (ק"ט,יב), וכבר נתבאר לעיל שהמ"ב (תמב,א) נקט כחק יעקב שאף בידוע שהוא בן יומו מותר להשהותו. וכלל הוא שכל בליעת כלים יכול להשהותה [רק שלא יהא באופן של 'כבוש' בפסח].

כלי שני ודבר גוש

חמץ בכלי שני אוסר אף בדיעבד^{קעט} [מיהו במקום שאינו בודאי חמץ, יש להקל בהפסד מרובה^{קפ}].

דבר גוש רותח [כגון חתיכת בשר שנתבשל בכלי ראשון] שהניחו על כלי חמץ צונן ג"כ יש להחמיר^{קפא}. דבר גוש בכלי שלישי ג"כ יש להחמיר^{קפב}.

הכנים מזלג או כף חמץ בקדירת פסח

תחב בטעות מזלג [או סכו"ם אחר] ועירב עמה בקדירת פסח, באופן שהיה שישים כנגד הכלי הנתחב, דינו כדלהלן^{קפג}.

^{קעט} רמ"א (תמז,ג) ומ"ב שם, דאף דבעלמא 'כלי שני' אסור רק לכתחילה אבל בדיעבד אין מפליט ומבליע (שו"ע יו"ד קה,ב), מ"מ בחמץ יש להחמיר.

הטעם שהחמירו: א. במ"ב (סקכ"ה) בשם הגר"א דהוא לחוש לדעה שסוברת שאף בשאר איסורים מפליט ומבליע. ב. בפר"ח (הובא בשעה"צ סק"כ) ביאר דלכו"ע משהו יכול להפליט ולהבליע וחמץ אוסר במשהו.

ונפק"מ לגבי ערב פסח שאינו אוסר במשהו. וכן שלטעם ראשון יש להתיר בהפסד מרובה ושמחת יו"ט כמ"כ בא"ר, משא"כ לטעם הפר"ח.

^{קפ} בשעה"צ (שם) לסמוך על הא"ר שבהפסד מרובה ושמחת יו"ט מותר [והוא לטעם הראשון בהערה הקודמת, דאילו לפר"ח אסור], ובצירוף דעת השאלות דסגי בשישים.

^{קפא} מ"ב (תמז,כד). כמבואר בפוסקים ביו"ד שחוששים לדבר גוש שנידון ככלי ראשון. עי' ט"ז (יו"ד צד, יד) וש"ך (קה,ח). וחכמ"א (מז,ד).

כל החתיכה או כדי קליפה: בשעה"צ (סקי"ז) מבואר שנאסר רק כדי קליפה. והוא מדין 'תתאה גבר' (עי' רמ"א יו"ד צב,ז). מיהו בש"ך (יו"ד קה,י) הביא דעת מהרש"ל שבכלי אין אומרים תתאה גבר, ונאסר כל הבשר.

^{קפב} מ"ב (שם) ע"פ פמ"ג (א"א סק"ט).

^{קפג} הנה דנו הפוסקים בזה האם כמו שמצינו לגבי 'הגעלת כלים' (שו"ע תנא,ו) שהולכים בכלי אחר 'רוב תשמישו' [לדעת המחבר אף לכתחילה, ולרמ"א עכ"פ בדיעבד, וכמו שביארנו בפרק ז], ה"ה בנידון דידן שכיון שסכו"ם רוב תשמישם בכלי שני יהא מותר [ואף דבכלי שני נמי נתבאר לעיל שמחמירים, מ"מ בהפסד מרובה ושמחת יו"ט התירו, א"נ כשיש צירוף נוסף, וכמשמעות השעה"צ סק"כ], או דילמא שהרמ"א התיר דווקא בהגעלה שעשה בו מעשה להתיר רוב בליעתו בזה לא גזרו על מיעוטו [בדיעבד], משא"כ כאן שלא עשה מעשה כלל לא הקילו בזה אף במיעוטו.

ודע דבגר"ז (תנא,לג) מבואר שבהכנים כף שרוב תשמישו בכלי שני ומיעוט בכלי ראשון, גם כשלא הגעיל כלל יש להקל במקום הפסד ומניעת שמחת יו"ט באינו בן יומו גם בדליכא שישים. מיהו במ"ב (תנא,יא) משמע שבכלי שני לא נקט להקל בזה, אמנם יתכן שהוא רק משום שבכלי שני מחמירים דבעי הגעלה בפסח, אבל ברוב תשמישו בצונן ג"כ יודה דלא נאסר.

ולדינא: נקטו הפוסקים שדווקא בהכשיר לפי רוב תשמישו מועיל אף למיעוטו, ובלא"ה אסור. עי' חכמת שלמה (יו"ד צא,ב) דרכי תשובה (קכא,ג) חלקת יעקב (א,צח) חזו"א (קיט,טו ד"ה ולהאמור), וכן הסכימו הרבה מפוסקי זמנינו, עי' מנחת שלמה (ב,צז) שבט הלוי (ו,קטז) ואור

הלכות פסח

בנשתמש בו בערב פסח: א. אם ידוע שאין הכלי בן יומו, התבשיל מותר^{קפד}.
ב. היה הכלי בן יומו, אסור לאוכלו בפסח [ויכול להשהותו לאחר הפסח]^{קפה}. **ג.** בסתם כלי [שאינן ידוע אם הוא בן יומו או לא], במקום הפסד מרובה יש להתיר^{קפי}.

בנשתמש בו בפסח עצמו: א. בידוע שהוא בן יומו, יש לאסור התבשיל^{קפז}.
ב. באינו בן יומו. לדעת השו"ע יש להתיר^{קפח}, ולדעת הרמ"א יש להחמיר ולאסור^{קפט}. **ג.** 'סתם כלי' [שאינן ידוע אם הוא בן יומו או לא], לדעת השו"ע יש להתיר^{קצ}, ולדעת הרמ"א יש להחמיר ולאסור.

לציון (י,יא). [ודלא כשו"ת רב פעלים (או"ח ג,כח) דמועיל רוב תשמישו אף בלא הכשר].
ביאור הדברים: דהנה אף לדעת הרמ"א מבואר במ"ב (תנא, מז וסקנ"ה) שבדיעבד בהכשיר הכלי לפי רוב תשמישו ושוב חזר ובישל בו לפי מיעוט תשמישו אינו אוסר. ותמה האחרונים דאותה בליעה חמורה שבלע בתחילה להיכן הלכה [ובשעה"צ סקמ"ז הביא שבאמת הפמ"ג מפקפק מחמת כן גם לענין דיעבד].

ונאמרו בה כמה דרכים: **א.** ברמ"ע מפאנו (תשובה צו) הו"ד במקור חיים (תנא, ה) ביאר שקולת 'רוב תשמישו' נאמרה רק בכלים שאינן בני יומן, דמה"ת אי"צ הכשר כלל כיון שטעם הבלוע בהם נפגם, ורבנן שהצריכו הכשר לכלים אלו אטו בני יומן, גזרו רק לפי רוב תשמישן [וכן מבואר בשו"ת הרשב"א א,שעב]. אלא דבפמ"ג (מ"ז סק"א) תמה שהרי לדעת הרמ"א שנטל"פ אסור בפסח אף בדיעבד, א"כ היה הדין נותן שאינו בן יומו דינו ממש כבן יומו ואין שום קולא בפסח באינו בן יומו [וצ"ל שדין נטל"פ שאסרו בפסח הוא מדרבנן והקילו בו באינו בן יומו]. **ב.** מגן האלף (סק"ו) שלא חשו חז"ל שיבוא להשתמש לפי תשמיש מיעוטו, ואה"נ לפי"ז בידוע שיבוא להשתמש בזה, או בדיעבד כשנשתמש באופן של מיעוטו אסור. **ג.** בשו"ת חת"ס (יו"ד קי) הביא סברת השואל שע"י שהכשירו לפי רוב תשמישו כבר הוקלשה הבליעה, ובצירוף שאינו מצוי שיבוא להשתמש לפי אותו מיעוט התירו.

^{קפד} כפי שנתבאר לעיל בענין 'בישל בטעות בכלי חמץ'.

^{קפה} ע"פ מ"ב (תמב,א), ע"י הערה קודמת.

^{קפי} דאמנם החמירו בחמץ שאין אומרים בו 'סתם כלי אינו בן יומו' [כמבואר במ"ב סקנ"ח], מ"מ הרי מבואר בחזו"א (קיט, י וסקי"ב) שהוא חומרא בעלמא, ובזה יש לצרף הסברא הנ"ל של 'רוב תשמישו'.

^{קפז} שבכה"ג הוא נותן טעם לשבח, וקשה לסמוך רק על רוב תשמישו וכדלעיל.

^{קפח} שלדעת המחבר (תמז,ד) נטל"פ בפסח מותר. ואף החומרא שאין אומרים בפסח 'סתם כלי' לא ס"ל למחבר וכמו שביארנו לעיל.

^{קפט} שהרי הרמ"א (שם) החמיר בנטל"פ בפסח.

^{קצ} שהרי לדעת המחבר אף בפסח אומרים 'סתם כלי אינו בן יומו', כדלעיל.

חתך עם סכין חמץ

סתם סכין חוששים שאינו נקי ודבוק בו חמץ^{קצא}, ולכן אם חתך בו בערב פסח מותר לאחר הדחה^{קצב}, ואם חתך בפסח: אם באופן אקראי חתך יש להתיר בהדחת [או בגרידת] המאכל שחתך, אבל כשאינו באקראי [כגון לקנות מגוי דגים שרגילים שחותכים אותם בסכין חמץ] יש להחמיר שכולו אסור^{קצג}.

כלי חמץ שנתערב בכלי פסח

כלי חמץ אפילו אינו בן יומו^{קצד} שנתערב בכלים אחרים, אם נתערב בפסח: דינו כתערובת יבש ביבש ואינו בטל^{קצה}. נתערב בערב פסח: ג"כ דינו כנ"ל, כיון שנחשב ליש לו מתירין במה שיכול להגעילם^{קצי}. אמנם כשאינו בן יומו יש להקל לצורך שמחת יו"ט^{קצז} לבשל אף בפסח^{קצח}. ובכלי חרס יש מתירין אפילו בבן יומו^{קצט}.

^{קצא} רמ"א (תמז,ז). ודין זה הוא אף במקונח [כל שלא קינחו בכוונה להסיר השומן ממנו]. ומקור דין זה הוא מרש"י בחולין (קיב: ד"ה קישות) ועי' ב"י (יו"ד פט,ד).

ואם חתך בפסח דבר חריף כגון בצל אף בסכין נקי נאסר הבצל אם רגילין להשתמש בסכין זו בחמץ רותח. מ"ב (תמז,פו).

^{קצב} מ"ב (תמז,פה) ע"פ דברי המג"א (סקל"ה) שביאר שהטעם שהתיר השו"ע במדוכה קודם הפסח מיירי בסכין נקי, אבל אם היתה המדוכה מלוכלכת קצת לא היה מועיל הדחה [ומ"מ בסכין מועיל הדחה, כמש"כ בשעה"צ ס"ק קי"ז], ודלא כא"ר שהתיר במדוכה קודם הפסח אף באינו נקי כיון שהוא מתערב יפה.

^{קצג} רמ"א ומ"ב שם.

^{קצד} שעה"צ (תמז,קנ) דאף למחבר שמתיר נטל"פ (בסעיף י) מודה בכלי שלכתחילה אסור להשתמש בו ונחשב לאיסור.

^{קצה} מ"ב (תמז,צג) שתלוי הדבר בפלוגתא דיבש ביבש אם נידון כשאר איסורים, או שאינו בטל, ולמאי דקיי"ל שם להחמיר, ה"ה הכא. [אמנם מה שכתב בשעה"צ ס"ק קמ"ט שלדעה קמיתא (והוא דעת הלבוש) דתרי משהו לא אמרינן, יהא מותר אף בכלי, צ"ע שהרי בליעה בכלי אינה 'משהו' אלא נידונת כממשות חמץ. מיהו בא"ר סק"ג כתב שלא החמירו בתערובת יבש ביבש אלא בחמץ בעין אבל לא בחמץ בלוע ודימה לדברי הלבוש וכנראה זהו כוונת המ"ב].

^{קצו} מ"ב שם ע"פ מג"א (סוף סק"מ). דהנה השו"ע (יו"ד קב,ג) פסק שכלי איסור שנתערב בשאר כלים בטל ברוב, וכדעת הרשב"א (תוה"ב הקצר לח). שכל שלא ניתן מאיליו אלא ע"י שיפור מעותיו להגעילם לא נחשב ייש לו מתירין. אמנם הש"ך (יו"ד שם סק"ח) הביא דברי המהרי"ל שהגעלה נחשב להפסד מועט, ונחשב ליש לו מתירין. וכתב המג"א להחמיר בכלי מחמת יש לו מתירין.

^{קצז} מ"ב בשם חיי אדם. ובח"א שם הוסיף שעכ"פ לא ישתמש בכל הכלים כולם אלא יסיר אחד מהם, והמ"ב השמיט פרט זה.

היה בה שמנונית אוסרת כל המצה^ה, אבל שאר המצות מותרות ע"י קליפה^ה או מכירה לנכרי.

חמץ נוקשה

חמץ נוקשה^ה אינו עובר עליו בבל יראה ובל ימצא, אבל מדרבנן חייב לבערו^ה. גדר 'חמץ נוקשה': א. חמץ שמתחילת עשייתו הוא ראוי לאכילה רק ע"י הדחק, מחמת גריעותו, כגון דבק שנעשה מקמח ומים^ה. ב. שלא החמיץ כל צורכו, כגון שאור שלא החמיץ כל צרכו, וכן עיסה שרק הכסיפו פניה [ואין בה סדקים]^ה. ג. דעת כמה ראשונים, וכן צידדו הפוסקים שעיסה שנילושה במיעוט מים יחד עם מי פירות נידונת כחמץ נוקשה^ה. נאמרו בחמץ נוקשה כמה קולות: א. לדעת הרבה פוסקים בטל אף בפסח בשישים^ה. ב. יש מתירים להשהותו בפסח. ג. חמץ נוקשה אינו אסור אחר

קצח שעה^ה צ (ס"ק קנ"ב).

קצט גר"ז (סעיף כג) כיון שא"א להגעילו. אמנם סתימת המ"ב ושעה^ה צ (ס"ק קנ"א) להחמיר בכל הכלים, והוא כדברי המחצית השקל שכתב דלסברת הראשונים שחמץ לא נקרא יש לו מתירין [והכי קי"ל] משום שיחזור לאיסורו בשנה הבאה, א"כ למאי דכתב החכם צבי (שו"ת עה) שכל כלי שעבר עליו י"ב חודש מותר אפילו בפסח משום דהוי כעפרא דעלמא, א"כ כלי אינו חוזר לאיסורו בשנה הבאה ולכו"ע יחשב יש לו מתירין, וא"כ אף בכלי חרס כן הוא.

^י מדין 'פיטום' המבואר בשו"ע (יו"ד קה,ה). [אמנם הט"ז (יו"ד קה,י) וביאור הגר"א (שם סקנ"ה) וחזו"א (או"ח קכ,יא. יו"ד כב,ח) פסקו דלא כשו"ע שאין בדבר זה דין פיטום. ומ"מ לדינא אין לנו אלא פסק השו"ע ומ"ב שהסכים עמו].

^{רא} מ"ב (תמז,ח) שהרי מעיקר הדין האיסור הבלוע במצה נידון ככחוש [אף שבא משמינה] ואין יוצא מחתיכה לחתיכה בלא רוטב כדקיי"ל יו"ד קה,ה. ונהי דהחמירו כאן משום חומר חמץ לאוסרו בכדי קליפה הבו דלא להוסיף עלה [והחזו"א קכ,יב כתב דאם מצה אחרת נגעה במצה זו בשעה שנגכ בה החמץ השמן גם היא נאסרת, אלא שלדינא הסכים עם המ"ב מטעם אחר].

^{רב} לעיל נתבאר שמילת 'נוקשה' מתפרש מלשון רע ולקוי (עי' רש"י לו. ד"ה אין. ור"ן יג. בדפי הרי"ף). ובתפא"י (קופת הרוכלים) פירש שהוא מלשון 'נכשל' כמו במשלי (ו,ב) שפעולת החימוץ לא הצליחה ליצור חמץ ראוי לאכילה.

^{רג} מ"ב (תמב,ב. תמג,ג. תמז,טו). והוא מבואר בר"ן פסחים (מב). ובריי"ש (ג) ובמ"מ (ד,יא) שהוא מדרבנן, וכן מוכח בשו"ע (תמז,יב).

^{רד} מ"ב (תמב,ב) בדומה לזומן של צבעים ועמילן של טבחים, המבואר במשנה בפסחים (מב). עי' מאירי שם.

^{רה} מ"ב (שם).

^{רי} עי' ביה"ל (תסב,א ד"ה ממהרים).

^{רז} במ"ב (תמז,טו) הביא בזה פלוגתת הפוסקים אם בטל בשישים כיון שאין בו כרת [כמו משש שעות ולמעלה בסמוך], או שלא פלוג רבנן, והכריע כדעת רוב הפוסקים להקל עכ"פ בשעת

הלכות פסח

הפסח בהנאה^{ר"ח} [ולדעת המג"א מותר אף באכילה, ולא קיי"ל כוותיה^{ר"ט}]. ד. דעת הנודע ביהודה שבערב פסח [עכ"פ בשעה חמישית] מותר חמץ נוקשה, ולמעשה צריך לדונו כשאר חמץ^{ר"ה}. ה. חמץ נוקשה בתערובת קודם הפסח מותרת אף שאין שישים כנגד החמץ^{ר"א}.

נפסל מאכילת אדם ואכילת כלב

חמץ שנפסל מאכילת אדם [קודם זמן האיסור^{ר"ב}] ועדיין ראוי לאכילת כלב, כגון פת שעיפשה, חייב לבערה כחמץ גמור^{ר"ג}. נפסל אף מאכילת כלב [קודם זמן האיסור] אי"צ לבערו, ומותר להשהותו בפסח^{ר"ד}, ומותר בהנאה^{ר"ט}. אבל עדיין אסור לאוכלו שעי"ז מחשיבו^{ר"ז}.

הדחק.

והנה לפי מה דקיי"ל (שו"ע תמב, ב) דחמץ משש שעות ולמעלה שאין בו כרת בטל בשישים כיון שאין בו כרת, א"כ ה"ה בחמץ נוקשה דלכו"ע אין בו כרת (כמבואר בפסחים מב). וגם 'לא בדילי מיניה' לא שייך בו כ"כ כיון שראוי לאכילה ע"י דחק גדול היה הדין נותן שבטל בשישים, וכן דעת המג"א (תמז, ה) והרבה אחרונים, ומ"מ הט"ז ופר"ח כתבו שבפסח אסור במשהו משום לא פלוג, והכריע המ"ב להקל בשעת הדחק.

ר"ח שו"ע (תמז, יב).

ר"ט מ"ב (שם).

ר"י בשערי תשובה (תמז, ח) ובמ"ב (תמג, ג) הביאו דברי הנוב"י (קמא כא) שנקט שכיון שנוקשה איסורו מדרבנן, א"כ רק בפסח מחמת חומר איסור כרת גזרו עליו ולא בערב פסח. ואף אם איסור חמץ בערב פסח הוא מה"ת, עכ"פ אין לנו מקור אלא ללאו דכל מחמצת בתוך הפסח, אבל לא מצינו שגזרו בזה חז"ל כלל קודם הפסח.

מיהו כתב שמצא בדברי התוס' (ו: ד"ה משש) שאסור משש שעות ולמעלה, וביאר דהוא רק לדעה שאסור מה"ת, ולמאי דהרבה פוסקים נקטו שהוא דרבנן יהא אסור רק בפסח. וסיים דעכ"פ בשעה חמישית בודאי שאין מקום לאסור. ולמעשה במ"ב (שם) וחזו"א (ק"ז, ב) סתמו שדין 'נוקשה' בערב פסח כסתם חמץ, וכמו שסתמו הראשונים.

ר"א מג"א (תמב, א) שנכלל בכוונת השו"ע בסעיף א. והוא מגמ' (מג). דמבואר שחמץ נוקשה בתערובת מותר [ופשיטא דמיירי בלא שישים, שהרי בשישים כל חמץ בטל קודם הפסח].

ר"ב אבל אם כבר נתחייב לבערו, אף אם אח"כ נפסל מאכילת כלב צריך לבערו, מ"ב (תמב, ט).

ר"ג מ"ב (תמב, י) ע"פ שו"ע (שם). והטעם ביאר המ"ב 'מפני שראוי לחמץ בה עיסות אחרות', ומקורו בר"ן (פסחים יג:): שהקשה מ"ש חמץ משאר איסורים שאם אין ראויים לאכילה מותרים [כמבואר בע"ז סז:], ותירץ דשאני חמץ שראוי לחמץ בו עיסות אחרות ולכך עדיין שם חמץ עליו, והוכיח כן משיאור שאף שאינו ראוי לאכילה, מ"מ חייב לבערו משום שיכול לחמץ אחרים [ובשעה"צ (סקכ"א) מבואר שיתכן שהוא מה"ת].

ר"ד שו"ע (תמב, ב).

ר"ט מ"ב (תמב, מג) וכדמוכח מהשו"ע (תמב, י) שהתיר להשתמש בדיו של שכר שעורים לכתובה.

תרופות

יש בזה ב' נידונים^{ר"ז}: א. **השהיית תרופה**. אסור להשהות תרופה שמעורב בה חמץ שראוי לאכילת אדם, או תרופה שהיא חמץ ממש ללא תערובת וראויה לכל הפחות לאכילת כלב^{ר"ח}. אבל כשמעורב בה חמץ שראוי רק לאכילת כלב [ואינו ראוי לחמץ] מותר להשהות^{ר"ט}. ב. **אכילת תרופה בפסח**: חולה שיש בו סכנה מותר בכל תרופה שאין לה תחליף כשר^{י"ב} [ואם

^{ר"ז} מ"ב (תמב, מג) ע"פ דעת הרא"ש (פסחים רפ"ב) הובא בט"ז (סק"ח).

הנה מקור הדין בהא דאמרו (שם) 'חרכו קודם זמנו מותר בהנאה אפילו אחר זמנו', ודייקו הראשונים מדוע הזכירו 'מותר בהנאה' ולא 'מותר באכילה': **דעת הרא"ש** שדווקא בהנאה מותר, אבל באכילה אסור מפני שהאכילה מחשיבה אותו לאוכל. אמנם **דעת רוב ראשונים** שה"ה שמותר באכילה ומה שנקטו 'הנאה' משום שאין דרך לאכול לחם חרוך [ר"ן בעה"מ מהר"ם חלוואה רבינו דוד תלמיד הרשב"א וריטב"א]. ולשיטתם כיון שאינו ראוי נידון כעפר ואין מועיל מחשבתו להחשיבו כאוכל, וכמו שהוכיח הב"ח מהגמ' שבועות (כב:) שהנשבע שלא יאכל ואכל עפר פטור. **ובט"ז** (שם) כתב שגם לרא"ש אסור רק מדרבנן כמו ביו"כ שאוכלין שאינם ראויים פטור אבל אסור [אמנם מהב"ח הנ"ל משמע שהבין בדעת הרא"ש שהוא מה"ת]. וכן נקט בחזו"א (קטז, ז).

^{ר"ז} המרכיבים הפעילים שבתרופות ברובם הגדול אינם מורכבים מחמץ פרט לוויטמינים מסויימים שמופקים משמרים, אבל חומרי העזר השונים כגון: הדבק של הטבליות, ממיסים אלוכהוליים, והממתיקים, עשויים להיות מורכבים ממוצרים המכילים תערובת של חמץ כמו עמילן ואלכוהול באופן שנעשו מתבואה, וכדומה.

^{ר"ח} לפי המתבאר בשו"ע ומ"ב (תמז) מבואר שישנם ג' דרגות: א. **'חמץ דגן גמור ע"י תערובת'**. שיש בזה ב' וב"י ואסור מה"ת להשהותן, ובתנאי שראוי לאכילה לרוב בנ"א. ב. **'חמץ נוקשה'**. שלא החמץ לגמרי [וגם אינו ראוי לאכילה אלא ע"י הדחק], אסור להשהותו ומ"מ איסורו רק מדרבנן. ג. **'חמץ נוקשה ע"י תערובת'**. שמותר לקיימו בפסח.

ומעתה לא מבעיא שבאופן שעירבו בה חמץ שהיה פסול אפילו מאכילת כלב שודאי מותר אלא אפילו נפסל רק מאכילת אדם שאסור להשהותו, הוא דווקא מפני שראוי לחמץ בו עיסות אחרות, אבל כשמעורב וא"א לחמץ בו, מותר כמבואר במ"ב (תמז, י) ע"פ הר"ן. וכ"ש כשמוגדר 'חמץ נוקשה' שמותר ע"י תערובת וכמשנ"ת.

ואף הסירופים וכדורי מציצה למיניהם שראויים לאכילה וטעימים לחיך, כיון שאינם 'מאכל כל אדם' [ונלקחים ע"י מרשם רופא, וצ"ע בוויטמינים] מעיקר הדין היה מותר להשהותם בפסח, כמבואר בשו"ע (תמב, ד) לגבי תריאק"ה, וכמש"כ במג"א (סק"ו) שנתן חמץ גמור בעודו משובח. וכן מבואר ברבינו מנוח (ח, י). **אמנם** בחזו"א (קט, ז ח בסופו) מבואר שכל שלא נפסל מאכילת אדם צריך לבערו. וכנראה מדבריו שדין תריאק"ה הוא דווקא בנפסדה צורת חמץ שבו, כלשון השו"ע שם.

^{ר"ט} היינו אפי' באופן שאין צריך לה בפסח.

^{ר"כ} שאין לך דבר שעומד בפני פיקו"נ חוץ מג' עבירות חמורות. אמנם הדבר מותנה בכך שאין לו אפשרות להתרפאות בפסח באופן היתר [ע"י תרופה אחרת] או שיכול לדחותה, וגם מותנה שע"פ דרכי הרפואה אמורה תרופה זו להועיל.

אין ברור לו שלא יסתכן לא יחליף תרופתו]. ואם מעורב בתרופה חמץ שנפסל מאכילת אדם, מעיקר הדין מותר לקחתה בפסח לא רק לחולה שאין בו סכנה אלא אף למיחוש בעלמא^{רכא} [ויש מחמירים לקחתה כשהיא עטופה בנייר וכדומה^{רכב}], אבל אם ראוי לאכילה וטעימה לחיך [כמו סוכריות מציצה או סירופים ממותקים] אסור לבולעם בפסח, וכיום בלא"ה יש תחליפים לרוב רובם של התרופות כפי שמתפרסם במדריכי הכשרות^{רכג}. משחות או טיפות לרפואה שהשימוש בהם חיצוני [ולא ע"י אכילה] אפילו אם יש בהם תערובת של חמץ מותרים בשימוש בפסח^{רכד}.

פבונים ותמרוקים

הנה קיי"ל שסיכה כשתייה לא רק בתרומה ויו"כ אלא גם בשאר איסורי תורה, ועכ"פ מדרבנן אסור^{רכה}. אמנם כיון שגם אם מעורב בהם חמץ נפסלו מאכילת כלב אין בהם איסור^{רכו}.

^{רכא} חזו"א (קטז,ח). ומשום שבנפסל מאכילת אדם כשהוא בפני עצמו אסור, אבל כשמעורב בדבר אחר כיון שאינו יכול לחמץ בו עיסות אחרות, מותר.

^{עיקר חידוש החזו"א} הוא שאף שדבר שנפסל מאכילת כלב ג"כ אסור באכילה משום 'אחשביה' [כדעת הרא"ש, הובא במ"ב סקכ"א וסקמ"ג]. ויתכן שבתרופה שהדרך ללוקחה כן אף הר"ן וסייעתו החולקים על הרא"ש יודו שאין אומרים בטלה דעתו, מ"מ אין כאן 'אחשביה' מפני שדעתו על הסם שבתרופה ולא על החמץ שבה. [ודמי קצת למש"כ במג"א (סקט"ו) שאין חוששים בדיו של שכר שיתן לתוך פיו ונמצא אכילת איסור, משום שדווקא בכוונה יש כאן 'אחשביה']. וכ"כ באג"מ (או"ח ב,צב).

^{רכב} הליכות שלמה (עמ' עג). וביאר דהו"ל כמו 'כרכן בסיב' שהעלה המשנה למלך (מא"ס יד,יב) דחשיב שלא כדרך אכילה, [וגם אפשר דקיל טפי משלא כדרך]. וקפסולות שנתונים בהן תמציות מאכל, המשמשים כתחליף לאכילה, נראה שאין דינן כעטיפת נייר לפי שהן בטלות למה שבתוכן.

^{רכג} עוד טעם יש להחמיר ע"פ מש"כ בהליכות שלמה (עמ' עב) שיש הרבה תרופות שאף שסם התרופה מר מעט, מ"מ יתכן שאינו מתבטל עדיין ממאכל אדם [מחמת מה שאנו מפונקים], שהרי משקה שאינו ראוי לשתיית אדם אינו מקבל טומאה וגם אינו מכשיר (כמבואר ברמב"ם טו"א א,ב) ואפ"ה תנן (מכשירין ו,ה) ופסק כן הרמב"ם (טו"א י,ב) שהיוצא מן האוון ומן החוטם ומי רגלים של בנ"א חשיבי משקין. ולכאורה התייחס מי רגלים של אדם ושל חמור י"ל זה רק בגלל המיאוס, ואפשר ששפיר חזי לשתייה למי שאינו יודע ממיאוסם, אבל בשל אף ואוון אינו מובן. ולכן יתכן שפינוק בנ"א אינו קובע לענין ראוי לאכילת בנ"א.

^{רכד} אג"מ (או"ח ג,סב).

^{רכה} ביה"ל (או"ח שכו,י ד"ה ואסור) ע"פ ביאור הגר"א (שם) והש"ך (יו"ד קיז בנקוה"כ), ועיי"ש שהביא שיש שמקילים בזה.

^{רכו} דמסתבר שדין 'אחשביה' הוא רק באכילה, אבל לא ע"י סיכה [אף שסיכה כשתייה]. וכן

וכן מעיקר הדין מותר להשתמש במשחת שיניים [שאינן בה טעם] מפני שאינו אוכלה^{רכז}. וה"ה לענין שפתון [אודם] שנפסל מאכילת כלב^{רכח}.

איסור אכילת חמץ בתערובת

האוכל 'תערובת חמץ' [היינו חמץ שמעורב במאכל אחר ואינו ניכר^{רכט}] אם יש בו כזית בכדי אכילת פרס חייב כרת^ל. ואם אין בו כזית בכדי אכילת פרס [ויש עכ"פ כזית בתוך כל התערובת שבכלי]: אין בו חיוב כרת, ונחלקו הראשונים אם עובר בלאו של 'כל מחמצת לא תאכלו'^{רלא}. ולכו"ע עובר עליו באיסור 'בל יראה ובל ימצא'^{רלב}. אמנם יש להבחין בזה בין

מבואר בבית מאיר (תסז ס"ח) לגבי טבק, ובשועות יעקב (תמב,ז) נקט שאין אחשבי' רק כשאוכלו בפ"ע ולא בתערובת.

ומה שיש שמחמירים משום די"ל שרק בדבר העומד לאכילה ונפסל מאכילה פקע איסורו, אבל בעומד לסיכה ולא נפסל מסיכה יתכן שעדיין נשאר באיסורו. [מהר"ם שיק]

רכז וראייה ממש"כ המג"א (תמב,טו) בשם התה"ד (שהביא השו"ע תמב,י) שאין חוששים בדיו של שכר שעורים שיתן לתוך פיו ונמצא אכילת איסור, משום שדווקא בכוונה יש כאן 'אחשביה', וה"ה כאן אין כאן כוונת אכילה.

רכח מטעם הנ"ל.

רכט גדר 'תערובת' הוא רק כשאין החמץ יכול להיות ניכר, אבל כל שיכול להכירו ע"י איזה פעולה חשיב כעומד בפני עצמו, עי' רמ"א (יו"ד צח,ד) לגבי חלב שנפל לתוך תבשיל ונתבטל בשישים, אבל יכול ליתן מים צוננים וטבע החלב להקפיא ולצוף למעלה על המים, חייב לעשות כן וחשיב כהוכר האיסור.

רל בפסחים (מד). אמרו כזית בכדי אכילת פרס דאורייתא הוא.

והנה לענין ללקות על לאו של 'כל מחמצת לא תאכלו' לכו"ע הוא [אף לחכמים בפסחים מג. דחמץ בתערובת אינו עובר עליו]. ולענין כרת: דעת הרי"ף והרמב"ם (א.ו. עי' ביאור הגר"א תנג,ט) שיש רק מלקות ואין כרת, אבל דעת הרמב"ן (השגות ל"ת קצח) ושו"ת הרא"ש (טז,ב) ומ"מ (שם) שיש בזה ג"כ חיוב כרת, וכן נקטו לדינא בחיי אדם (קכא,א) ומ"ב שם.

[פרס הוא חצי ככר, מלשון פרוסה (רש"י עירובין כט. ד"ה לפסול). וכיון דמבואר במשנה עירובין (פב:) שבככר יש ב' סעודות נמצא שפרס הוא שיעור סעודה, ונחלקו התנאים שם בשיעורו. ולדינא בשו"ע (תריב,ד) הביא ב' דעות אם הוא ג' ביצים או ד' ביצים, והכרעת המ"ב (שם) שבשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל דבריהם להקל].

רלא בגמ' (מג). מבואר שנחלקו בזה ר"א וחכמים, לר"א לוקה ולחכמים בלא כלום. דעת הרי"ף הרמב"ם והרא"ש דקיי"ל כחכמים וכל שאין בו כזית בכא"פ פטור. אבל הרמב"ן (שם) והראב"ד (בהשגות) ס"ל דסתם מתני' ר"א ועובר בלאו.

רלב מ"ב (תמב,א).

דעת רש"י (פסחים מב.) שתערובת חמץ יש בה איסור ב"י וב"י [גבי הא דתנן 'ואלו עוברין' דהכוונה לב"י וב"י]. אבל דעת ר"ת (בתוס' שם) שאין בה איסור ב"י וב"י [ולפיכך פירש את המשנה הנ"ל איסור אכילה], ומותר להשהותם בפסח. וברא"ש דן אם לר"ת עכ"פ צריך לבערם מדרבנן, ותלה הדבר בב' טעמי התוס' (ריש פסחים) בטעם חיוב בדיקת וביעור חמץ, דאם הוא

תערוכת שאיסורה מה"ת, לבין תערוכת שאיסורה רק מדרבנן^{רלג}.

איסור הנאה בתערוכת חמץ

תערוכת חמץ שבא למוכרה באופן שלא יהנה מהחמץ [ע"י שיוליך הנאה לים המלח^{רלד} או שימכור לנכרי חוץ מדמי הנאה שבו^{רלה}]: לדעת כמה פוסקים מותר^{רלו}, ולרמ"א אסור וצריך לבער^{רליז}, ובמקום הפסד מרובה מאוד יש להקל למוכרו לנכרי חוץ מדמי איסור הנאה שבו^{רלח}.

משום שאין בדילין הימנו, א"כ בכל חמץ שמוזהר באכילתו מה"ת צריך לבערו, אבל לטעם שני שמצינו שהחמירה בו תורה בב"י וב"י [שלא מצינו זה בשאר איסורים], א"כ בתערוכת לא יהא דין ביעור.

ולדינא: פסק השו"ע כרש"י שיש בזה ב"י וב"י. והנה במ"מ (חמץ ומצה ד, ח) נקט שעובר בב"י וב"י דווקא ביש כזית בכדי אכילת פרס, והביא שיש אומרים שעובר בב"י וב"י אף שאין כא"פ, והוא דעת הטור. והסכמת הב"י (בכס"מ שם) והמג"א שעובר בב"י וב"י בכל גווני, וכן הכריעו בגר"ז ובמ"ב [שכיון שדעת הב"י שהרמב"ם אוסר, והעתיק השו"ע לשון הרמב"ם, משמע שנקט כוותיה, וכ"כ בביאור הגר"א, שעה"צ סק"א].

ודע שבחק יעקב צידד (הובא במ"ב סק"א) שאם נשאר בתערוכת טעם בלבד, אף שהוא מה"ת [מדין טעם כעיקר], מ"מ אין בו איסור ב"י וב"י, שאף שלגבי אכילה נידון כגופו של איסור מה"ת, לגבי ב"י וב"י צריך שימצא בפועל.

רלג כפי שנתבאר לעיל שתערוכת 'לח בלח מין' בשאינו מינו' [וכן יבש בלח] ואין שישים כנגד החמץ יש כאן איסור תורה. אמנם בכמה אופנים התערוכת רק מדרבנן: א. 'יבש ביבש'. ב. לח מין במינו. ג. 'לח בלח מין' בשאינו מינו' ויש שישים כנגדו. מה"ת בטל, ואסור רק מדרבנן להשהותו שמא יבוא לאוכלו. ע"י מ"ב (תמב, א) ע"פ מג"א.

נפק"מ העיקרית בזה הוא לגבי חמץ שעבר עליו הפסח שאסרו רק מה שעבר עליו בשהייתו איסור תורה, וכן לגבי ספיקות וצירופים להיתר.

רלד כמו שאמר ר"א (ע"ז מט:): לגבי ע"ז, ופסק כן בשו"ע (יו"ד קמב, ד). ודעת רוב ראשונים שהוא בכל איסורי תורה, כמש"כ הריטב"א שם ובתוס' (זבחים עב: ד"ה כולן) [ודלא כשיטת הבעה"מ (שם, ובפסחים כז:): והר"ן (ע"ז כב: ובפסחים שם) והר"ש והרא"ש (ערלה ג, ו) שהוא דווקא בע"ז שתופסת דמיה, והולכת הדמים חשיב כפדיון, ולא בשאר איסורים]. ע"י ביאור הגר"א כאן שצ"יין לפלוגתא זו.

רלה דהנה בע"ז (עד). מבואר דתערוכת חבית י"ן נסך בחביות של היתר מותר למכור התערוכת לנכרי חוץ מדמי איסור שבה, אבל תערוכת י"ן נסך ביין אסור למוכרה חוץ מדמי י"ן נסך שבה [דרך בסתם יינם התיירו]. ונחלקו הראשונים לגבי שאר איסורי תורה ובכלל זה חמץ בפסח: דעת הר"ן (סוף פ"ג) ובמרדכי (פסחים תקנח) בשם הר"י מפאריש דמותר. אמנם הר"ן הביא דיש חולקין, וכן דעת המרדכי עצמו שאסור.

ולדינא, המחבר (תסז, י) פסק כר"ן שמותר, אלא שלדעת המ"ב הוא היתר רק בטעם חמץ וכמו שיתבאר.

רלו המ"ב כתב (תמז, ג). וז"ל: והנה דעת המחבר לא נתבררה בזה. וממה דמבואר בשו"ע (תסז, י) שמותר למכור בלא הנאה מהחמץ, לדעת המ"ב (סקמ"א, ושעה"צ סקע"ג) מיירי שכבר הסיר החמץ ונשאר רק טעם חמץ, ובזה התיר המחבר לכתחילה, ולדידן המנהג לאסור אף בזה, אבל

ובתערוכת יבש ביבש לכו"ע מותר למכור חוץ מדמי הנאה שבו^{רלט}. ולדעת החזו"א^{רמ} מותר למכור לנכרי אף את דמי הנאת החמץ שבו.

בל יראה ובל ימצא בבליעת טעם

הנה לגבי איסור והיתר קיי"ל דטעם כעיקר דאורייתא, וכן לגבי איסור אכילה בפסח יהא איסורו איסור תורה. אמנם לגבי איסור בל יראה ובל ימצא: בחק יעקב^{רמא} כתב שאינו עובר בב"י וב"י כיון שאין כאן צורת חמץ. ודעת כמה פוסקים לחלוק עליו^{רמב}.

בממשות חמץ בתערוכת גם למחבר אסור. אבל החזו"א (ק"ט, ד"ה במ"ב) כתב שלמחבר מותר אף בנשאר ממשות החמץ, ומה שאסר בהנאה כוונתו בבא ליהנות מהחמץ עצמו כגון ליתן לכלבו, אבל למכור לנכרי בלא הנאה מהחמץ מותר למחבר.

ר"ז שכתב לגבי הולכה לים המלח (תמז, א) להכריע כדעת הר"ן שאין מועיל. ולגבי מכירה לנכרי חוץ מדמי הנאה כתב (תסז, י) שהמנהג להחמיר (כמש"כ התרומת הדשן קסד), ולכן צריך לשרוף הכל.

ולח מ"ב (שם) ע"פ בית מאיר גר"ז ופר"ח (ריש תמז). וכגון בעל חנות שנאנס ולא מכר חמצו לנכרי, שלגבי תערוכת חמץ שבחנותו, יש להתיר בזה כשיש הפסד גדול [ואי"צ בעוד צדדים להקל כמו באופן שבאים להקל מחמת השאילתות שהובא במ"ב סק"ב]. אבל להוליד הנאה לים המלח אין להקל אף בהפסד מרובה [מ"ב (שם)]. דלא כחק יעקב וכמש"כ בשעה"צ סק"א. ודע דהבית מאיר מיקל יותר שאפילו להשהות בביתו בלא מכירה מותר בכה"ג כל שיש הפסד גדול אם ימכור לגוי בפסח.

לומר לעכו"ם: בטור (יו"ד קלד) הביא ב' דעות אם צריך שיאמר לגוי בשעת מכירה שהוא מוכר לו חוץ מדמי חמץ שבו, והכרעת הש"ך (סק"ט) שאי"צ לומר לו.

רלט ביה"ל (תמז, ט ד"ה יבש) ע"פ פמ"ג. מפני שבזה דומה לחבית יין נסך שנתערבה בין החביות שמותר למוכרם חוץ מדמי הנאה שבו.

רמ ק"ט, ב.

רמא תמב, א. והוכיח כן מהא דהתירו (בפסחים ל). להשהות כלים הבלועים בחמץ [מיהו עי' חזו"א (ק"ז, יב) שביאר מטעם אחר משום שנחשב כנפל עליו מפולת וכמבוער מן העולם].

רמב בבית מאיר ופר"ח ועולת שבת חלקו עליו שבודאי אם טעם כעיקר דאורייתא אין לחלק ביניהם, ונפק"מ לענין חמץ שעבר עליו הפסח שאם היה איסור שהייתו מה"ת קנסו אחר הפסח, אבל אם היה אסור רק מדרבנן לא קנסו. והכרעת המ"ב (תמב, א) להתיר בהנאה במקום הפסד מרובה [ובאכילה אף לחק יעקב יש להחמיר].

פרק י

מכירת חמץ

מכירת חמץ לגוי

דעת הפוסקים לדינא שמכירת חמץ לגוי באופן המועיל, מתירה את החמץ באכילה ובהנאה לאחר הפסח^{רמג}. וצריך לעשות ב' מכירות: א. מכירת

רמג [עיקרי הדברים מבוססים על הספר החשוב 'מכירת חמץ כהלכתה' למורינו הגרש"א שטרן שליט"א].

מקור דין 'מכירת חמץ' הוא מתוספתא (פסחים ב,ו) 'ישראל וגוי שהיו באין בספינה וחמץ ביד ישראל ה"ז מוכרו לנכרי, ונותן במתנה וחוזר ולוקח ממנו לאחר הפסח, ובלבד שיתנו לו במתנה גמורה' [גירסת הבה"ג 'ובלבד שלא יערים']. והובא בירושלמי (ב,ב), וכן פסקו הרמב"ם (ד,ו) והרא"ש.

אמנם עדיין אין ראייה לצורת מכירה דידן, דיתכן כוונת הפוסקים הנ"ל דווקא כשהוא באקראי בעלמא. ומצינו כן בריטב"א (ריש פ"ב דפסחים) שאחר שהביא דברי התוספתא [לפי גירסת הבה"ג 'ובלבד שלא יערים'], כתב 'אבל אם הערים והוא רגיל לעשות כן בכל שנים למכור לגוי קודם הפסח, וליטול לאחר הפסח קנסינן ליה, והוא אסור לו ולכל ישראל לאחר הפסח שעשאוהו כאלו הוא חמץ של ישראל המופקד ברשות גוי שהוא אסור לאחר הפסח', וכן גרס בשו"ת הרשב"א (א,ע) 'ובלבד שלא יערים'. ודבריהם כדעת רב עמרם גאון שאסור לעשות כן בקביעות [הובא בחידושי תלמיד הרמב"ן ובנמוק"י ומאירי (פסחים ו.ו) ובחידושי מהר"ם חלואה ל:]. ומדבריהם משמע שגרסו כן בתוספתא, אמנם ברבינו ירוחם (הובא בב"י תמח) נראה שהיא הוספת הבה"ג על דברי התוספתא.

אמנם בפוסקים לא חשו להערמה הנ"ל גם כשנעשה בקביעות, עי' תה"ד (קכ) שכתב 'מי שיש בידו עניני חמץ סמוך לפסח ורוצה לתת לנכרי חוץ לבית במתנה גמורה ואותו נכרי הישראל מכירו וידוע בו שלא יגע בהן כלל, אלא ישמרם לו עד לאחד הפסח, ויחזור ויתנם לו. שרי כה"ג או לאו, תשובה יראה דשרי, רק שיתנם לו במתנה גמורה או שימכרנו לו מכירה גמורה בדבר מועט'. ובלקט ישור כתב 'לאחד שהיה לו שכר ואינו יכול למכרו קודם הפסח שמכר לגוי ע"מ להחזיר לו אחר הפסח ולמסור לגוי המפתח מן החדר'. וכן מבואר בטור (תמב) הלכה זו בשם רבינו יחיאל מפריש לגבי עריבות שצריך ליתן במתנה לגוי עד לאחר הפסח, וכן פסק השו"ע (תמח,ג) ע"פ התה"ד הנ"ל ומשמע שאף בקביעות, וכן מנהג העולם וכדבסמוך. ולשיטתם לשון 'ובלבד שלא יערים' הכוונה שלא יעשה תנאי במכירה או במתנה, כמבואר בב"י (שם) ובשו"ת חת"ס (או"ח קיג) יובא בסמוך.

והנה האחרונים תמחו מסברת עצמם על מנהג המכירה שנהגו בעריהם, עי' בכור שור (ריש פ"ב דפסחים) שכתב 'הלא מוכחא מילתא דהערמה טובא, שזה הקונה לאו גברא דאורחיה מעולם לקנות כך, וזה אין דרכו למכור כך, ועל הרוב הקונה הוא עני וקונה בכמה מאות חמץ כנהוג עתה שאין מוכרים בדבר מועט, ושאר הוכחות טובא'. גם במחצית השקל (תמח,ב) בתוך דבריו כתב שנתפרסם אצל היהודים והגויים שהמכירה רק להפקיע איסור חמץ, ואף החרד לדבר ה' שמוכר בלב שלם, מ"מ אין דעת הגוי לקנות המקום והחמץ, כ"ש עמי הארצות שעושים מצות אנשים מלומדה ומנהג אבותיהם בידיהם. גם בשואל ומשיב (תניינא ב,עז) תמה ג"כ שהכל

המקום שבו נמצא החמץ. דהיינו: השכרת [או מכירת רמ"ד] כל המקומות שבהם ועל גביהם מונחים דברי החמץ רמ"ה, ע"י קנין כסף ושטר רמ"ו. ב. מכירת

יודעים שהוא הערמה בעלמא בלא כוונת קנין. ובשו"ת חוט המשולש (סי' ג. נכד הגר"ח מוואלוז'ין זצ"ל).

ונאמרו בזה ב' דרכים.

א. בבכור שור (ריש פ"ב דפסחים) וקצוה"ח (קצד, ג) ושו"ת רבי משולם איגרא (לט) נקטו שמה"ת בביטול בעלמא סגי והרי מבטל כל חמצו, ורק מדרבנן הצריכו לבער וע"ז מועיל מכירה לגוי דהם אמרו והם אמרו. [אמנם באחרונים תמהו עליו דממ"נ אם ביטל כבר, שוב איך ימכור לנכרי מה שכבר ביטל והפקיר, ואם מכר תחלה איך יועיל המכירה על סמך הביטול שיעשה אחר"כ, עי' שו"ת חת"ס (או"ח סב ד"ה והנה) ושואל ומשיב (תניינא ב, עז). ובספר שבילי דוד (או"ח תמח) כתב ליישב דאשכחן כה"ג נמי גבי קנין קרקע במקום שכותבין שטר שאין הקרקע נקנה בשעת נתינת המעות עד שיכתוב את השטר, ומיהו לאחר כתיבת השטר זכה בה למפרע משעת מתן מעות].

ולשיטה זו יהא אסור לקנות מבתי חרושת שמכרו חמצם לגוי שהרי אינם מבטלים את החמץ שברשותם [עי' מש"כ בזה בפרק יא, מדוע אעפ"כ יתכן שהמכירה תועיל אף לדבריהם].

ב. בשו"ת חת"ס (או"ח קיג) וגר"ז כתבו שמועיל אף לחמץ דאורייתא, 'שהוא מוכר מכירה גמורה באחד מן הקנינים שהגוי קונה, אע"פ ששניהם יודעים שרוצים בחזרת החמץ לאחר הפסח, מ"מ השתא מכור הוא ויכול הלוקח למכרו ולאכלו, להקדישו ולהאבידו מבלי מוחה'. וכתב שהוא היתר גמור בלא שום פקפוק. ומה שבלבם אולי אין חושבים למכירה, ביאר החת"ס (יו"ד שי) שנידון כדברים שבלב שאינם דברים. **גם בפמ"ג** (א"א תמח, י) ומ"ב (תמח, יז) נקטו כדעה זו, שכתבו שלכתחילה יעשה קנין גמור שמוסכם על הפוסקים 'מאחר שנוגע באיסור דאורייתא דבל יראה', וכ"כ בסידור הגר"ז שהחמץ שמוכר אינו בכלל הביטול.

רמ"ד למעשה מב' סיבות נהגו להשכיר המקום של החמץ ולא למכור: **א.** שיש בזה איסור 'לא תחנם' המבואר בשו"ע (יו"ד קנא, ח), ומה שכתב המ"ב (תמח, יב) שימכור לגוי את החדר, כוונתו בחו"ל שאין בו איסור 'לא תחנם' אבל בא"י אסור. [מיהו עי' שואל ומשיב (תניינא ב, עז) שאין בזה 'לא תחנם' מפני שהוא לתועלת עצמו. כעין שמצינו לענין איסור 'נתינת חן' שג"כ נלמד מ'לא תחנם', שאין איסור אם הוא לתועלת הישראל, כמבואר בר"ן (פ' השולח) לענין לשחרר עבדו, ובחינוך (תכו)]. **ב.** שבכה"ג יתכן שיצטרך להוריד המזוזה לאחר הפסח ולהחזירה שוב מדין 'תעשה ולא מן העשוי', שהרי פסק הרמ"א (יו"ד רפו, א) ששותפות ישראל ונכרי בבית פוטר ממזוזה. [ועי' שו"ת רע"א (א, סו) שהשוכר בית מנכרי ויש לנכרי רשות להניח שם חפציו הוי שותפות לפטור ממזוזה, וא"כ ה"ה להיפך שמה שהשאר היהודי חפציו יחשב רק כשותפות]. אמנם בשכירות כיון שהוא פחות מל' יום לא נחשב לבעלות לגבי מזוזה, כמבואר בשו"ע (רפו, כב) ומה ששוכר בית בא"י חייב בפחות מל' יום הוא משום ישוב א"י וזה אינו שייך במשכיר לגוי. וכבר עורר על כך בשו"ת דברי מלכיאל (ד, כב ט). וכן הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל שלא למכור אלא רק להשכיר (גלאט כד עמ' סה).

השכרת מקום החמץ מועילה אף למי שהבית אינו שלו אלא הוא רק מושכר לו, עי' מקור חיים (תמ). [אם המשכיר מקפיד בפירוש ואינו מרשהו להשכיר כלל, יבקש מחברו או קרובו שיקנה לו חלק מהקרקע שלו ואגב קרקע זה יקנה את חמצו לגוי, ובאופן זה אין לו קנין חצר אלא רק 'אגב', שהרי קיי"ל שבאגב אי"צ 'צבורין', מכירת חמץ כהלכתו עמ' נג ע"פ השבחה"ל].

רמ"ה בשו"ע (תמח, ג) כתב 'ואם מכרו או נתנו לאינו יהודי שמחוץ לבית'. ובב"ח ג"כ הביא שכן

החמץ עצמו. ונהגו לעשות כל סוגי הקניינים האפשריים^{רמז}: קנין כסף, [ובאם אפשרי 'משיכה'], חצר, אגב, קנין סודר ['חליפין'], אודיתא, וסיטומתא^{רמח}. ומדגישים לגוי שאין הכוונה להקנות לו את החמץ דווקא

הוא לשון התה"ד ומהרי"ל שיהא החמץ חוץ לבית. והיינו דלא מהני מכירת החמץ בלבד כשנשאר בביתו, בלא מכירת המקום ג"כ.

ונאמרו בזה כמה טעמים: א. במ"ב (תמח, יב) כתב בשם אחרונים שנראה כמשהה חמץ בביתו בפסח. [בעולת שבת (סק"ב) ביאר שהוא מחמת הערמה של המכירה. ובחיי אדם (קכד, ב) משום שנראה שנמסר לישראל כפקדון באחריות]. ב. עוד טעם כתב המ"ב שהוא מחשש שמא יבוא לאוכלו כיון שהיה שלו מעיקרא. ג. צריך להקנות המקום לצורך 'קנין חצר' וקנין 'אגב', כפי שיבואר בסמוך.

^{רמז} מ"ב (תמח, יב). והוא ע"פ שו"ע (חו"מ קצד, א) שנכרי קונה קרקע בכסף עם שטר. [ובדוחק היקל המ"ב שיתנה עמו שיקנה בכסף בלבד], מיהו כיום שעושים רק שכירות, לכו"ע מועיל כסף גרידא, עי' שו"ע (חו"מ קצה, ט) ורמ"א (קצד, א).

^{רמז} הנה מטלטלין אם עושה בהם ב' קניינים: כסף ומשיכה בודאי שמועיל אחד מהם לכו"ע. שהרי נחלקו ר' יוחנן ור"ל בב"מ (מז:): במה ישראל קונה: לר"י ישראל בכסף, ולר"ל במשיכה. ואילו בבכורות (יג.) מבואר שקניינו של גוי אינו כקניינו של ישראל.

ולדינא: שיטת רש"י שישראל קונה במשיכה ואילו גוי בכסף. ולר"ת [להיפך] ישראל בכסף וגוי במשיכה. [ולרמב"ם (זכיה א, יד) רמב"ן ורשב"א (הובא בביה"ל תמח ד"ה ובלבד) גוי קונה בין בכסף בין במשיכה].

וא"כ כשעושה קנין כסף ומשיכה לכו"ע מועיל בגוי כמבואר בשו"ע (יו"ד שכ, ו) לגבי בכור שיעשה ב' הקניינים. [ולמעשה פסק המ"ב (שם) שבדיעבד מותר אחר הפסח אף בכסף לבד או משיכה לבד, ומקורו במג"א (סק"ד) חק יעקב וחיי אדם, והוא מב' טעמים: א. דסמכין על כל אחד מהדעות הנ"ל דקנין כסף לחוד או משיכה לחוד קונה, מאחר שחמץ אחר הפסח הוא איסור דרבנן. ב. שע"י הקנין גילה בדעתו שאינו רוצה שהחמץ יהא ברשותו [וטעם זה לכאורה יועיל גם להתיר בדיעבד אף לגבי פסח עצמו שלא יעבור בב"י וב"י כיון שגילה בדעתו שלא נח"ל בחמץ]. עוד יש לצרף דעת הרמב"ם (הנ"ל) וסייעתו שבגוי מועיל או בכסף או במשיכה, וס"ל שאין הלכה כסוגיא דבכורות (שם), ובביאור הגר"א (חו"מ קצב, יא) נקט שגם השו"ע פסק כן [ומה שפסק לענין בכור ביו"ד (שכ, ו) הוא חומרא בעלמא].

ולמעשה נהגו לעשות כל הקניינים, ובפרט כיום שמוסרים הרשאה לרב ומוכר בשליחות וממילא אין עושים קנין 'משיכה' [וכ"ש בחנויות ומפעלים], שבודאי יש מקום להחמיר לעשות עוד קניינים.

^{רמח} ונבארם אחד לאחד [בעיקר ע"פ הספר 'מכירת חמץ כהלכתה'].

א. **'קנין כסף':** הנכרי הקונה נותן למוכר לכה"פ ב' פרוטות, האחד עבור קניית מקום החמץ, והשני לצורך קניית החמץ. ויאמר לו המוכר שנותן בתורת הקנין עבור תחילת פרעון דמי שווי החמץ, וכן לתחילת פרעון השכירות, [לחוש לדעת הסמ"ע (חו"מ קצ, א) ועיי"ש בט"ז] ואת יתרת החוב יזקוף על הקונה במלוה. 'ובמכירה כללית' ע"י הרב או בא כוחו צריך שיתן הגוי שו"פ כנגד כל אחד ואחד מהמוכרים [דברי מלכיאל (ד, כד נו). ערוך השלחן (תמח, כח). שואל ומשיב (תניינא ב, עז)]. ובעל השבה"ל היה נוהג שיהא ב' פרוטות כנגד כאו"א ממוכרי החמץ. [מכירת חמץ כהלכתה עמ' נט].

נתינה במתנה: כשנותן לגוי את החמץ במתנה אי"צ כלל קנין כסף אלא סגי במשיכה או בהגבהה

[גר"ז (סעיף ט). ומ"ב (סקט"ו)].

ערך החמץ: בשו"ע (תמח,ג) כתב שיכול למוכרו לו בדבר מועט [ואין כאן חשש לביטול מקח כיון שיודע חומרת הדבר ורוצה להציל עצמו מאיסור חמץ, מ"ב שם]. אמנם כתב הביה"ל (ד"ה בדבר) שהמנהג כיום שמוכרין כמעט בשווי האמיתי. **ולמעשה** כתבו הפוסקים (שו"ת דברי מלכאל ד, כד נה) שכדי שלא יראה הערמה הניכרת יוריד מהערך האמיתי 2%-3% [ובאדם פרטי יוריד כ- 10%, ע"י חוט שני עמ' קה].

ב. 'קנין משיכה': אם יש אפשרות ימשוך הנכרי את החמץ מרשות מוכר ויביאנו לרשותו [או לסימטה או לרשות שניהם] אבל לא לרשות הרבים. אבל 'הגבהה' קונה בכל מקום (ע"י שו"ע חו"מ קצח,ט). קנין משיכה מועיל אפילו אם החמץ נמצא בכליו של מוכר (שו"ע חו"מ רב,ו). **למעשה** כמעט אין נוהגים כן מלבד אותם הדירים בין הנכרים וכדומה.

ג. 'קנין חצר': אחר שהשכירו את מקום החמץ יכול להקנותו בקנין חצר, ובשו"ת עבודת הגרשוני (קב) כתב שלקנין זה יש מעלה יותר משאר קנינים, מפני שאין כוונת הנכרי לקנות ובחצר לא בעינן כוונה מפני שחצירו של אדם קונה לו שלא מדעתו. אמנם דעת כמה פוסקים שכיון שקנין זה הוא מתורת שליחות, בנכרי לא ניתנו כלל דיני שליחות [שו"ת אמונת שמואל (מה), הובא בשו"ת נחלת שבעה (ל). ומהרי"ט אלגזי (בכורות פ"ב). נובי"ת תניינא או"ח סג]. ודע דלדברי הש"ך (חו"מ רב) שבקנין חצר אין אומרים 'גיטו וידו באין כאחד' צריך בדווקא שקודם ישכור את מקום החמץ ורק לאחר מכן יזכה בחמץ [משא"כ בקנין אגב שבסמוך].

ד. 'אגב': שאגב שקונה הגוי את הקרקע יקנה גם את החמץ המטלטלין. ויש שפקפקו בקנין זה: א. שכיון שקנין זה אינו אלא מדרבנן, ואין קנין כזה מועיל לענין דאורייתא (קצוה"ח קצד,א), אמנם בשו"ת חת"ס (או"ח קיז) נקט שאפילו אם קנין דרבנן לא מהני לדאורייתא, מ"מ בחמץ מועיל, משום שעכ"פ קנין דרבנן מועיל לעשות הפקר מה"ת, ובחמץ סגי אף בהפקר. ב. שיתכן שלא תקנו חכמים תקנותיהם אלא לישראל בלבד, ולא לעכו"ם [קצוה"ח שם ע"פ הלבוש והסמ"ע (חו"מ סו,א) הסוברים שמכירת שטרות דרבנן לא מהני בעכו"ם, מיהו יתכן שדווקא במכירת שטרות אמרו כן משום שמה"ת לית בה תורת קנין כלל, אבל במעשה קנין שתקנו חכמים אפשר שתיקנו גם לעכו"ם]. ג. שאין הגוי מבין את העיקרון של קנין זה, ולא סמכה דעתו, מג"א ומחצית השקל (תמח,ב) ושו"ת חת"ס (יו"ד שי בשם בעל עבודת הגרשוני).

ה. קנין סודר [חליפין]: והוא שהקונה הגוי נותן בגד או מטפחת וכדומה לישראל המוכר ותמורת אותו בגד נקנה החמץ לגוי. וכתב בדגול מרבכה (או"ח תמח) 'לדעתי היותר מובחר שבדרכי הקנין שיקנה החמץ לנכרי בקנין סודר דהוי קנין חליפין, ומה אעשה והש"ך בחו"מ (קכג,ל) קיהה בדבר'. ומלבד שלדעת הש"ך אין מועיל חליפין בעכו"ם. עוד יש שכתבו שכיון שקנין זה מדרבנן אפשר שאינו יכול להועיל למכירת חמץ.

ו. 'קנין אודיתא': והוא שע"י הודאתם של הבעלים שהחמץ שייך לנכרי נקנה לו החמץ, למרות שלא נעשה בו כל קנין. מקור קנין זה בב"ב (קמט). 'ולקנינהו באודיתא', ובתוס' הרא"ש כתב 'תקנת חכמים היא שתועיל ההודאה כמו קנין סודר או משיכה', וכן נקטו כמה פוסקים: **קצוה"ח** (קצד,ג), **נתיבות** (ס,ז), **נובי"ק** (חו"מ ל). [דלא כשיטת הרשב"א (קידושין כו): הסובר שאודיתא אינו 'קנין', אלא רק דין נאמנות בלבד. וכן הוא דעת הט"ז (יו"ד קסח,יד) ומקור חיים (תמח,ה) שנקטו שמועיל אודיתא רק בממון ולא באיסור].

ובקצוה"ח (קצה,ג) כתב שהקנין היותר טוב הוא 'אודיתא', מיהו בזמנו היתה המכירה מהמוכר ישירות לגוי, אבל בזמנינו שממנה את הרב לשליח צ"ע אם יועיל.

ובהרבה נוסחאות של 'שטר מכירה' כותבים 'פיו כפי', שבזה הוא יותר מעלה באודיתא, ע"י קצוה"ח (חו"מ קכד,א) ודברי מלכאל (ד, כה יד).

ז. סיטומתא: במ"ב (סקי"ט) כתב שאם אין עושים משיכה יעשה קנין 'סיטומתא' והוא גמירות

על ידי כל הקנינים יחד, אלא שכל אחד מהם לבדו ראוי לפעול את חלות הקנין, ואף אחד מהם לא יבטל את השני. וראוי לעשות העתק זהה למקור שישאר בידי המוכר^{רמט} [ויש שהחמירו לכתוב מלבד את התאריך גם את השעה שבה נעשה השטר^{רנ}].

יש דעה בפוסקים שמועיל רק ע"י מסירת המפתח בפועל לגוי^{רנא}. אמנם הפוסקים נקטו שאף בלא מסירת מפתח יועיל^{רנב}, ומ"מ נהגו לציין היכן מונח המפתח [כשאין בעל החמץ במקומו]^{רנג}. ויפקיר אחר המכירה את חמצו שמכר לצד שאין מועיל^{רנד}.

ודעת כמה פוסקים שלא לסמוך על מכירת חמץ בעין^{רנה}. ולמעשה כיום רבים ושלמים מחמירים שלא לסמוך על מכירה לגוי בחמץ גמור^{רנו}.

דעת ע"פ דרך הסוחרים אם בתקיעת כף או באיזה רישום וכדומה [ועי' שו"ת חת"ס (ו,כו), הובא בפסקי חת"ס] שהמנהג שלא לתקוע כף בקנין של מכירת חמץ לגוי. דעת הנתיבות (כא,א) שקנין 'סיטומתא' הוא רק מדרבנן שהרי 'קנין דרבנן' ודאי לא גרע ממנהג שנהגו הסוחרים, ואפ"ה לא חשבינן אותו רק לקנין דרבנן. וכדעתו כן מבואר בשו"ת הרמ"א פז. אמנם בשו"ת החת"ס (יו"ד שיד. הובא בפ"ת חו"מ שם) שסיטומתא הוא קנין דאורייתא. ובפ"ת (שם) הביא דעה שקנין זה אלים שמועיל אף על דבר שלא בא לעולם [אמנם בקצוה"ח ונתיבות (רא,א) ובשו"ת רע"א (קלד) נקטו שאין מועיל].

^{רמט} כן היה מנהג החת"ס, הובא במכירת חמץ כהלכתה (עמ' עה).

^{רנ} הגהות חת"ס (תמח). אמנם עי' שו"ת עמודי אש (ו,ח). מש"כ בזה.

^{רנא} כן מבואר בב"ח וט"ז (תמח,ד) מפני שבלא"ה לא סמכא דעתיה כלל, וסיים הט"ז 'וכל שאינו עושה כדרך שזכרנו ה"ז עובר בב"י וב"י, וחמצו לאחר הפסח אסור בהנאה'.

^{רנב} עי' נובי"ק (או"ח יח) שאם נעשה קנין כדין מה איכפת לן שלא נמסר המפתחות, וז"ל הנוב"י 'הגע בעצמך, ישראל ימכור סחורות לישראל באופן המועיל בחליפין או בהקנאת מקום או במקום שכסף קונה ולא ימסור המפתח, ויהיה בלב המוכר להערמה גמורה שמחשב בלבו לבטל המקח ואחר כך יבואו לדין, וכי אנו משגיחין בהערמה דיליה, לא נקהה את שיניו בדין ונוציא המקח מידו בע"כ ונאמר כבר זכה' וכו'.

^{רנג} כן הכריע המ"ב (תמח,יב) וז"ל 'שעכ"פ יאמר לו הישראל: בכל עת שתמצא תוכל לתת המפתח מחדרך וליכנס בו ליטול את חמצך'.

^{רנד} בביה"ל (תמח,ג סוד"ה בדבר) כתב שאחר המכירה יאמר 'שאם הנכרי אינו קונה באילו הקנינים, עכ"פ יהיה הפקר גמור'.

^{רנה} במחצית השקל ובשו"מ (שם) פקפקו על עיקר המכירה, וגם לדעת הבכור שור ודעימיה שרק בדרבנן מועיל מכירת חמץ כיון שכבר ביטלו, א"כ לפי מה שנקטו כמה פוסקים (חת"ס ושו"מ ועוד) שאין חמץ הנמכר בכלל הביטול, א"כ אין מועיל מחמת הערמה. ומסקנת הא"ר (תמח) וחי' אדם (נשמת אדם סק"ח) לסמוך ע"ז רק בשעת הדחק.

^{רנו} חומרא זו מקורה במעשה רב (קפא) שסבר הגר"א 'כי המכירה גרועה' [ולא נתבאר אם זה מחמת חלות המכירה שחשש שלא היתה המכירה 'כדינה' בדרכי הקנינים, או שהמכר היה לאחר

שליחות והרשאה במכירת חמץ

מנהג ישראל שממנים את הרב או בא כוחו למכור את חמצם לגוי^י. ומעיקר הדין אי"צ קנין לדבר^י, מ"מ נהגו לחזק הענין ע"י קנין סודר שנותן הרב למוכר את החמץ^י, וגם שיחתום בשטר הרשאה^י.

זמן איסורו, וכן שמכירה בהרשאה ע"י אחר יש בה כמה חששות, ולפי"ז באופן שיודע שמכר כדין מותר. או דהגר"א חשש 'להערמה' דכיון דאין דעתו למכור אלא רק להערים לא מהני, וצ"ע מילואים שם].

ובכתר ראש (קב) הובא שהגר"ח מוואלאזין 'לא היה אוכל אחר הפסח חמץ הנמכרת כנהוג מטעם שהביטול צריך להיות בלב שלם ואין כולם יכולים לעשות ככה'. [ומה שהזכיר 'ביטול' יתכן ע"פ מש"כ הבכור שור (חידושים ריש פסחים) שמכירת חמץ אינה נחשבת להערמה משום שמה"ת בביטול סגי, וכל הצורך בביעור הוא רק מדרבנן והם אמרו לסמוך על המכירה. ולפי"ז הוא טעם אחר ממש"כ הגר"א].

ובאגרות סופרים (מז) העיד חתן הרע"א שכן נהג הרע"א להקפיד שלא לקנות חמץ הנמכר לגוי. [ועי' שו"ת עטרת חכמים (לברוך טעם חו"מ יד טו) שפקפק הרבה על מכירת החמץ]. **בכתבי הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט** (עמ' קיג) כתב בזה"ל 'לא רצה [הגר"ח] לקנות יי"ש אפילו בשבט מפני שיצטרך למכור בחמץ, ובא בחלום למהרי"צ למה אינו נזהר מחמץ שעבר עליו הפסח'.

הטעם שנהגו היום ליזהר מאכילת חמץ הנמכר אחרי פסח יותר מדורות הקודמים.

א. מפני שבעבר הנידון היה על חמץ שברשות שומרי תורה ומצוות, וגם החנויות היו ברשות החרדים לדבר ה', וברור היה שאם לא תחול המכירה היו מוכנים להפקירו כדי לא לעבור בבל יראה ושפיר מתכוין למכור לגוי בלב שלם, משא"כ כיום שרוב בתי החרושת שמייצרים מזון שייכיים לפושעי ישראל ורק מחמת ההכשר מוכרחים למכור החמץ [ועי' תשובות והנהגות (ה,קיג) שכתב כדרך הזו אלא שסמך דבריו על הבכור שור הנ"ל שמכירת חמץ מועילה רק בדרבנן, ושומר תורה שמפקיר כדין אף בהפסד כדי להנצל מאיסור ב"י וב"י מועיל אצלו מכירה משא"כ אלו שאינם שומרי תורה ומצוות].

ב. מפני שבעבר מכירת החמץ היה יותר מקומית קטנה ומפורטת [והיו הרבה שמכרו בעצמם לגוי שהכיר], ואף שגם בה כתבו האחרונים שיש בדבר הערמה, מ"מ בזמנינו שנכרי בעלמא קונה חמץ בהרשאה מכל בני העיר כשהכל יחד שוה מליארדים, ואין אפילו הו"א לחשוב שעומד באמת לקנות, יש כאן הערמה מוכחת מאד.

מיהו מעיקר הדין מועיל אף בזמנינו מחמת ב' טעמים: **א.** שכיון שבשטר מכירה [של הבד"ץ] רשום שקונה החמץ ישלם שווי בניכוי שני אחוז ליהודי המוכר, א"כ אין אומדנא שאפילו פושעי ישראל לא יסכימו בזה. **ב.** בשו"ת חת"ס (או"ח קיט ד"ה והנה) כתב שכיון שמשכירים לגוי את המקום שבו נמצא החמץ למשך חג הפסח, בודאי שבזה יש גמירות דעת גמורה, ונמצא שהחמץ אינו ברשותו, ולדעת הרמב"ן והגאונים והר"ן (פסחים ד.) הובא בב"י (או"ח סוף תמ), וכן נקט הגר"א בכה"ג אינו עובר מדאורייתא רק מדרבנן, ושוב שפיר יועיל המכירה [ועי' רבינו דוד ומהר"ם חאלוה ומאירי (שם) שחמץ שלו שמונח בבית שהשכירו לאחר אינו עובר מה"ת, וכן מבואר ברמב"ן שם].

^י כבר ביארנו לעיל [בריש דברינן] שמקור דין 'מכירת חמץ' הוא מתוספתא (פסחים ב,ו) והובא בירושלמי (ב,ב), ורמב"ם (ד,ו) ורא"ש ושו"ע (תמח,ג).

אמנם למעשה מכירת החמץ עברה כמה גילגולים עד המקובל היום: **א.** בתחילה היו מעבירים

ראוי לכל אחד לעשות מכירת חמץ מחשש שיש לו בביתו חמץ שאנן סהדי שאינו מתכוין לבטלו.

מכירת הבית או חדרים ממנו לפוטרו מבדיקת חמץ

במקום שיש טירחא מרובה לבדוק וכדומה^{רסא}, יכול למכור אותם חדרים. ויפרט המקומות בשטר המכירה, ויסגור אותם חדרים, ולא ישתמש בהם בפסח [אם לא באקראי בעלמא שאין הגוי מקפיד על כך].

את החמץ בפועל לביתו או רשותו של הגוי, כמבואר בתה"ד (קכ) ובלשון השו"ע (שם) שהחמץ יהא 'מחוץ לבית'. ב. בתקופה מאוחרת יותר נהגו לבצע את המכירה מבלי לשנות את מקום החמץ ורק עשו כמה קנינים להקנות לגוי. ג. בהמשך הדורות מחמת ריבוי המכשולות של מכירת חמץ ע"י יחידים הנהיגו למכור את החמץ ב'מכירה כללית' על ידי הרב או הבי"ד או אנשים מיוחדים שממונים על כך, ע"י שו"ת אורי וישעי (קכא) שהביא תשובת הגאון רבי אהרן משה טויביש אב"ד דק"ק יאס שנלחם בעוז נגד 'המכירה הכללית' שהתחילו להנהיג. והגר"ש קלוגר (בתשובה בסוף שו"ת נאות דשא א,ב) האריך לקיים תועלת 'המכירה הכללית', מחמת כמה תקלות שהיו במכירות הפרטיות [מיהו סיים דמי שיודע למכור כדין בודאי עדיף שימכור בעצמו]. בזמנם בהרבה מקומות נהגו שכולם מוכרים חמץ לרב כמבואר בדבריו (שם), ובשדי חמד (מערכת חמץ ומצה טו), ואחר שהיה הרב זוכה בחמץ היה מוכרו לגוי. ד. יותר מאוחר הסכימו עם 'המכירה הכללית' אלא שתיקנו שיהא בדרך 'הרשאה ושליחות' לרב ולא שיזכה בו הרב.

ומצינו כבר בסוף ספר נחלת שבעה נוסח 'שטר הרשאה' שמיועד לצורך מכירת חמץ של בני הכפרים והיישובים שממנים את הרב ובי"ד לשלוחים לביצוע המכירה כדינה [וכבר ציין בעל התניא (בשער הכולל על סדר מכירת חמץ אות י) שהיא הוספה מאוחרת יותר ואינה מבעל הנחלת שבעה]. והוזכר נוסחאות של שטר הרשאה בשו"ת ראשית בכורים (ה) שיבת ציון (יא בשם אביו הנוב"י). ובשו"ת דברי מלכיאל (ד,כד).

ועי' בכל זה באריכות בספר מכירת חמץ כהלכתה [בהקדמה ובשביבי אש שבסופו].

ינח כמבואר בשו"ע (חו"מ קפב,א) 'אין העושה שליח צריך קנין ולא עדים אלא באמירה בעלמא בינו לבין חברו'.

ינט ע"י רמב"ם (מכירה ה,יא) 'יש דברים הרבה שאינן צריכין קנין, ואין לקנין בהם טעם כגון וכו' עושה שליח וכו', נהגו רוב המקומות להקנות למקצת אלו הדברים או כיוצא באלו, והובא בשו"ע (שם).

יס שבזה יש יותר סמיכות דעת מצד הגוי שהרי אין המוכר יכול לכפור, ועי' שו"ת דברי מלכיאל (ד,כד מח) שאם אין המשלח חותם בעצמו על כתב ההרשאה, צריך שיהיו עכ"פ שני עדים שעשאו שליח ויהא כתוב בשטר שנעשה שליח בעדים.

הגר"ז (בסידורו ובגר"ז סוף פסח) חידש שאין מועיל לזקוף שאר חוב הגוי במלוה, לפיכך תיקן שישראל אחר יהא ערב קבלן עבור הגוי, ולא יהיה הגוי נשאר חייב כלום לבעל החמץ אלא ישראל אחר [שלא היה החמץ שלו עדיין מעולם]. ובשו"ת צמח צדק (או"ח מח) ביאר שהוא מחשש הדעות שזקיפה במלוה אינה מועלת בעייל ונפיק אזוי.

יסא ע"י מ"ב (תלג,כג) שכתב שיעשה כן כשיש טירחא מרובה. אמנם אף כשלא יהא בביתו בפסח מחמת לידה וכדומה רצוי שלכה"פ ישאיר חדר אחד שקל לבדוקו כדי לא לבטל מצוות

מכירת י"ג

המנהג למכור ביום י"ד בבוקר קודם סוף זמן איסור חמץ. אמנם ישנה מכירה נוספת ביום י"ג קודם השקיעה, מחמת אלו שמכרו חדרים שבביתם כדי להפטר מבדיקת חמץ^{רסב} [שיש אומרים שאם יכנס ליל י"ד יהיו חייבים בבדיקה^{רסג}].

מכירת הבלוע בכלים

יש שכתבו להוסיף בשטר מכירה 'גם את החמץ הבלוע בכלים מה שאפשר למכור ע"פ דין תורה'^{רסד}.

בחורי ישיבה

בחור ישיבה שנשאר בישיבה בימות הפסח ג"כ ימכור את החמץ וישכיר את המקומות בחדר שבהם מונחים הספרים, וכן המקומות שיש בהם חשש חמץ לגוי^{רסה}.

מוכר שאינו שומר תורה ומצוות

מי שאינו שומר תורה ומצוות שבא למכור את חמצו לנכרי, אם אינו מתכוין למכור ורק חושב שהוא 'טקס דתי' בלבד, אין לזה שם מכירה. וכ"ש אם תוך כדי הפסח הוא מוכר בחנותו מוצרי חמץ. ודעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל שמכירה של אדם שאינו שומר תורה ומצוות אין מועיל אא"כ יהא למכירה תוקף חוקי, וכן נוהגים בכמה וועדי כשרות.

בדיקת חמץ.

^{רסב} ואותם אנשים יפרטו המקומות בשטר המכירה, ויסגרו אותם, ולא ישתמשו בהם בפסח [אם לא באקראי בעלמא שאין הגוי מקפיד על כך].

^{רסג} עי' מ"ב (תלו, לב) שהביא בזה מחלוקת אחרונים.

^{רסד} ארחות רבינו (ח"ב עמ' כב) ולשון 'מה שאפשר למכור ע"פ דין תורה' בא לאפוקי טעם הבלוע בכלים שא"א למוכרו. והביא שם שהחזו"א בשנותיו הראשונות בארץ מכר במכירת החמץ גם את הכלים של חמץ ולאחר הפסח הטבילם בעצמו במקוה מטעם 'כלי נכרי' [וכן נהג הגרי"ש אלישיב זצ"ל בשנותיו האחרונות].

דהנה בפסחים (ל.) מבואר שמותר להשהות כלים שבלוע בהם חמץ [ומינה הוכיח בחק יעקב (תמב) שאין ב"י וב"י על טעם בעלמא], ובחזו"א (ק"ז, יב) ביאר טעם הדבר משום שנחשב כנפל עליו מפולת. ומה דמצינו שחששו הוא לממשות הדבוק לכלי.

^{רסה} ארחות רבינו (שם) שמסתמא הישיבה נותנת לו זכות לכך, להשכיר המקום [לצורך קנין הגוי] כדי שלא יכשל באיסור. וכן הורה הגרי"ש אלישיב זצ"ל (גלאט כד עמ' סה).

הלכות פסח

יש אומרים שרשאי אדם למכור חמצו של חברו שלא מדעתו מדין 'זכין לאדם שלא בפניו'^{רס}, אמנם רק של אדם מסויים, אבל אין יכול למכור את חמצם של אנשים לא ידועים.

^{רס} בשו"ת פנים מאירות (ב,נב) נסתפק בזה לענין מכירת בכורה. ובשו"ת חת"ס (אבהע"ז יא) נקט שאפשר למכור שלא מדעתו.

פרק יא

חמץ שעבר עליו הפסח

הקדמה

חמץ שהיה בבעלות יהודי ועבר עליו הפסח אסור באכילה ובהנאה. איסור זה הוא קנס דרבנן, הואיל ועבר עליו באיסור בל יראה ובל ימצא^{רסז}. דין זה הוא גם כאשר החמץ נשאר אצל היהודי בשגגה [שלא ידע שנשאר חמץ זה ברשותו] ואף אם היה אנוס [שידע שיש לו חמץ אך לא הייתה לו אפשרות לבערו^{רסח}], ואין מועיל אף אם ביטל או הפקיר החמץ^{רסט}, דכל מה שהיה מונח ברשותו נאסר^{רע}.

אמנם אם בדק וביטל כדין, נחלקו הפוסקים אם נאסר אף בהנאה^{רעא}, ויש להקל במקום הפסד מרובה^{רעב} [אבל באכילה אין להתיר]. וה"ה באופן שביטל או הפקיר, אלא שלא בדק או ביער מחמת אונס, שמותר בהנאה בהפסד מרובה^{רעג}.

^{רסז} שו"ע (תמח,ג).

בפסחים (כח:) נחלקו רבי יהודה ורבי שמעון אם חמץ שעבר עליו הפסח אסור מן התורה, דעת רבי יהודה שאסור מה"ת, ואילו ר"ש סובר שאינו אסור מן התורה, ומסקנת הגמ' (כט.) שאף לר"ש כיון שעבר על 'בל יראה ובל ימצא' קנסוהו חכמים שלא יאכל ולא יהנה ממנו.

^{רסח} מלבד אונס גמור דלא הו"ל לאסוקי אדעתיה שיכול לבוא לידי כך, כמש"כ מ"ב (תמח,ט) בשם בית מאיר, דאין כל האונסין שוין. [ועי' במג"א (סק"ח) בשם הר"ש הלוי לגבי בא בספינה שנראה להתיר להפקיר כל חמצו ולחזור ולזכות בו אחר הפסח ולמוכרו, והביאו המ"ב (סקכ"ה) שג"כ צ"ל שהוא כאונס גמור או מילתא דלא שכיחא].

^{רסט} בשו"ע (תמח,ה) כתב דאפילו ביטל, ובמ"ב הוסיף דאפילו הפקיר. ואמנם נחלקו בזה הראשונים דברא"ש (פ"ב דפסחים) הביא בשם הירושלמי שאף בהפקיר אסור. ורבינו מנוח וריא"ז התיירו, ובטור הביא שבעל העיטור התייר בהנאה גרידא [שרק לצורך אכילה יבוא להערים], ומ"מ לדינא קיי"ל שאסור אפילו בהנאה, כמבואר במ"ב הנ"ל.

^{רע} וביאר המ"ב (תמח סק"ט וסקכ"ה) שאף שבאונס או בביטל והפקיר אינו עובר בב"י וב"י, מ"מ קנסו ואסור, כדי שלא יבוא להשהות ולומר אנוס הייתי.

^{רעא} במ"ב (סקכ"ה ובשעה"צ סקס"ח) הביא בזה פלוגתא: שדעת הפר"ח וא"ר ונוב"י וחת"ס וגר"ז ומקור חיים שאסור בהנאה אפילו בבדק כדין, וכבר הקדימם במהר"ם חלוואה. אמנם בחק יעקב ומטה יהודה ומגן האלף, וכן הוא דעת הרשב"ץ להתיר, כיון דמאי הו"ל למעבר. [והנה אף דבמ"ב הביא דברי הבית מאיר להתיר באונס גמור, וכן בגוונא שבא בדרך שיכול להפקיר בפני עדים, צ"ל שבבדק ושוב מצא חמץ גרע דאדרבה במה שמצא מוכח קצת שלא בדק כראוי, וצ"ע].

^{רעב} כן הכריע המ"ב שם.

^{רעג} בביה"ל (ד"ה אפילו) כתב שלדעת המקילים בביטל ובדק, ה"ה שיש להקל בביטל ונאנס [שלא ביער], והביא להקל כן בשם התורת שלמים וא"ר, ולמעשה היקל רק בהפס"מ.

ישנם ב' אופנים שלא אסרו חמץ שעבר עליו הפסח:

א. 'חמץ שנתערב לאחר הפסח'. חמץ שהיה בעין, ואחר הפסח נתערב בשוגג [שלא נתכוין לבטלו^{רע"ד}] מותר, מפני שלא גזרו על חמץ בתערובת^{רע"ה}. אלא שנחלקו הפוסקים^{רע"ו} אם ההיתר הוא רק בתערובת של שישים או שסגי ברוב, והכריע המ"ב^{רע"ז} להקל בזה בשעת הדחק או בהפסד מרובה, והחזו"א^{רע"ח} הכריע להתיר ברוב. אמנם אסור לערב בכוונה, ואם עשה כן הרי זה נאסר כדין 'מבטל איסור לכתחילה'^{רע"ט}.

ב. 'חמץ דרבנן'. חמץ שהיה אסור להשהותו בפסח רק מדרבנן [כגון שנתערב ואסור רק מדרבנן^{רפ"ב}], מפני שגזרו לאוסרו רק אם עבר עליו בפסח באיסור ב"י וב"י [מלבד תערובת שהחמץ הוא 'מעמיד', או 'חמץ נוקשה' שעומד בעינו, שאף שאסור מדרבנן, מ"מ אסור אף אחר הפסח^{רפ"א}], ובכלל היתר זה הוא 'חמץ נוקשה בתערובת' [שמותר להשהותו לאחר הפסח^{רפ"ב}],

רע"ד כדי שלא יחשב 'מבטל איסור לכתחילה', כמו שיתבאר בסמוך.

רע"ה גמ' פסחים (ל.) שו"ע (תמז,יא).

רע"ו דעת הטור והמחבר והרמ"א (תמז,יא) שחמץ לאחר הפסח בעי שישים, ואילו דעת המג"א (סקמ"ד) והנוב"י (או"ח תניינא עח) והגר"א (סקל"ח) שסגי ברוב [וכדעת רש"י בפסחים (כט:)] ובב"י מבואר שכן דעת הרמב"ם.

ודע דכל פלוגתא הוא רק בתערובת 'לח בלח' או 'יבש בלח' מין בשאינו מינו, אבל במין במינו מבואר בשער הציון (תמז,קעה) שאף הטור וסיעתו מודים שסגי ברוב, ושכ"כ הריטב"א בשם הרא"ה (ודלא כגר"ז שכתב שלטור אף במין במינו צריך שישים). וכן תערובת 'יבש ביבש' מבואר במ"ב (תמז,קה) שלכו"ע סגי ברוב ככל איסורי תורה.

נמצא שדברי הטור וסייעתו שצריך שישים הוא רק בתערובת 'לח בלח' או 'יבש בלח' מין בשאינו מינו.

רע"ז מ"ב (תמז,קה).

רע"ח חזו"א (קיט,כג) שזה הדעה העיקרית בפוסקים, וכדלעיל.

רע"ט מ"ב (ס"ק ק"ד) שנחשב למבטל איסור לכתחילה שאסור כמבואר ביו"ד (צט,ו). וציין בשעה"צ שהוא כדעת הרא"ש (פ"ב סי' ה), ודלא כרבינו יונה שהביא הרא"ש שם שאף בעירב במזיד מותר. ועי' שו"ת פנ"י (או"ח סוף יג) שחידש שלרבינו יונה מותר לערב לכתחילה [ויתפרש כדברי שו"ת כתב סופר (סוף תשובה נ) שיתקיים הקנס בזה גופיה שהצריכו אותו לערבו ולבטלו], וכתב שם שיש אופנים שיש לסמוך על דעת רבינו יונה.

ר"פ באופנים שמה"ת יש בו דין 'ביטול' ואסור רק מדרבנן [עי' לעיל בריש פרק ט] שבעיקר קנס של חמץ שעבר עליו הפסח קנסו רק כשעבר עליו בב"י וב"י.

רפ"א עי' מ"ב (תמז,קן-קז).

רפ"ב מג"א (תמב,א) שנכלל בכוונת השו"ע בסעיף א. והוא מגמ' פסחים (מג.) שחמץ נוקשה בתערובת מותר [ופשיטא דמיירי בלא שישים, שהרי בשישים כל חמץ בטל קודם הפסח]. וכ"כ בשעה"צ (תמז,קפד).

וכן חמץ שנפסל מאכילת אדם ונפסד מצורת חמץ שלו, כמו רטיה ואיספלנית וכדומה [שג"כ מותר לקיימן בפסח^{רפג}].

ספק חמץ שעבר עליו הפסח: מצינו בזה כמה סוגי ספיקות: א. ספק אם היה החמץ בפסח של ישראל או של גוי, בהנאה בודאי מותר, ולגבי אכילה הביא המ"ב^{רפד} ב' דעות בזה. ב. ספק אם החמיצו [כגון אם שהו החיטים במים בלתי תה שיעור שיחמיצו], מבואר במ"ב^{רפה} להיתר. ג. בחמץ שקודם הפסח היה ודאי של ישראל, וספק אם נמכר לגוי, אף שאפשר לדון מחמת ספק דרבנן לקולא, מ"מ יתכן דאזלינן בתר חזקה לחומרא, ועוד שהוא ספק דאורייתא שנתגלגל לדרבנן. ועכ"פ בעבר זמן רב שיש לתלות שנעשה אחר הפסח, התיר המ"ב^{רפו}.

קניית מוצרי חמץ לאחר הפסח

הבא לקנות לאחר הפסח מוצר שכולו חמץ [כגון בסקוויט מציות בייגלה וכיוצ"ב], צריך לדעת בבירור שנמכר לגוי כדין, והרבה בני תורה מחמירים שלא לקנות אף חמץ שנמכר כדין^{רפז}.

אמנם מוצר שיש בו רק תערובת חמץ [שהרוב אינו חמץ], אם תאריך הייצור שלו קודם הפסח [ויש בו כזית חמץ^{רפח}] דינו כמוצר שכולו חמץ^{רפט}.

^{רפג} שו"ע (תמב,א) ומקורו בתוספתא (ג,ב) הובא בראשונים. והרמב"ם (ד,י) הוסיף שנפסדה צורת חמץ שלה.

והטעם שצריך שנפסד חמץ מצורתו. דהנה קי"ל (תמב,ב) שרק בנפסדה מאכילת כלב אינו חייב לבער, ולכן הוסיף שבזה נפסדה צורתה. וביאור הדבר אפשר בב' דרכים: א. לפי מה שביאר המג"א (הנ"ל) דחמץ נוקשה בתערובת מותר, והעתיקו בשעה"צ (תמז,קפד). אלא דלפי"ז אף שראוי לאכילה ג"כ יהא מותר וצ"ע. ב. בחזו"א (קטז,ז) ביאר דהנה בכל איסורי תורה כשאין ראוי לאכילת אדם מותר, וכאן צריך נפסל מאכילת כלב, וביארו הראשונים (הובא מ"ב סק"י וביה"ל סעיף ט ד"ה עד) שהוא מפני שראוי לחמץ בו עיסות אחרות.

^{רפד} תמט,ה.

^{רפה} תנג,כד.

^{רפו} סוף תמט.

^{רפז} נתבאר לעיל באריכות [פרק י] מקור חומרא זו. ושם נתבאר שבזמן הזה יש סיבה מיוחדת להחמיר יותר מהדורות הקודמים.

^{רפח} במג"א (סקמ"ד) הביא שנחלקו המ"מ (חמץ ומצה ד,ח) והטור (תמב) אם בתערובת שאין בה כזית בכדי אכילת פרס עובר בב"י וב"י, שלדעת המ"מ כל שאין בו כזית בכא"פ אינו אסור אחר הפסח [אף שאין בו שישים] כיון שלא עבר בב"י וב"י. אמנם הסכמת הב"י (בכס"מ שם) והמג"א שעובר בב"י וב"י בכל גווני, וכן הכריעו בגר"ז ובמ"ב (תמב,א).

אמנם באין כזית בכולו, לכו"ע אינו עובר בב"י וב"י וממילא אין איסור בתערובת זו אחר הפסח. ^{רפט} שבודרך כלל זה תערובת של לח בלח או לח ביבש, מין בשאינו מינו, שצריך ס' אף מה"ת, וכיון שאין ס' לבטלו הרי זה נאסר מדין חמץ שעבר עליו הפסח.

אבל אם תאריך הייצור שלו הוא לאחר הפסח, שהנידון הוא על 'תערוכת חמץ' שנעשתה אחר הפסח, כיון שהעיקר כדעה שחמץ לאחר הפסח בטל ברוב [ואי"צ שישים], א"כ לעניין זה בודאי יש לסמוך על המכירה לגוי^{רצ}. ואף שכל ההיתר של חמץ בתערוכת הוא בסתם חמץ, אבל אם הוא 'מעמיד' לא בטל ואסור באכילה ובהנאה^{רצא} [אם לא בהפסד מרובה שמותר

^{רצ} דעת הגרי"ש אלישיב זצ"ל והגר"נ קרליץ שליט"א (הביאו הגר"צ ובר והגר"מ ויא שליט"א בהלכות פסח).

שהרי עיקר דעת הפוסקים שסגי ברוב [דעת המג"א הנוב"י והגר"א, והפר"ח ונהר שלום וחק יעקב וכן הכריע החזו"א]. ונהי דהמ"ב היקל [בלא מכירה לגוי] רק בשעת הדחק, עכ"פ בנמכר לגוי כדין בודאי שאפשר להקל.

ביאור הדברים: שהנה אף אם נחמיר שלא חלה המכירת חמץ, עכ"פ לא גזרו על תערוכת חמץ אחר הפסח, ורק שיש לדון בזה מחמת 'מבטל איסור לכתחילה', וכיון שעיקר דעת הפוסקים לסמוך על המכירה [עי' לעיל פרק י], א"כ בודאי שלא נחשב 'מבטל איסור' כיון שהמפעל יכול לסמוך על המכירה לגוי, ונידון כעירב בשוגג שמותר (עי' שו"ע יו"ד צט,ה).

עוד יש שכתבו לצרף בעוגיות ומאפים שעשויים מרוב 'מי פירות', שצידד המ"ב (תסב,א ביה"ל ד"ה ממהירים) כדעת הראשונים שדבר הנילוש במי פירות חשיב 'חמץ נוקשה' [דלא כרמב"ם]. וכן צידד החזו"א (ק"ז,יב). והנה מבואר בשו"ע (תמז,יב) שחמץ נוקשה מותר בהנאה, ודעת המג"א (תמז,מו). הובא במ"ב ס"ק ק"ז) שמותר אף באכילה [כיון שלא עבר עליו בב"י וב"י], וכן הכריעו הגר"א (סק"מ. ועי' שעה"צ קפב) והחזו"א (ק"ט,כב). ומעתה אם נדון אותם מאפים כחמץ נוקשה יש לצרף הני פוסקים שאחר פסח מותר באכילה.

[אמנם בדעת המ"ב יש בזה סתירה שבמ"ב (ס"ק ק"ז) הביא שברוב האחרונים נקטו שחמץ נוקשה אחר הפסח אסור באכילה. מיהו המ"ב עצמו (תמב,א) כתב שבאין עובר בב"י וב"י מותר לאוכלם לאחר הפסח. ואולי ס"ל שהחמירו בנוקשה כמו שהחמירו בדין 'מעמיד' אף שאסור רק מדרבנן].

^{רצא} במ"ב (תמז,קו) כתב שעיסה שנתחמצה בשמרי שחר שעבר עליו הפסח, אף שיש ששים נגד השמרים אינו בטל, משום דהשאור הוי מעמיד, ודבר המעמיד אינו בטל אפילו באלף [והוא מהמג"א (סקמ"ה) בשם מהר"ם מלובלין (תשובה קכא). אף שדעת המג"א להקל בחמץ שעבר עליו הפסח שבטל ברוב וכלעיל, מ"מ במעמיד מחמיר אפילו כשיש ששים כנגדו].

והנה כבר מצינו בטור (תמז,יא) שהביא מרבינו יונה ששאור כיון שהוא 'מעמיד' אפילו אם ביטלו בשוגג אסור כיון דלטעמא עביד לא בטיל. והטור חלק עליו וכתב דהכל תלוי בב"י וב"י, שאם עוברין על תערוכתו אין מועיל ביטולו, ואם אין עוברין עליו אפילו עירבו ע"ד להשהותו שרי. ולפי"ז מבואר שדעת הטור שאין חומרא מיוחדת במעמיד וכל שעירבו אחר הפסח בשישים ונתבטל מותר. [והאחרונים לא הזכירו דבריו].

ובחזו"א [או"ח סוף קיט] כתב שמסברא היה אפשר לומר שהדבר תלוי במחלוקת אם חמץ לאחר הפסח בטל בשישים או ברוב, שלהטור שחמץ לאחר הפסח ביטולו בשישים א"כ יש להחמיר אף במעמיד שלעולם חשיב כנותן טעם [לשון החזו"א שם], אבל לדעת רוב הפוסקים שבטל ברוב א"כ מדוע שיחמירו במעמיד, ובהכרח שלפי"ז מעמיד חמור מנותן טעם, וסיים דצ"ע לחדש דבר זה בלא מקור מהגמ'.]

ומעתה למאי דנקטינן דבטל ברוב, א"כ צידד החזו"א שאין חומרת מעמיד, וכדעת הטור עצמו. [אף שלמעשה לא הכריע להקל].

ולמעשה כבר קידמו בטענה זו בשו"ת חת"ס (או"ח קו) שהביא דעת האמרי אש שלמאי דקיי"ל

בהנאה אחר השלכת הנאה שבו לים המלח^{רצ"ב}, מ"מ המציאות היא שהשמרים ומשפרי האפייה וכן גלוטן [חלבון החיטה] שנותנים היום אינם בגדר 'מעמיד' מחמת ג' טעמים^{רצ"ג}: א. מחמת שגם בלעדיהם היתה נעשית העיסה, ורק מוסיפים ומשפרים הדבר^{רצ"ד}. ב. שדווקא כשניכר דבר העמדתו אסור, בדומה לחלב שע"י העמדתו נהפך לגבינה, וכמש"כ בשו"ת פנ"י^{רצ"ה} שלכך שמרי חמץ בתוך שכר אינו נחשב למעמיד. ג. אם לא היה בכח המעמיד אלא בצירוף דבר היתר שוב לא נחשב למעמיד משום דזה וזה גורם^{רצ"ו}.

מלבד זה משפרי האפייה ותוספים נוספים [הניתנים למשל בלחם], בד"כ נועדו רק לשפר את חיי המדף או להעשיר את המוצר בחלבון שניטל ממנו בתהליך טחינת הקמח ולא לצורך 'נתינת טעם' או להיות 'מעמיד'.

רשימת מוצרים לענין חמץ המעורב בהם

הקדמה

דבר ברור הוא שאין לסמוך על רשימת 'רכיבים' המופיעים ע"ג האריזות לצורך שימוש בפסח, כיון שרכיבים הנמצאים באחוזים קטנים מאוד אינם נכללים ברשימה [מלבד בעיית הכלים והקיטור, וכן בעיות שעלולות

דסגי ברוב א"כ מדוע יהא אסור 'מעמיד'. וכתב החת"ס ליישב 'דהא דר"ש לא קניס ע"י תערובות, משום דדי לו במאי דקנסו בעיניה שלא נתקיימה מחשבתו של העבריין, ובשאר ושמרים שכל עצמן אינן עשויין אלא לערבם, א"כ הרי נתקיימה מחשבתו ולמה לא קנסוהו'. גם בבית מאיר (תמב, ה בסופו) כתב כע"ז שמצינו שמעמיד נחשב כעומד בפני עצמו.

רצ"ב מ"ב (תמז, קו) ע"פ כמה אחרונים.

רצ"ג יש לציין שבפמ"ג (א"א תמב, ט) כתב שכל מה שמחמירים במעמיד הוא דווקא כשבפסח עמד בפני עצמו, ולאחר הפסח עירבו שבוה כיון שמעמיד נחשב כנשאר בפני עצמו אסור. אבל במעורב קודם הפסח נהי שאסור להשהותו שמא יבוא לאוכלו, מ"מ לא גזר בזה ר"ש אחר הפסח כיון שהיה איסורו דרבנן [ושאני מדברי מהר"ם לובלין שהביא המג"א (תמז, מה) שהיו השמרים בעין בפסח], וכן צידד בחק יעקב בהפסד מרובה. וכ"כ בבית מאיר [מיהו כתב שמעמיד קודם הפסח מותר, דלא גרע מחמץ נוקשה שאחר הפסח יהא מותר. אמנם בזה כבר מבואר במ"ב (תמז, קז) שנוקשה אחר הפסח ג"כ החמירו].

אמנם מסתימת החיי אדם (קכב, וגר"ז (תמב, י ויב) שאין חילוק אימתי נתערב המעמיד, וכן משמע בשע"ת (תמח, יא) גבי מי דבש שהוחמצו ע"י שמרי שכר קודם הפסח, התיר רק מחמת זה וזה גורם ולא הזכיר הקולא שהועמד קודם הפסח, וכן נקט בשו"ת מהר"ם שיק (ריח), כל זה ציין בשדי חמד (ה מערכת חמץ ומצה סי' ח ד"ה ודע שכתב).

רצ"ד נודע ביהודה (תניינא יו"ד נו) הובא בגליון מהרש"א (יו"ד פז, יא).

רצ"ה ח"ב או"ח יב. ועי' תורת חיים (ע"ז לד: ד"ה האי).

רצ"ו עי' ט"ז (תמב, ד) ומג"א (סק"ט), ע"פ המבואר ברמ"א (יו"ד פז, יא).

להיות באריזה ואחסנה], ולכן הרשימה שנביא להלן היא לצורך שימוש אחר הפסח. ואילו כל שימוש שנעשה בערב הפסח או בפסח עצמו במוצר שאינו כשר לפסח [כגון אבקת מרק או תבלינים וכדומה] צריך שאלת חכם.

אבקת מרק: רוב אבקות המרק [מלבד מרק פטריות] אין בהם חמץ מפני שהעמילן שלהם הוא 'עמילן קטניות' [ועכ"פ בוודאות באבקת מרק 'אסם'], ולכן בודאי שאחר הפסח אפשר להשתמש בהם אחר מכירתם לגוי.

אבקת אפיה: לעולם מכיל רק עמילן קטניות.

אלכוהול רפואי: נפסל מאכילת כלב [תוצרת הארץ בד"כ סינטטי].

אספרטיים: הוא ממתיק מלאכותי שהשימוש בו נפוץ, בעיקר במשקאות ומזון דיאטטי, מיוצר גם מחומרים המופקים מחמץ וגם בעזרת אנזימים. [ולכן כל משקה דיאטטי הוא רק כשעשוי מסוכרלוז].

בורגול: עשוי מגרגירי חיטה מבושלת שיובשה ונגרסה, והינו חמץ גמור.

גבינות: כשהם לא כשרות לפסח, פעמים שהאנזים שהוא מעמיד בגבינה יכול להיות חמץ, וצריך למוכרו לגוי כדין.

גזים [דו תחמוצת הפחמן]: אף שעשוי מחמץ ומערבים אותו במיני משקה, כמו מי סודה וקולה וכדומה, דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל (הליכות שלמה עמ' סד) שכשר לפסח לכתחילה [כיון שגז אין בו ממש כלל].

גלוקוזה: עשוי מעמילן. גלוקוזה תוצרת הארץ תמיד עשויה מתירס קטניות [כאשר יש יצור קטן לפסח ללא קטניות], ואילו בחו"ל ובעיקר באירופה רובו עשוי מעמילן חיטה שזה חמץ גמור.

גריסים: מבואר בפוסקים שהם ספק חמץ, שאי"ז ודאי שהבקיע השעורה בזמן היצור, ולכן חייב להמכר כדין.

דקסטרוזה: בדומה לגלוקוזה, בארץ מיוצר מקטניות, ובחו"ל בעיקר מחיטה, כל מוצר מחו"ל שמעורב בו דקסטרוזה הוא בחשש חמץ.

ויסקי: חמץ גמור.

חרדל: מכיל לפעמים גם תערובת מחמשת מיני דגן כמו קמח לתת וכדומה או קטניות וכן חומרי עזר נוספים בחשש חמץ.

מיונז: בהכשר העדה החרדית מכיל רק קטניות.

ממתקים: מכיון שהם מכילים 'גלוקוזה', כשזה מיוצר בארץ בד"כ הם רק מקטניות, אבל כאשר מיוצרים בחו"ל הם בחשש חמץ גמור. ישנם ממתקים בודדים [כדוגמת מקלות גומי חמוץ מתוק] שמכילים קמח.

נקנקיות: הפרווה מעורב בהם גם קמח חיטה וגלוטן, והבשרי בהכשר בד"ץ העה"ח רק חשש קטניות [שאר חברות יש לברר].

פודינג: של חברת אסם העמילן הוא קטניות. [חברות אחרות יש לברר].
קבוקים ובוטנים אמריקאים: הם חמץ גמור.
קוואקר: חמץ גמור.
קורנפלקס ודגני בוקר: ישנם סוגים העשויים מחמץ גמור, וישנם שעשויים מתירס אבל מכילים 'לתת' שהוא חמץ גמור.
רוטבי סויה חמוץ מתוק צ'ילי: ספק חמץ, מאחר שלעיתים מכיל קמח.
ריבות: מלבד בעיית התמציות שהן בחשש חמץ מוסיפים בד"כ בתהליך הייצור גם עמילנים דקסטרוזה וכדומה.
שוקלד למריחה: פעמים שמעורב בהם קמח או לתת ושאר חומרי חמץ, ולכן צריך למוכרו לגוי.
שימורי פירות: רוב השימורים מכילים 'מלח לימון' שרובו הוא ספק חמץ, אלא שמטרת המלח לימון הוא לשמר או לייצב, ולא לתת 'טעם' לפיכך הוא בטל בשישים וימכרנו לגוי. [בדיעבד לא נאסר].
שמרים יבשים: כיום ברובם הם סינטטיים, כמו של חברת 'פאקא' וכדומה ואינם חמץ כלל.
תחליף קפה: חמץ גמור.
תמציות למיניהם: חשש חמץ.
קמח שנטחן קודם הפסח

הקדמה

מכיון שיש חוסר ידע ובלבול בענין הקמח לאחר הפסח, לכן יש צורך לברר הענין. ישנם כמה דרכים לשימוש בקמח שנטחן קודם הפסח:
א. קמח יבש [לא מלותת]. דברי מאפה שנאפים מקמח יבש צבעם כהה יותר מקמח שהורטב בטחנת הקמח. **ב. קמח שעבר 'תהליך לתיתה' ונטחן בסמוך להרטבתו**, [כמו המציאות שבזמנינו^{רצ"ו}], מעיקר הדין מותר להשהותו עד לאחר הפסח ולהשתמש בו^{רצ"ח}. **ג. קמח שידוע שהיה שרוי במים זמן ממושך** [כמו לפני כשלושים שנה^{רצ"ט}], לדעת המ"ב^ש אסור להשהותו בפסח מחשש חמץ, [ובמכירה לגוי הוא כמו כל חשש חמץ].

^{רצ"ו} יבואר בסמוך.

^{רצ"ח} כמבואר במ"ב (תנג, כז), וכפי שיובא בסמוך מעדות הרבנים ואנשי השטח כן היא המציאות בזמנינו.

^{רצ"ט} יבואר בסמוך (הערה שז) בהרחבה.

^ש תנג, כז. ובסמוך יבואר שהחזו"א מיקל בהשהיית הקמח אף שנטחן זמן רב אחר שהושהה.

השהיית חיטה שהיתה שרויה במים זמן קצר

כתב המ"ב^א שמותר להשהות עד לאחר הפסח [ללא מכירה לגוי], קמח חיטים שעבר 'לתיתה', היינו שהיה שרוי במים ונטחן מיד^ב. [שיעור הזמן של שהיית החיטים עד הטחינה בדיעבד: בגר"ז ומ"ב^ג מבואר שהוא עד שיעור 'מיל'. אמנם החזו"א^ד כתב שמותר אף אחר י"ח דקות^ה]. לדעת מומחים רבים בלתי תהנה הנהוגה בימינו, החיטה אינה מגעת לידי חימוץ, היות וההתזה מתבצעת באמצעות תרסיס מים בכמות מדויקת, תהליך הנמשך מספר שניות, ולאחר כשלושים שניות אין בחיטה טופח ע"מ להטפח^ו.

שא שם.

שב אבל שעורים הוי ספק חמץ שעבר עליו הפסח ומותר למוכרו ואסור באכילה, מ"ב שם ושעה"צ (סקמ"ז).

שג גר"ז (סעיף כא) ומ"ב (שם). ולדעתם החמירו על שהייה כמו על שימוש בפסח עצמו, ולכן אחר י"ח דקות אסור.

שי חזו"א (או"ח קכא, כד ד"ה כתב).

שה שכיון שמעיקר הדין כל שלא נתבקע אין בו חשש, החמירו רק באכילה והנאה בפסח ולא בשהייה לאחר הפסח שהוא כמו מעיקר הדין.

שי חוברת הכשרות של בד"ץ העה"ח [שהיית החיטה בתא ההרטבה הוא כמה שניות, וגם בפעמים שעוברים הרטבה נוספת אינו יותר ממספר שניות נוספות]. דף הכשרות בהוצאת OU (כרך יח גליון 5). וכ"כ הגר"מ ויא שליט"א (חוברת לפסח). וכן מורים הרבה מורי הוראות שנוכחו בשטח.

ביאור הדברים: בעידן המודרני לאחר שהחיטה עוברת תהליך ניקוי יבש [ע"י מגנט, ניפוי, שאיבת אויר, והרעדה], החיטה מגיעה למכשיר שנקרא 'חילזון' [מסוע סגור שמשופע כלפי מעלה אורכו כארבע מטר] לאחר שנמדדת מידת לחות החיטה ע"י מכשיר אלקטרוני משוכלל, מרססים עליה מים [בד"כ החיטה באה עם 12% לחות כשהמטרה להביאה לידי 16% לחות, נמצא שמוסיפים ממוצע של 4% מים]. תוך כדי ההרטבה החיטה מתערבבת ועולה כלפי מעלה במהירות, יוצאת ממערכת ההרטבה ועוברת לתא השהייה למשך 16 שעות ויותר. מכיון שמערכת ההרטבה מטפלת ב 20,000 ק"ג לשעה בממוצע נמצא שזמן הריסוס על החיטה הוא כמה שניות בלבד, החיטה עוברת את כל אורך החילזון ב - 30 שניות, ויוצאת בלא שיש בה טופח ע"מ להטפח [בתא השהייה יש בתחתיתו פתח פתוח שאינו מטפטף מים כלל].

מקור הטעות של אלו שטוענים שהשהייה במים ארוכה היא, מחמת ב' דברים:
א. הם מדברים על תא השהייה. שאמנם החיטה שוהה בו כ- 16 שעות ויותר, אבל כאמור כשהחיטה מגיעה לשם, אין בה 'טופח ע"מ להטפח'. ב. הם נסמכים על המכונה הישנה. עד לפני 25-30 שנה היו למפעלי הטחינה מכונות שטיפה, שעבדו בשיטה דלהלן: החיטה היתה נכנסת לאמבט מים, הפסולת הקלה [מוץ, גרגרי חול וכדומה] שמשקלם נמוך מהמים היו צפה על פני המים ויוצאים לבויב בורם המים], ואילו האבנים הכבדות היו שוקעות ומוצאות מהאמבט ע"י 'חילזון' שבתנועה הובילים בכיון ההפוך לכיון התקדמות החיטה. לאחר מכן היתה החיטה מגיעה לתוף שמסתובב במהירות גבוהה ובאמצעות כנפים החיטה עולה למעלה ותוך כדי עליית החיטה משתחקת קליפתה בדפנות, ואז היתה עוברת לתא השהייה, אמנם גם במכונה הישנה לא שהו במים זמן רב כ"כ, אלא

ועכ"פ קמח שנמכר לגוי כדין בודאי אי"צ להחמיר בזה^ז.

תרופות וויטמינים

מותר לקנות תרופות או וויטמינים אחר הפסח אף שלא נמכרו לגוי^ש.

להזהיר מחמץ שעבר עליו הפסח

יש אומרים שהבא לאכול חמץ שעבר עליו הפסח ואינו יודע מכך אי"צ להזהירו, ועכ"פ בנמכר לגוי בודאי שאי"צ להזהירו^ט. אמנם ברואה שחברו עומד לקנות בחנות שלא נמכר החמץ בודאי שצריך להודיעו שבכלל הקנס שיהא אסור בהנאה.

תערובת טעם חמץ

אם בפסח נתערב בו רק טעם חמץ [ולא ממשות, וכגון שרק נתבשל עם חמץ] ולא היה בו שישים לבטלו, אף שאיסור אכילתו הוא מה"ת [מדין 'טעם כעיקר'], מ"מ אין בו איסור ב"י וב"י, ורק מדרבנן צריך לבערו. ולכן אחר הפסח יהא מותר בהנאה, ובאכילה ראוי להחמיר^י. כלי שנתבשל בו חמץ אפילו בפסח עצמו, מותר לאחר הפסח ואי"צ הגעלה וכדומה^{יא}. אמנם בנשתמש בשביעי של פסח [או בשמיני בחו"ל], לא ישתמש בו עד אחר כ"ד שעות מעת שימושו^{יב}.

שמסתבר שהיה בהם טופח ע"מ להטפח הרבה זמן. [כדי לשבר את האוון, במכונה הישנה היו משתמשים ב - 2000 ליטר מים לכ - 1000 ק"ג חיטה, וכיום היחס הוא 25 ליטר לכ - 1000 ק"ג חיטה].

^ז בארחות רבינו (ח"ב עמ' כד) שהחזו"א והקה"י לא חששו בזה [וכבר כתבנו עוד שנשתנה משמעותית הלתינה מימיהם לימינו].

^ש עי' חק יעקב (תסו,א) ושעה"צ (תסו,ד).

^ט בפ"ת (יו"ד קיט,א) הביא משו"ת חיים שאל (ב,לח) בשם ספר דרך המלך דמי שיש לו חמץ שעבר עליו הפסח ובאו אחרים לאכול מזה אי"צ להודיעם, שכיון שלדידהו לא שייך קנסא אי"צ להגיד להם, והוא חולק ע"ז וס"ל שחייב להודיעם. וכן הכריע בכף החיים (תמח,ל).

^י במ"ב (תמב,א) הביא בשם חק יעקב שצידד שאם נשאר בתערובת טעם בלבד, אף שאיסור אכילתו מה"ת, מ"מ לגבי ב"י וב"י צריך שימצא בפועל, ולכן בכה"ג לא קנסו רבנן. אמנם בבית מאיר ופרי"ח ועולת שבת חלקו עליו שבודאי אם טעם כעיקר דאורייתא אין לחלק ביניהם, והכרעת המ"ב להתיר בהנאה במקום הפסד מרובה. ומ"מ סיים להחמיר לגבי אכילה.

^{יא} רמ"א (תמז,א) כפי שביארו המ"ב (סק"ד), ומ"ב (תנא,ד).

והנה אחר הפסח יהא הכלי אינו בן יומו, אלא שבעלמא אנו מחמירים שלא לבשל בכלי שאינו בן יומו לכתחילה (כמבואר בשו"ע יו"ד צג) גזירה אטו בן יומו, ומ"מ כאן מותר, ומבואר בפמ"ג (א"א תנא,א) שהוא מב' טעמים: א. שברשב"א מבואר שאין כאן מקום לגזור אטו בן יומו כיון דעתה אינו יכול לבוא לידי בת יומא, [ואף דיתכן שישתמש בשביעי של פסח ויהא בן יומו, דאסר הפמ"ג

הלכות פסח

תבשיל שנתבשל קודם הפסח בקדירת חמץ בת יומא, אף שאין שישים כנגד החמץ הבלוע^{שי} ונאסר התבשיל, מ"מ מותר להשהותו עד אחר הפסח^{שי}, וירוקן תכולתו לכלי שאינו חמץ [כדי שלא יהא כבוש במשך הפסח באותו הכלי שאז צריך לבערו^{שטו}], ויצניעו בחדר שאינו רגיל לילך לשם^{שטז}.

חמץ נוקשה בתערובת מותר להשהותו לאחר הפסח^{שי}.

וכדבסמוך, מ"מ לא שכיח הוא. וטעם זה הובא במ"ב (תמז, ד). ב. דקיי"ל כר"ש שלא גזרו על חמץ שנתערב אחר הפסח, וה"ה דלא גזרו אטו אינו בן יומו [והביא שם דעה שאפילו בבן יומו יש שהתירו אחר הפסח. אמנם בזה קיי"ל להחמיר כדבסמוך].

שי"ב מ"ב (תנא, ד) ע"פ פמ"ג שהחמיר בזה.

שי"ג דקיי"ל (שו"ע צח, ד) שצריך שישים כנגד כל הקדירה לפי שאין אנו יודעים כמה היא בלעה. ומבואר בש"ך (יו"ד צג, א. צח, יא) שאין מצוי שיהא בכלי שישים כנגד תכולתו. [כדי לשער הדבר הוא ע"י שממלאים כלי גדול במים ויתן הקדירה האסורה בתוך אותו כלי, והמים שיוצאים הן הן שיעור דופני הקדירה, שצריך שישים כנגד אותם המים, מרדכי חולין תרפה].

שי"ד מ"ב (תמב, א בסופו) ע"פ חק יעקב וגר"ז ומקור חיים (תמז, ה). וטעם הדבר שהרי בליעת הכלי שנפלטת לתבשיל היא נ"ט בר נ"ט, ונחלקו הראשונים והפוסקים (שם) לגבי היתר נ"ט בר נ"ט בחמץ (טעם ראשון בכלי וטעם שני בתבשיל) אם קודם פסח נחשב לנ"ט בר נ"ט דהיתרא דקיי"ל (יו"ד צה) דמותר. או שחמץ אף קודם הפסח נידון כהיתר. וכיון שיש פוסקים שמתירים אפילו לאוכלו בפסח (כמש"כ המ"ב תמז, סה, ודעת הגר"א שדינא נ"ט בר נ"ט מותר בפסח ורק חומרא היא, עי' שעה"צ תמז, פא), אנו סומכים עליהם להשהותו לאחר הפסח [ורק בצירוף דעת החק יעקב שהובא במ"ב תמז, א שאין ב"י וב"י בבליעה. א"נ כשהכלי אינו בן יומו, כמש"כ המ"ב תמז, סה].

שטו דקיי"ל כבוש כמבושל, ובנתבשל בפסח הוא נ"ט בר נ"ט דאיסור, וחייב לבערו.

שטז כמבואר בשו"ע (תנא, א) לגבי כלי חמץ.

שי"ז מג"א (תמב, א) שנכלל בכוונת השו"ע בסעיף א.

פרק יב הפרשת חלה

הפרשת חלה ממצות

יזהר להפריש 'חלה' מהמצות קודם החג, שמלבד איסור החמור של 'אכילת טבל', אין יוצא ידי חובת מצה אם היא טבולה^{שיח}. מצוה מן המובחר הוא להפריש את החלה מן העיסה לפני האפייה, שנאמר 'ראשית עריסותיכם'. ובמצות [של יד] כיון שנזהרים ללוש פחות משיעור של חיוב חלה מחשש חימוץ^{שיט}, הלכך יפרישו אחר האפייה ע"י 'צירוף'^{שכ}, והיינו שיניח כל המצות [שביחד יש בהם שיעור המחוייב בהפרשה] בכלי שיש בו תוך ויפריש מהם חלה^{שכא}, ולכתחילה יגעו המצות זו בזו^{שכב}, או שיעטוף המצות כולם במפה^{שכג}.

מצות של שני בני אדם שמקפידים על עירובם, אין מועיל צירוף כלי לחייבם בחלה^{שכד}.

^{שיח} פסחים (לה). 'אבל לא בטבל', ואמרו בגמ' שנפסל מדרשת 'מי שאיסורו משום כל תאכל חמץ יצא זה שאיסורו משום כל תאכל טבל'. וברמב"ן (פסחים לה:): הביא טעם נוסף מהירושלמי (שבת יג,ג) משום 'מצוה הבאה בעבירה' [לירושלמי הוא פוסל אף בשאר עבירות ולא רק בגזל].

^{שיט} כמבואר בשו"ע (תנו,א).

^{שכ} שו"ע (תנו,א).

^{שכא} שו"ע (שם). ואם המצות בולטות מעל דפנות הכלי, יכסם במפה מלמעלה וסגי בהכי, (ביה"ל שם).

ובמצות מכונה כשלא הפרישו חלה בעת הלישה [והיה שיעור המחייב בחלה בכל קערה של בצק] סגי כשמעמיד חבילות המצות קרובות ופתוחות. מ"ב שם.

^{שכב} מ"ב (סק"ז) ושעה"צ (שם).

^{שכג} ביה"ל (ד"ה והסל), ועיי"ש שנסתפק באופן שמונחים על שולחן בלא תוך, אם מועיל צירוף ע"י שמכסה המצות מלמעלה, ונשאר בצ"ע.

^{שכד} שו"ע (יו"ד שכו,א) ורמ"א (או"ח תנו,א).

וה"ה של אדם אחד אם מאיזה סיבה מקפיד עליהם, כגון 'תנור ראשון' עם שאר מצות, כמש"כ מלא העומר (חלה שכב). ולכך אין ראוי להפריש מהמצות הכפולות או שנפלו על הריצפה כיון שמקפיד עליהם שלא יתערבו. אמנם בארחות רבינו (ח"ב עמ' מד) העיד מהקה"י בזה"ל 'היות ובדרך כלל שוברים קצת יותר מאצבע מסביב שא"א לצמצם, א"כ יש קצת מהכשרות, ומעיקר הדין בזה"ל מספיק משהו לחלה, ועוד אם רוצה יקח משהו מהכשירות ויצרף כזית עם הכפולות, וכנ"ל שמעיקר הדין מספיק משהו'.

שכח להפריש קודם הפסח

ערב פסח שחל בשבת ושכח להפריש ואין לו מצות אחרות, יש אומרים^{שכח} שיכול לומר לקטן 'מופלא הסמוך לאיש' שיפריש חלה^{שכו} ויתן לו מהמצות^{שכז}. ויש אומרים שבדיעבד יכול לסמוך על רב העיר שמפריש על כולם^{שכח}. ובפמ"ג^{שכט} מצדד שבאין לו מצות אחרות יכול להפריש אף בשבת, ויעשה שאילת חכם.

הלכות הפרשת חלה לימות השנה

אופן המחוייב בברכה

כאשר יש בעיסה קמח בשיעור של 1.2 ק"ג היא מחוייבת בהפרשה. אמנם לענין ברכה יש לברך רק כשיעור הקמח שבעיסה הוא 2.250 ק"ג^{של}. כיום שהקמח דחוס יותר עדיף שיהא קרוב ל – 3 ק"ג^{שלא}.

זמן ההפרשה

לכתחילה ראוי להפריש רק אחר שנלוש היטב ונעשה הכל גוש אחד, לא הפריש מהבצק יפריש אחר אפייה^{שלב}.

^{שכח} מהרי"ל דיסקין, הובא בספר מלוא העומר.

^{שכו} שבדיעבד מועיל כמבואר בשו"ע (יו"ד שלא, לג). אמנם מלבד מה שהגר"א שם חולק, צ"ע איך יהא שליח והרי קטן אינו בשליחות ואכמ"ל.

^{שכז} ע"פ דעת הרשב"א והר"ן הובא בביה"ל (שמג ד"ה מד"ס). וכ"ש כאן לצורך מצוה (עי' תוס' פסחים פח. ד"ה שה).

^{שכח} מנחת יצחק (ד, גט).

^{שכט} פמ"ג (א"א תקו, ח). משום דעשה דמצה דוחה שבות דהפרשה, והביאו בכף החיים (תנו, טז). ודווקא בא"י אבל בחו"ל לא התירו כיון שיכול להפריש במוצ"ש, וכמש"כ במ"ב (רסא, ד) ועי' שש"כ (יא, טז).

^{של} קה"י בספרו שיעורין של תורה. ואמנם לשיטת הגר"ח נאה זצ"ל מחוייב בברכה כבר בשיעור של 1.670 ק"ג. אבל כבר כתב המ"ב (תפו, א) שלענין ברכה אין לברך אלא על השיעור הגדול, מיהו עי' שבט הלוי (ו, ס).

^{שלא} הקמח של היום דחוס יותר, וכיון ששיעור נקבע לפי נפח ולא לפי משקל צריך שיעור גדול יותר, עי' תשובות והנהגות (א, תרעד).

^{שלב} שו"ע (שכז, ג וסעיף ה).

כמות ההפרישה

נהגו להפריש חלה בשיעור כזית, ואפילו בחוץ לארץ^{שלג}. ובמקום שמפריש לחומרא הספק, נוהגים גם לכתחילה להפריש פחות מכזית, ובכל אופן אם הפריש כלשהוא יצא.

הברכה בעמידה^{שלד} 'אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה' [ובני ספרד מברכים 'להפריש תרומה חלה' או 'חלה תרומה']^{שלג}, ואחר הברכה קורא שם ואומר 'הרי זו חלה'^{שלו}. ומצווה לשרוף החלה^{שלז}.

צירוף בצקים נפרדים

בצקים נפרדים שבכל אחד מהם לא היה כשיעור מתחילתו, וכל אחד מהם מיועד למטרה שונה [כגון אחד לחלות ואחד לעוגה, או אחד קמח מלא ואחד קמח רגיל] ומקפיד עליהן שלא יתערבבו, אפי' נגעו זה בזה או חיברם יחד בכלי אינם מצטרפים לשיעור חיוב חלה^{שלח}.

הלש בצק 'על מנת לחלק'

הלש בצק כשיעור המחוייב בחלה, ובכוונתו לחלק העיסה בעודה בצק^{שלט} לכמה חלקים לאנשים שונים [כגון שרוצה לחלק לשכניו], כשבכל חלק לא יהיה כשיעור חלה כלל, עיסה זו פטורה מחלה^{שמ} [והוא הנקרא 'ע"מ לחלק'].

שלג רמ"א (שכב,ה).

שלד פ"ת (שכב,ב).

המנהג שהאשה תפריש, מג"א (או"ח רמב"ד) בשם הירושלמי. ואם אינה יכולה יפריש הבעל, או אחר שקיבל רשות ונתמנה לשליח מבעל העיסה.

שלה בשו"ע (שכב,א) נוסח הברכה 'להפריש תרומה', וברמ"א הנוסח 'להפריש חלה' [ובט"ז וש"ך הביאו מהרש"ל לומר 'להפריש תרומת חלה', וכך מנהג ספרד]. ויאמר אח"כ 'הרי זו תרומה'.

שלו הגהות רע"א (שו"ע שם).

שלז שו"ע ורמ"א (שכב,ה). ודינה כתרומה טמאה דלשריפה אזלא. ובטעם הדבר נחלקו הראשונים דלרש"י (שבת כה.) הוא מדרבנן מחשש תקלה, ולתוס' (שם) השריפה היא חיוב מה"ת כמו בקדשים, דתרומה איקרי קודש (עי' שעה"צ תקו,מח).

שלח שו"ע (שכו,א).

שלט אבל אם כונתו לחלקה רק לאחר האפייה חייבת בחלה ובברכה, כמבואר בב"י (שכו,ב) שחלוקה אחר אפייה חייבת [וציין שהוא דלא כמשמעות הסמ"ג]. וכ"כ הט"ז (שכו,ב) והש"ך (שכו,א).

שמ שו"ע (שכו,ב).

נחלקו הפוסקים בעושה 'ע"מ לחלק' בעודה בצק לצורך עצמו [כגון לאפות ממנה חלות למספר שבתות], כשבכל חלק לא יהיה כשיעור חלה שמא. ולמעשה באופנים הבאים יפריש חלב בלא ברכה: א. אם כוונתו שלא לאפות כל העיסה יחד, אלא מחלק העיסה שחלקה יאפה עכשיו וחלקו יאפה בזמן אחר שמב. ב. אף כשבא לאפות הכל באותה העת, אם ברור שלא יצרפם יחד בשעת האפייה או לאחר מכן שמג. ג. בא לחלק הבצק לשתי מטרות שונות, כגון לחלה ועוגה או שתי סוגי עוגות שונות שמקפיד עליהם שלא יתערבו בעודן בצק שמד.

נמצא שכדי לברך על ההפרשה בבצק שיש בו 'שיעור' צריך ג' תנאים: א. שאינו מתכוין לחלקה לאחרים [בעודה בצק]. ב. שנעשית בטעם ומרקם שוה, ואינו מייצר ממנה ב' סוגים שונים. ג. בא לאפות שיעור המחייב

מקור דין זה הוא ממשנה חלה (א,ז) 'נחתום שעשה שאור לחלק חייב בחלה, נשים שנתנו לנחתום לעשות להן שאור, אם אין בשל אחת מהן כשיעור פטורה מן החלה'. ובירושלמי (א,ה). הובא בר"ש (שם) מבואר דלר' יוחנן דקיי"ל כוותיה הוא משום שהעיסה עומדת להחלק וכל אשה תקבל עיסה פחות מכשיעור, וע"מ לחלק פטור. ורק נחתום [כגון בעלי מאפיות] חייב כיון שאם לא ימצא קונה יעשה פת מהכל, א"נ קונה אחד יקנה כמות המחוייבת.

שמא בפתחי תשובה הביא מחלוקת הפוסקים אם פטור 'ע"מ לחלק' הוא דווקא בחלוקה לאחרים, או שאף 'ע"מ לחלק' לעצמו פטור: **דעת הלבוש דרישה וב"ח והגר"א** (סק"ז) שרק ע"מ לחלק לאחרים, אבל בחלוקה לעצמו חייב [לשיטה זו בברכה]. ואילו **דעת התפארת למשה הבית אפרים והמעדני מלך והחזו"א** שאף במחלק לעצמו באופנים מסויימים פטור.

אלא דנחלקו אימתי חלוקה פוטרת ואימתי מחייבת: **א. בשו"ת בית אפרים (יו"ד סט)** נקט שבאין דעתו לצרפן לעולם פטור [אף בחלוקה לעצמו], ואם דעתו לצרפן בשעת אפיה או אח"כ בסל חייב [אף ברוצה לחלקם לאחרים]. **ב. במעדני מלך** נקט שבאופה הכל מיד [אף לכמה אנשים] חייב, ואם מחלק לב' אפיות של שתי זמנים פטור [אף בחלוקה לעצמו]. **ג. בחזו"א (יו"ד קצח, ג)** נקט שהכל תלוי אם יש הקפדה שלא יתערבו כגון שעיסה אחת רוצה לטוח בשמן ואחת לא וכיוצ"ב שפטור ואם לאו חייב אע"פ שמחלקם, כיון שאח"כ לא מקפיד על עירובם יפריש בברכה. ובסמוך יבואר דחיישינן לכל הדעות ולכך יפריש בלא ברכה.

[טעם החילוק בין מחלק לעצמו למחלק לאחרים, לדעת הלבוש וסייעתו, יש שביארו שכשהוא מחלקה לאחרים חלוקתו ודאית וסופית ששוב לא יבואו ליד 'צירוף', משא"כ במחלק עיסתו לעצמו שאפשר שיבואו גם אח"כ להצטרף יחד בתור בצק, או עכ"פ לאחר האפיה ע"י 'צירוף סל', לכן גם עתה אין החילוק מוציאם מידי חיוב חלה [עי' צל"ח (ברכות לו. תוד"ה לחם) ובית אפרים סט].

שמב זהו 'ע"מ לחלק' לדעת המעדני מלך.

שמג זהו 'ע"מ לחלק' לדעת הבית אפרים.

שמד שלדעת הלבוש והגר"א וסייעתו לכאורה חייב בחלה, ואילו לחזו"א פטור. ועי' שמירת שבת כהלכתה (ח"ב מב, יא) שכתב שאי"צ בכה"ג להפריש כדעת החזו"א הנ"ל.

באותה העת. ובשבת הלוי^{שמה} כתב שמנהג העולם לברך על הפרשה אף במחלק הבצק לאפותה בזמנים שונים לצורך עצמו.

בצק המיועד לבישול או טיגון

עיסה שנילושה ע"מ לבשלה או לטגנה^{שמי}, נחלקו הפוסקים אם חייבת בהפרשת חלה, ויפריש בלא ברכה^{שמי}, ואם מעט מאותו בצק [אף פחות משיעור המחייב חלה], יפריש על הכל בברכה^{שמי}.

נתערבה החלה

נתערבה החלה שהפריש בתוך הבצק שממנה הורמה, ואין שם פי מאה כדי לבטלה, כל העיסה נהיית 'דימוע' ואסור לאכלה. ובאופן זה ישאל על הפרשתו^{שמי}.

נזכר בשבת שלא הפריש

אסור להפריש חלה בשבת^{שי}, ולכן צריך להפריש חלה לפני שבת. שכח להפריש חלה לפני שבת, בחו"ל מותר לאכול דבר המאפה וישאיר מעט מכל סוג למוצאי שבת, ואז יפריש חלה מכל סוג וסוג. אבל בארץ ישראל

^{שמה} שו"ת שבט הלוי (ד, קמה).

^{שמי} מעט שמן לא נחשב לטיגון (רמ"א או"ח קסח, יד).

^{שמי} בטור (שכט, ג) הביא בזה מחלוקת ראשונים שדעת ר"ת (הובא בראשונים פסחים לז:): שכל שתחליטה בלילה עבה אף שמיועדת לבישול חייבת בחלה, כיון שמשעת גלגול כבר נתחייבה. אבל דעת הר"ש והרמב"ם והרמב"ן ועוד ראשונים שכל שגלגל ע"מ לבשלה פטורה. [ונפק"מ במחלוקת זו מהי ברכתה: שלר"ת ברכתה 'המוציא', ואילו לשאר ראשונים 'מזונות', הובא פלוגתא זו בשו"ע או"ח קסח, יא].

ולדינא בשו"ע (יו"ד שכט, ג) פסק שפטורה. אמנם בש"ך (סק"ד) שכיון שהרבה פוסקים חולקים ולכן ראוי להפריש בלא ברכה. וכמו שלגבי ברכה כתב השו"ע עצמו לצאת ידי דעת ר"ת [ומה שבחלה לא הזכיר כן, י"ל שהיא דרבנן משא"כ לגבי בהמ"ז שהוא נידון דאורייתא].

^{שמי} שו"ע (שכט, ד). וכמש"כ הש"ך סק"ב שכך היה מנהג מהר"ם לעשות כדי לצאת מספק פלוגתא הנ"ל.

^{שמי} רמ"א (שכט, ב) ואף שהט"ז חולק, מבואר בפ"ת דקיי"ל דיכול לישאל. ותאמר בפני ג' ת"ח שמתחרטת על הפרשה החלה שנתערבה ויאמרו לה ג"פ מותר לך והפרשתך בטילה. [ואף שדעלמא שליח שהפריש תרומה ונשאל, ראוי שישאל גם הבעלים מחמת הספק מיהו 'הנשאל' (עי' פ"ת שלא, ו), מ"מ בחלה יכולה היא להישאל, ויותר טוב שתעשה לבעלה שליח והוא יתיר בשביל מי שצריך (דרך אמונה תרומות ד, קפו ושעה"צ שם). ותחזור ותפריש עם ברכה (פ"ת שלא, ו).]

^{שי} שו"ע (שלט, ד).

הלכות פסח

אין תקנה ואסור באכילה, אמנם יכול להתנות מע"ש שיוכל להפריש חלה בשבת^{שנא}, כמו בתרומות ומעשרות^{שנב}.

^{שנא} עי' חזו"א (דמאי ט, יג) בתקנה השלישית. ושם מבואר שצריך תנאי לכל שבת בפני עצמה.
^{שנב} ויאמר מע"ש 'מה שאפריש לשם חלה יהיה חלה', ואז יכול להפריש בשבת הפרשה רגילה ממה שהיה ברשותו בשעה שאמר את התנאי. והחתיכה המופרשת היא מוקצה.

פרק יג

שיעורי אכילה ושתייה בליל הסדר

הקדמה

ישנם אנשים שמחמת איזו סיבה אינם מסוגלים לאכול או לשתות בליל הסדר כשיעור הנדרש. ואמנם בשבת ויו"ט יכולים לשמוע קידוש מאחר, וכן לאכול כזית או כביצה פת^{שנ}, אבל בליל הסדר שצריכים לשתות בו ד' כוסות, ולאכול כמה כזיתים של מצה ומרור, צריך לברר בענין זה: **א.** מהם השיעורים המינימליים שאפשר לצאת בהם ידי חובה. **ב.** מהו שיעור משך הזמן הגדול ביותר [של 'כדי אכילת פרס'] שמקיים בו מצות האכילה או השתייה.

השתדלנו להזכיר הן את שיעורי המינימום במקסימום זמן, כדי שיוכלו להקל אותם מתקשים באכילה ושתייה. ומאידך בודאי שראוי לאכול ולשתות בשיעור היותר גדול [הן מבחינת הכמות והן מבחינת הזמן] כדי לצאת ידי חובה לכו"ע.

העדפנו לכתוב את דיני השיעורים בסדר של 'שיעור יורד', היינו מהו השיעור היותר רצוי לכתחילה, ומהו השיעור בדיעבד, ומה השיעור בשעת הדחק שאז יש לסמוך על עיקר הדין.

^{שנ} הנה מצוות סעודת שבת בפת בשיעור 'כזית', כמבואר במ"ב (רעג, כא. קעז, ג). אמנם מג' סיבות לכתחילה ראוי לאכול 'כביצה' [ואפילו קצת יותר מכביצה]: **א.** מחמת ברכת 'על נטילת ידים' שהוא רק לאכילת 'כביצה' כמבואר בשו"ע (קנח, ב). [מיהו הוא רק מחמת ספק, עיי"ש בב"י. וגם יש לצרף בנידון זה דעת הגר"א (הובא בשעה"צ סק"ט) שהכריע שיברך 'על נטילת ידים' כבר בכזית. ועיי' שבט הלוי (ו, ס) שלכך אי"צ להחמיר לאכול כביצה בשיעור החזו"א, משום שיש כאן ספק ספיקא]. **ב.** שלכתחילה ראוי אכילה חשובה שהיא יותר מכביצה, עיי' מ"ב (רצא, ב). **ג.** מפני שצריך 'הנאת מעיו', והאוכל שבין השיניים ובין החנכיים לא מצטרף, עיי' שו"ת חת"ס (או"ח קכז), ושבט הלוי (י, מד).

הנפק"מ בין הטעמים: לטעם הראשון צריך כביצה, לטעם השני קצת יותר מכביצה ולטעם השלישי קצת יותר מכזית.

ד' כוסות

שיעור הכוס

א. כל כוס בליל הסדר צריכה להכיל שיעור 'רביעית' משקין^{שנ}. לדעת הגר"ח נאה הוא 86 סמ"ק [כמנין 'כוס'], ולדעת החזו"א הוא 150 גרם [כמנין 'כוס הגון']^{שנה}.

שתיית הכוס

ב. לכתחילה ראוי שישתה את כל הכוס, ובדיעבד סגי בשתיית רובה^{שנ} [מלבד כוס אחרון שצריך ברכה אחרונה שהיא ברביעית^{שנ}], ומכיון שאם ישתמש בכוס גדולה יצטרך לכתחילה לשתות רובה של הכוס [או כולה]^{שנ}. לכן מי שאינו מסוגל לשתות רק כמות קטנה יקח כוס בשיעור

^{שנ} בנזיר (לח). מנה ר' אלעזר עשר רביעיות ואחת מהן 'רביעית יין של פסח'. והוא שתייה חשובה [כמבואר בברכות יד. ושבת קכט.].

^{שנה} הנה שיעור 'רביעית' הוא רבע לוג, והיא מדת נפח של ביצה ומחצה, שכן הלוג נפחו ששה ביצים. לפיכך להגר"ח נאה שנפח ביצה הוא 57.6 רביעית הוא 86 סמ"ק, ולחזו"א שנפח ביצה הוא 100 סמ"ק א"כ רביעית הוא 150 [כפי שיתבאר להלן בהרחבה בענין 'אכילת מצה'].

^{שנ} בשו"ע (תעב, ט) כתב 'וישתה כולו או רובו' ובמ"ב הביא ביאור האחרונים שהכוונה לכתחילה כולו ובדיעבד רובו.

ואף שבקידוש יש להקל שגם במשתמש בכוס גדולה יכול לשתות בשיעור 'כמלוא לוגמיו' [והוא 27 סמ"ק] כמבואר בבית"ל (רעא ד"ה של). בד' כוסות בפסח צריך לשתות לכל הפחות רוב כוס שהוא 44 סמ"ק מתוך כוס של 86 סמ"ק.

^{שנ} מ"ב (תעב, ל).

בארחות רבינו (ח"ב עמ' ס) הביא מבעל הקה"י 'שהיה אומר לבני ביתו להקפיד בכוס האחרונה מהד' כוסות לשתות את כולה משום ברכה אחרונה, אמנם על שאר הכוסות לא אמר ולא הקפיד בכך וגם לא על כוס הראשון.

^{שנ} לחוש לדעה שהביא השו"ע (תעב, ט) שאף בכוס גדולה של כמה רביעיות צריך לשתות רובה.

בפסחים (קח:) אמרו 'והוא דאשתי רובא דכסא', ונחלקו הראשונים בזה: דעת תוס' (ד"ה רובא) שהכוונה לכמלוא לוגמיו כדין קידוש [המבואר בפסחים קז.]. אמנם דעת הרמב"ן והר"ן [הובאו בב"י] דמה ששינה כאן הש"ס מלשון שאמרו לגבי קידוש (שם) 'המקדש וטעם מלוא לוגמא יצא', ואילו כאן אמרו 'רובא דכסא', בא לומר שבטעימת 'כמלא לוגמא' לא סגי [והטעם י"ל שלגבי קידוש וברכת המזון בעינן רק 'טעימת כוס' וטעימת מלא לוגמא הוי טעימא, אבל כאן בעינן 'שתיית ד' כוסות' ולכך לכתחילה בעינן שתיית רביעית שלם וברוב רביעית יוצא מדין

הקטן של 86 סמ"ק, כדי שיצא ידי חובה ברוב של 44 סמ"ק [ואם יכול ישתה 86 סמ"ק]^{שנט}.

בדיעבד יצא ידי חובה בשתיית 44 סמ"ק גם כששותה מתוך כוס גדולה^{שס}.

שתייה תוך זמן קצוב

ג. לכתחילה ראוי לשתות את השיעור הנ"ל בבת אחת^{שסא}. ובדיעבד יצא גם כשנעשה בכמה לגימות כל שיהא במשך זמן של 'כדי אכילת פרס', והוא 4 דקות [ויש מקפידים על 2 דקות]^{שסב}. וביותר משיעור זה נחשב כלא שתה^{שסג}.

ד. נמצא ששיעור המינימום הוא 44 סמ"ק בתוך 4 דקות. ומכיון שמשך הזמן הוא 4 דקות, בד"כ יש ביכולתו להשתמש בכוס גדולה של 150 סמ"ק ולשתות תחילה 44 סמ"ק, ולאחר מכן ישתה עוד קצת, עד שבמשך 4 דקות ישתה בסה"כ 86 סמ"ק [ובזה יצא ידי חובה גם לשיטת החזו"א]. וכן ראוי מאוד לעשות בכוס הראשונה כשחל יו"ט ראשון של פסח בשבת^{שסד}.

רובו ככולו].

^{שנט} ע"פ מ"ב (סקל"ג).

^{שס} במ"ב (תעב, לג) דמדינא קיי"ל כדעה ראשונה שהביא השו"ע, שסגי ברוב רביעית אף מכוס גדולה.

^{שסא} ברמ"א (תעב, ט) כתב 'וצריך לשתות השיעור שלא בהפסק גדול בנתיים', וביאר המ"ב שלכתחילה יש לחוש שלא לשהות יותר מכדי שתיית שיעור רביעית. ולפי"ז לכאורה הכוונה ע"י לגימה אחת, ולכל הפחות רוב רביעית בבת אחת (מ"ב סקל"ד). אמנם בשעה"צ (רי, יא) כתב שבשתי לגימות עדיין נחשב לשיעור שתיית רביעית בדרך ארץ (עי' שו"ע קע, ח).

^{שסב} מעיקר הדין אפשר לסמוך על הדעה שהוא ארבע דקות, עי' שיעורי תורה להגר"ח נאה (ג, טו) ובשיעורין של תורה (שיעורי המצוות אות ל) בשם החזו"א שעכ"פ יזהר שלא ישהה יותר מארבע רגעים.

[אבל שיעור 9 דקות אף שיש להקל לגבי אכילת מצה וכדלקמן, מ"מ לא מצאנו מי שיקל בזה בשתייה, וכנראה שיעור שתייה יותר חמיר כיון שיש דעה שצריך לשתות בדווקא תוך כדי שתיית רביעית (עי' מ"ב רי, א), א"כ אף לדעה שאפשר בשיעור תוך כדי אכילת פרס, מ"מ יש להקל רק בתוך ארבע דקות].

^{שסג} מ"ב (תעב, לד).

^{שסד} שאז מדין קידוש של שבת הוא מה"ת, וכפי שנתבאר לעיל לגבי קידוש.

הפסקה בין הכוסות

ה. אף כשאנינו שותה על הסדר שתיקנו חז"ל לשתות ד' כוסות [מחמת איזה קושי או סיבה], מ"מ אסור לשתות ב' כוסות בבת אחת, אלא צריך להפסיק ביניהם באמירת ההגדה, או בסעודה שסה.

כוס שלישית בלא בהמ"ז

ו. מי שאינו מברך בהמ"ז מאיזו סיבה [כגון חולה שאסרו עליו הרופאים לאכול מזה], יאכל מאכל כלשהו ויברך את הברכה שלאחריו [כגון 'בורא נפשות'] על הכוס השלישית שסו.

אינו יכול לשתות ד' כוסות

ז. באופן שאינו יכול לשתות כלל במשך הלילה שסו [וגם אינו יכול לשתות 'חמר מדינה' לשם ד' כוסות שסו], יראה לכוין לצאת ידי שתיית ד' כוסות מאחר ע"י שישמע ממנו הברכות שסט.

סה שו"ע (תעב, ח). כגון שלא ישתה כוס רביעית מיד אחר שלישית וכדומה. שסו הליכות שלמה (פסח עמ' שטו) משום שסדר הכוסות הוא שכוס שלישית הוא על המזון, וכשאנינו מברך בהמ"ז יכול לברך איזה ברכה אחרונה שתהיה. שסו הנה יש לדון עד כמה מחוייב מי שאינו מסוגל לשתות אפילו שיעור המינמלי של יין [וכן נפק"מ למצה ומרור וכדלקמן]. ויש בזה ג' אופנים: א. בחשש אפילו רחוק של סכנה, פשיטא שאסור לו להחמיר ע"ע ועבירה בידו. ב. אם מזיקו או שונאו, הרי מבואר בשו"ע (תעב, י) 'מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו או שונאו, צריך לדחוק עצמו ולשתות לקיים מצות ד' כוסות' [ומקורו בנדרים (מט): שאמר ר' יהודה 'הימנותא בידא דההיא אתתא אי טעימנא אלא קדושה והבדלתא וארבע כסא דפסחא וחגיגתא צידעא מן הפסח עד עצרתא']. ומסתבר שבכלל זה אם חושש שיקיא או שלא יחוש קצת בטוב, ואף אם מחמת כך יצטרך להפסיק קצת באמירת ההגדה. ג. חולה שאין בו סכנה ורק יכבד עליו קצת חוליו. הנה לכאורה מסוגיית דנדרים הנ"ל מוכח שחייב. אמנם בבנין שלמה (להגר"ש מווילנא מז) דן בחולה שאין בו סכנה אם פטור מאכילת מצה ומרור כשיש לחוש שמא ע"י אכילתו יכבד עליו החולי, וביאר שאף שחולה שאין בו סכנה אסור לו להתרפאות בדבר אסור, מ"מ י"ל דלענין קיום מצות עשה שהוא שב ואל תעשה קיל טפי ואפילו חולה שאין בו סכנה פטור. וציין שבשו"ת בשמים ראש (צד) מבואר להדיא שחייב. ועכ"פ אם מרגיש שיש בדבר משום 'אכילה גסה' בדרגא שאין יוצאים בה ידי חובה [ע"י מ"ב תעו, ו] בודאי לא ישתה. שסח ע"י מ"ב (תעב, לז) ובסקמ"ג. [ובכה"ג יש להסתפק אם יברך 'שהכל' על כל כוס או רק על ראשון ושלשית (הליכות שלמה עמ' רכו). ולכן יראה לצאת ע"י איזה דבר]. שסט הליכות שלמה (עמ' רכג) כיון שנסתפקו התוס' (צט: ד"ה לא) שיתכן שיכול לצאת ע"י אחר. ולכה"פ יצא מספק.

אכילת מצה

הקדמה

הנה כדי להבין דיני השיעורים היטב, בהקדם מה שנחלקו הראשונים והכרעת הפוסקים בזה.

מצינו ג' נידונים בענין השיעורים:

א. נחלקו הראשונים האם שיעור 'כזית' הוא חצי ביצה או שליש ביצה. דעת **תוס'** שע' שהוא חצי ביצה, וכ"פ בשו"ע^{שא}. ואילו דעת **הרמב"ם**^{שעב} שהוא שליש ביצה.

ולדינא: הכרעת **המ"ב**^{שעג} שבמצוות דאורייתא יש להחמיר כתוס', ואילו במצוות דרבנן [או במקום חולי] אפשר להקל כהרמב"ם. ואילו **החזו"א**^{שעד} נקט שגם בדאורייתא יש להקל כרמב"ם ורוב ראשונים שהוא שליש ביצה. [ודעת הגר"א^{שעה} שאף לרמב"ם ושו"ע השיעור הוא שליש ביצה].

ב. נחלקו האחרונים האם בזמנינו התקטנו השיעורים במחצה ממה שהיה בזמן חז"ל [מפורסם היום כמחלוקת הגר"ח נאה והחזו"א]. ולדעת

שע' שיטת תוס' ביומא (פ.ובעוד מקומות) שכיון שאמרו ביומא (שם) 'אין בית הבליעה מחזיק יותר מביצה'. וגם אמרו בכריתות (יד.) 'אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים', בהכרח כשיעור 'כזית' הוא חצי ביצה.

שעא שו"ע (תפז, א). וכדעת המרדכי ותרומת הדשן הסוברים כתוס'.

שעב אינו מפורש ברמב"ם להדיא, אלא כ"כ המג"א (תפז, א) בדעתו. וההכרח הוא, שכיון שמבואר ברמב"ם (שבת ח, ה) שגרוגרת היא שליש ביצה [ע"פ הסוגיא בעירובין פג.], ומבואר בשבת (צא). שגרוגרת יותר מזית, א"כ בהכרח שהוא פחות משליש ביצה. **וכדעת** הרמב"ם כן ס"ל לרי"ף רשב"א ריטב"א רא"ש ומ"מ, וכמש"כ בשש"ת (שם) שכך דעת רוב ראשונים.

[וראיית תוס' הנ"ל ממה שאמרו 'אין בית הבליעה מחזיק יותר משני זיתים', נאמרו ג' תירוצים: **א.** בתוס' יומא (שם) הביא תירוצ' ר"ת שזיתים קשים ויש בהם גרעין, ולכן אף שקטנים מביצה אחת, קשה בליעתם. **ב.** בתוס' ישנים (שם) הוסיף ששאינו מחזיק יותר משני זיתים 'פירוש דרך אכילה'. והיינו כמו שביאר בשיעורין של תורה (עמ' סח) שבהתאמצות יחזיק כביצה, ובדרך רגילה רק ב' כזיתים. **ג.** הגר"א (תפז, א) ס"ל ששליש ביצה עם קליפה, היינו חצי ביצה בלא קליפה, יובא בסמוך].

שעג תפז, א.

שעד או"ח לט, יז.

שעה בהגהות שו"ע (תפז, א). שאמנם הכזית הוא פחות משליש ביצה, ומאידך אמרו שאין מחזיק יותר מב' זיתים, ובהכרח דאידי ואידי חד שיעורא הוא. ששליש ביצה בקליפתה הוא כחצי ביצה בלא קליפתה. והוכיח כן ממה דפסק השו"ע (תפז, א) שכזית הוא כחצי ביצה, ומאידך הביא השו"ע (שסח, ג) דעה ראשונה בסתם ששיעור עירוב ששה ביצים [כרמב"ם]. ובמקום אחר פסק השו"ע (תטז, ז) שהעירוב ששה ביצים בלא שום חולק.

הלכות פסח

הצל"ח והחת"ס שעי' ביצה' הנזכרת בדברי חז"ל, היא שיעור נפח של שתי ביצים בינוניות שבזמנינו, כי הביצים שבזמן הזה נתקטנו במחצית מכפי שהיו בימי חכמי הגמרא. וכן נהגו הגר"א ועוד כמה מגדולי הדורות שעברו שעי'.

ולדינא: במ"ב בכמה מקומות^{שפ} נקט שלענין דאורייתא יש להחמיר כשיעור הגדול [שתי ביצים], ואילו בדרבנן יש להקל, וכתב שמנהג העולם כשיעור הקטן. והגר"ח נאה בספרו שיעורי תורה האריך להוכיח שהעיקר להלכה הוא כשיעור הקטן [ולכן נקרא 'שיעור ר' חיים נאה']. ומאידך החזו"א האריך בראיות להיפך שהעיקר כשיעור הגדול אף בדרבנן^{שפט} [ונקרא 'שיעור חזו"א']

וכתב בשבט הלוי^{שפ} שמעיקר הדין יש לסמוך על השיעור הקטן אף לענין ברכות [כגון בברכת 'מרור', או בשיעור 'כביצה' לברכת על נטילת ידים, או ברכה אחרונה של ברכת הנהנין], ורק לכתחילה במצוות דאורייתא נהגו להחמיר כשיעור הגדול^{שפא}.

ג. נחלקו הפוסקים אם משערים ביצה עם קליפתה או ללא קליפתה [הגר"ח נאה כתב ששיעור הקליפה הוא 1/15 מהביצה, ובחזו"א^{שכב} כתב שאי אפשר לקבוע יחס בין הביצה לקליפה, כיון שהוא משתנה מביצה לביצה]. ובדעת הרמב"ם שכתב ש'כזית' הוא שליש ביצה, נקטו הפוסקים שישער לפי שיעור ביצה עם קליפתה, ונחלקו רק בדעת התוס' שנקטו ש'כזית' הוא חצי ביצה^{שפג}. **ולדינא:** במ"ב פסק (שם) שחישוב חצי ביצה הוא עם קליפתה. ואילו החזו"א נקט שהוא בלא קליפה.

השיעורים למעשה

שיעור ביצה בינונית [-מדיוס] המצויה אצלנו היא 50 סמ"ק. [וללא

^{שעו} הצל"ח בפסחים (קט.) ובחת"ס תשובה קכו.

^{שעז} עי' מעשה רב (אותיות עד, קה) ושערי רחמים (אות קסה).

^{שעח} ביה"ל (רעא ד"ה של רביעית). מ"ב (תפו, א), וכ"כ שם בשערי תשובה.

^{שעט} ורק ביו"כ כתב החזו"א בקונטרס השיעורים (סקט"ו), לחוש לשיעור הקטן.

^{שפ} ו, ס.

^{שפא} וביאר שמה שכתב המ"ב (תפו, א) לגבי פלוגתת תוס' והרמב"ם, להחמיר כתוס' מחמת ברכת המרור. כיון ששם אדרבה סתם השו"ע כתוס' ובודאי צריך להחמיר בזה עכ"פ בענין ברכה. אבל לגבי הצל"ח והחת"ס סתימת השו"ע וכל הנו"כ להקל בזה, ורק כתב המ"ב להחמיר בשל תורה, אבל מדינא אף לענין ברכות סגי בשיעור הקטן.

יש להביא ראיה לכך ממה שבד' כוסות סמך המ"ב על השיעור הקטן, אף שבכוס רביעית יש ברכה אחרונה.

^{שפב} לט, יז.

^{שפג} עי' נובי"ק (או"ח לח) ובנין ציון (ל) ומידות ושיעורי תורה (הרב בניש עמ' רנו).

הקליפה 45-47 סמ"ק].

שיעור 'כביצה': לדעת הגר"ח נאה הסובר ששיעור ביצה של חז"ל היא בקירוב לביצה המצויה אצלנו, שיעורה בסביבות: **54 סמ"ק** [ועם קליפה 57.6 סמ"ק]. ולדעת החזו"א שביצה שלנו היא חצי מביצת חז"ל, א"כ שיעור ביצה הוא: **100 סמ"ק**.

שיעור 'כזית': לשיטת תוס' שהוא חצי ביצה, להגר"ח נאה הוא **27 סמ"ק**^{שפד}. ולחזו"א הוא: **50 סמ"ק**. ולשיטת הרמב"ם שהוא שליש ביצה, לחזו"א הוא: **33.3 סמ"ק**. ולהגר"ח נאה **17.9-19.2 סמ"ק**.

שיעור כזית הקטן

בשיעור 'כזית' יש כמה סיבות להקל כפי השיעור הקטן [27-33 סמ"ק]:
א. כפי שנתבאר שיטת רוב ראשונים אינה כשיטת התוס' המובאת בשו"ע שכזית הוא כחצי ביצה, אלא הוא פחות משליש ביצה. והחזו"א נקט לדינא כוותיהו. ודעת הגר"א שאף לתוס' ושו"ע הוא שליש ביצה^{שפה}. **ב.** מבואר בשש"ת^{שפד} שרק בביצה יש הכרח שנשתנה גודלה מכפי שהיה בזמן חז"ל [מחמת חשבון אגודלים], אבל כלפי זית יתכן שהמצוי בידינו הוא מה שהיה אצל חז"ל וא"כ הוא רק שליש ביצה. **ג.** דעת החזו"א שמדינא הוא כפי שיעור 'זית' המצוי אצלנו [אף אם בזמן חז"ל היה גדול יותר], וכמש"כ החזו"א בקונטרס השיעורים וז"ל 'למדנו דכל מקום משער בפירות מקומו, וכל דור בזמנו, דאם צריך ביצה שבימי משה ופירות של מתן תורה אכתי נפל שיעורא בבירא' [ורק לגבי רביעית ושיעור חלה שהשוו לאגודלים החמיר בזה כצל"ח^{שפד}]. ורק על דרך החומרא חשש החזו"א שהוא כשני שליש ביצה.

שיעור מצה לפי משקל

המידות [של ביצה וכזית] הם מידת נפח ולא משקל, ולכן כשבאים לדון על 'שיעור' של מאכל לפי גרם צריך לדעת את היחס שלו בין המשקל

^{שפד} אף שעם הקליפה הוא 28.8 סמ"ק, למעשה כתבנו להקל בשיעור 27 סמ"ק מכמה סיבות:
א. במג"א ונובי"ק (לח) נקטו שמש"כ השו"ע כחצי ביצה הוא לאו דווקא, ולא דק לחומרא, והעיקר שיהא יותר משליש. **ב.** דעת רוב הפוסקים שחצי ביצה היא בלא קליפתה (עי' מידות ושיעורי תורה עמ' רנו). וכן נקט החזו"א. [רק במ"ב מבואר שחש לבנין ציון שהוא עם קליפה], ולכו"ע צריך לנכות לכה"פ 10% מהשיעור. **ג.** כתב הגר"ח נאה בספרו ששיעור 27 סמ"ק, מבוסס על כך ששיעור מטבע 'דרהם' הוא 3.2 גרם [ולכן שיעור ביצה הוא 57.6 סמ"ק, דבר שלא תואם לשיעור ביצה המצויה אצלנו]. אמנם כיום התגלו מטבעות כאילו מתקופת הרמב"ם, והוכח שהוא פחות ממשקל זה, ועי"ז תואם מדויק ששיעור ביצה הוא 50 סמ"ק כמו ביצה שלנו, וא"כ שיעור 'כזית' הוא 25 סמ"ק [עי' מידות ושיעורי תורה עמ' תס].

^{שפה} יש להוסיף שבשו"ע הביא דעה זו בשם 'יש אומרים', ויתכן שלא בא לשלול את הראשונים החולקים אלא רק לחומרא, ודו"ק.

^{שפד} עמ' ע.

^{שפד} ועי' חת"ס (תשובה קכז) שג"כ חילק בין רביעית לבין כזית.

לנפח. [שבמים המשקל והנפח שווה, כך שעשר גרם הם עשר סמ"ק, אבל בשאר דברים הרבה פעמים יש הבדל בין המשקל לנפח וצריך לדעת את היחס ולפי"ז לחשב].

משקלה הסגולי של מצה בימינו הוא 0.5-0.55 [בערך חצי] ממשקל המים^{שפח}, ולפי"ז יצא שלשיעור הקטן [הגר"ח נאה] שכזית הוא 27 סמ"ק, א"כ משקל כזית מצה הוא 13.5-15 גרם מצה [עי' הערה שפ"ט]. ולשיעור הגדול [חזו"א] שכזית הוא 50 סמ"ק יהא משקל כזית מצה 25-27 גרם מצה^{שצ}.

שיעור כזית מצה למעשה

שיעור הכזית הראשון

מכיון שכזית הראשון בליל הסדר הוא מן התורה, אם מסוגל יאכל 'כזית' לפי השיעור הגדול [50 סמ"ק] שזה 25 גרם מצה: בסביבות חצי מצת [יד] עגולה או 3/4 מצה [מכונה] מרובעת^{שצא}. ואמנם החזו"א עצמו כתב שאפשר להקל באכילת 1/2 מצה מרובעת [וממילא כ- 1/3 מצה עגולה]^{שצב}.

^{שפח} עי' בספר מידות ושיעורי תורה (עמ' רעז).

^{שפט} למעשה בשיעורי תורה (להגר"ח נאה עמ' קפד קצא) כתב שנהגו למדוד המצה במשקל המים [ולכן כתב ששיעורו הוא 27 גרם]. וכך היה מנהג אנשי ספרד, עי' כף החיים (קסח,מו). תפוא, ובן איש חי (שנה א פרשת צו אות לד), וכמו שביאר בשיעור"ת שכיון שהוא דבר מועט מאד וא"א לצמצם החמירו לחשוב השיעור של המצה כשיעור הלחם והמים. ולפי"ז יוצא שכזית אף לשיעור הקטן הוא 27 גרם. אמנם מכיון שידוע שמשקל המצה הוא כחצי ממשקל המים (50%), נקטו הפוסקים שהוא השיעור שכתבנו למעלה.

^{שצ} כמבואר בשיעורין של תורה (שעורי המצוות אות כז).

נמצא שבמצות מכונה שהם ממוצע של 32-33 גרם, לגר"ח נאה הוא קצת פחות מחצי מצה, ולחזו"א כשלושת רבעי מצה. אמנם ידוע הוראת החזו"א שמספיק חצי מצה, וכבר הקשה כן בשיעורין ש"ת (שם) ולכן כתב שראוי שיהא שתי שליש מצה.

^{שצא} יצויין שישנם הבדלים בין סוגי המצות העגולות, ובד"כ הממוצע שלהם הוא כ-50 גרם למצה, ולפי חשבון זה כתבנו את השיעורים להלן.

ובד"כ בגודל מצה של 15.8 ס"מ על 15.8 ס"מ, בעובי סטנדרטי של 2 מ"מ ישנו כ-50 סמ"ק $[15.8 \times 15.8 \times 0.2 = 49.92]$.

^{שצב} ידועה הוראת החזו"א שמספיק חצי מצה מרובעת, וכבר הקשה עליו בשיעורין של תורה (להגר"י קנייבסקי זצ"ל) שלפי החשבון ראוי שיהא 2/3 מצה.

[הגר"י קנייבסקי במכתב לרב אליהו ויספיש (נדרס על ידו בקונטרס בשנת תשי"ח) כתב 'בדבר מה שכתבתי בשיעורי המצוות שע"פ מדידת מרן זצלה"ה התברר כי בחצי מצה רגילה של מכונה מאשין מצה יש כזית בריווח, אני הייתי באותו מעמד שטחנו לפני מרן ז"ל במכונה שרגילים לטחון בו בשר, מצה וחצי ואותו קמח היה ממלא כל כוס רביעית שלנו המחזיק 150

באכילת שיעור הנ"ל יוצאים ידי חומרת אכילת ב' כזיתים שצריך לאכול ב' מוציא מצה^א.

השיעור המינימלי של הכזית הראשון

אם אינו מסוגל, ירד בכמות אכילתו בסדר דלהלן: **א.** כאמור לכתחילה, יאכל שליש מצה עגולה [או 1/2 מצה מרובעת]^ב. **ב.** יאכל 1/5 מצה עגולה או 1/4 מצה מרובעת [בסביבות 17-18 סמ"ק]^ג. **ג.** לכל הפחות יקח חתיכת מצה בגודל כף יד בלא האצבעות^ד. **ד.** פחות משיעור זה, יאכל 5-6 סמ"ק^ה, אבל לא יברך בעצמו אלא ישמע הברכה מאחר^ו.

גרם מים, ונמצא שבחצי מצה יש כבר כמות של ביצה שלנו ויש בו כזית לכל הדעות, דלדעת החזו"א הכזית 50 גרם בשטח המים^א. ובהמשך כתב 'אך האמת אגיד כי אחרי פטירת מרן ז"ל טחנו עוד הפעם מצות ע"ד הנ"ל ונכנס בה רביעית [המחזיק 150 גרם] כמעט קמח של שני מצות, ולפי"ז הוי כזית קרוב לשני שלישי מצה, ומזה נתברר לנו שאין כל המצות שוין בכמותן, ואם רוצים להחמיר לכל הדעות יש לאכול כמות של שני שלישי מצה של מכונה, אך יכולים לסמוך על שיטת הרמב"ם שהוא עיקר לדינא שהרי אוכלין אח"כ עוד מצה בתוך כדי אכילת פרס^ב.

ככל הנראה היקל החזו"א בחצי מצה, משום שישנם ג' חומרות בדעת החזו"א לומר שהוא כ-50 סמ"ק: **א.** שיעור כזית אינו חצי ביצה. החזו"א (קוה"ש אות יז) עצמו נקט שאפשר לסמוך על דעת הרמב"ם שהכזית ב' שלישי ביצה שלנו אף בדאורייתא. **ב.** חצי ביצה בקליפתה. בחזו"א (שם) כתב דליכא מאן דסבר הכי, וצריך לנכות שיעור הקליפה. **ג.** הכפלת שיעור כזית. החזו"א עצמו סבר שלגבי כזית, הוא חומרא בעלמא, וכמו שנתבאר לעיל משש"ת (שם) ארחות רבינו (ח"ב עמ' סח) ומידות ושיעורי תורה (עמ' לו).

^א עי' מ"ב (תעה,ט) שיש ספק מאיזה מצה אוכלים כזית, אם מהעליונה או מהתחתונה, ולכן לוקחים כזית מכל אחת מהן, שכיון שספק זה הוא מדרבנן, אפשר לסמוך על השיעור הקטן, ומכיון שבשיעור הגדול ישנם ב' כזיתים של השיעור הקטן שפיר דמי.

^ב שבזה מקיים: **א.** שיטת הגר"ח נאה אליבא דשיטת תוס'. שכזית היינו כחצי ביצה המצויה בידינו שהוא 27 סמ"ק שזה 13.5 גרם מצה [קצת פחות מחצי מצה מרובעת, או רבע מצה עגולה]. **ב.** שיטת החזו"א אליבא דהרמב"ם. שהרי לרמב"ם שיעור 'כזית' הוא שליש ביצה, ולדעת החזו"א [להכפיל השיעור] שהוא 2/3 מביצה המצויה בידינו, הרי ששיעורו 33.3 סמ"ק שהוא כ-16 גרם. [חצי מצה מרובעת או שליש מצה עגולה].

^ג שבזה יוצא ידי חובה לפי הגר"ח נאה כשיטת הרמב"ם, שכזית הוא שליש ביצה מאותה המצויה בידינו, והוא 18-19 סמ"ק שזה כ-9.6 גרם. ומבואר במ"ב (תפז,א) שבמקום חולי יש להקל כרמב"ם. [וביארנו לעיל שאף החזו"א ס"ל שכך הוא מעיקר הדין, שאף אם שיעור ביצה הוכפל מחמת הכרח ההשוואה לאגדולים, מ"מ כזית הוא לפי המצוי בידינו].

^ד עי' אורחות רבינו (ח"ב עמ' סח) ששיעורו מעיקר הדין הוא כגודל כף יד בלא האצבעות. והוא כשיטת הגר"ח נאה בדעת הרמב"ם שהוא כ-9.6 גרם. ובביצה בלא קליפתה הוא 8.9 גרם. [ואף קצת פחות, וכמש"כ בשש"ת (עמ' עא). והוא מב' סיבות: **א.** כזית הוא קצת פחות משליש ביצה, כפשטות דברי הרמב"ם. **ב.** אם הביצה עצמה היא רק 50 סמ"ק, ולא 57.6 כמו שהוכח ממטבע הדרהם שנמצא כיום, כפי שנתבאר לעיל. וברשב"א (משמרת ד,א) מבואר ששיעור

ובכל גווני יתחיל לאכול קצת מצה [וישמע ברכה מאחר], ואם יוכל ימשיך לאכול כמה שמסוגל¹.

^ה 'כזית' קטן אף מרבע ביצה].

ובספר מידות ושיעורי תורה (עמ' תקכו) העלה השערה ממה שהראשונים בארצות אשכנז לא דיברו על זית לפי גודלו הטבעי, אלא רק ביחס לביצה, מפני שלא היה מצוי ביניהם זית [הגדל בעיקר באיזור הים התיכון]. וביד יהודה (יו"ד מא,ב) כתב שהצל"ח לא היה מצוי לפניו זית, ולכן הגדיל את שיעורו.

^ה דעה זו מקובלת בשם הגר"ח וואלוז'ין כפי שהובא בשערי רחמים (מנהגי הגר"ח אות נא) שנתן הגר"ח לאחד שקידש בביתו [לענין שיחא 'קידוש במקום סעודה'] שליש כף מצה מבושלת, ואמר שיש בזה כזית, והכף היתה של מתכת בינונית. וביאר בשש"ת (עמ' עא) שלשיטתו משערין בזית שמצוי אצלנו. וכבר נתבאר לעיל שכן ס"ל לחזו"א מעיקר הדין כמש"כ בקונטרס השיעורים (לטו). ובארחות רבינו (ח"ב עמ' עה) בשם החזו"א 'שמעיקר הדין כזית הוא כגודל זית בינוני של היום, וכן היו נוהגים בדורות הקדמונים, רק אח"כ התחילו למדוד כזית לפי חלקי ביצה, ומזה נתעוררו החומרות של גודל הזית'. והביא (שם) שכן חילק החזו"א לבני ביתו מצה בגודל כף היד בלא האצבעות.

ובמידות ושיעורי תורה (עמ' תקכב) הביא שכן דעת הגאונים להדיא. וכן הביא בקובץ שיעורים (ב,מו בסופו) מתשובות הגאונים וז"ל 'ולכך נתנה התורה שיעור בביצים ובפירות, שדברי סופרים על הר סיני נתנו כדכתיב ועליהם ככל הדברים, ולא שיערו במשקלות ובמידות, לפי שגלוי וידוע לפני הקב"ה שישראל עתידיו להתפזר בין האומות והמדות משונות בדורות ובמדינות, ולכן תלו השיעורים בביצים ופירות שהן קיימין בכל עת ואין משתנים'. וסיים בקוב"ש 'ומבואר שלא כדעת האחרונים שנשתנו הביצים עכשיו מכפי שהיו בזמן חכמי התלמוד'.

עוד הביא במידות ושיעורי תורה (עמ' קי) עדות הגרש"ז אויערבך זצ"ל מבעל האבנ"ז שנשאל מהו שיעור כזית לברך ברכה אחרונה, וסימן על אצבעו אחרי הציפורן מעט, ואמר בשיעור זה יש כזית.

ובספר 'כזית השלם' שכתב בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א וז"ל 'קבלה בידינו ממרן החזו"א זצ"ל שעל שליש ביצה של זמננו מברכים ברכה אחרונה, ובאמת ס"ל לחזו"א זצ"ל דמעיקר הדין משערים בזית של זמננו שהוא פחות בהרבה משליש ביצה, אמנם היות שיש זיתים בזמנינו שמגיעים לגודל של שליש ביצה של זמננו לכן יש להחמיר לברך ברכה אחרונה על שיעור של שליש ביצה של זמננו'.

¹ ראיתי כמה מחברים שכתבו שבשעת הדחק אפשר לברך על שיעור זה. ומלבד שקשה לקבוע לפי הזית שמצוי כעת לאיזה הכוונה [ישנם מספר זנים וגדלים, עי' מידות ושיעורי תורה עמ' תקל-תקלא], הרי גם המ"ב (תפו,א) כתב לגבי מרור שלא יברך אפילו על שליש ביצה [אם לא במקום חולין], ואף החזו"א לא הסכים להקל למעשה אלא בשליש ביצה. ולכן קשה להקל בזה.

² מלבד מה שיתכן להגיע במשך 9 דקות לשיעור המינימלי, גם יש דעות שיש 'חצי שיעור במצות'.

שיעור כזית מצה של 'כורך'

כיון שכל אכילת 'כורך' הוא מדין ספק דרבנן בדין אכילת מרור בזמן הזה [לצאת ידי חובת הלל], ולכן בודאי שיכול להקל בשיעור הקטן של 17 סמ"ק והוא 9.6 גרם.^ח

שיעור האפיקומן

אכילת אפיקומן הוא מדרבנן^ט, ולכן יכול להקל בשיעור הקטן של 17 סמ"ק, שהוא: 9.6 גרם. ואף שלכתחילה צריך ב' כזיתים, מ"מ בקשה לו סגי בכזית אחד בלבד.^י

משך זמן אכילת הכזית

צריך לאכול תוך שיעור זמן של 'כדי אכילת פרס'^י, ולכתחילה הוא ארבע דקות [ויש מקפידים אף על שתי דקות]^{יב}, ומ"מ בעת צורך גדול יש להקל לאכול בתוך תשע דקות.^{יג}

^ח הגר"ח נאה בשיטת הרמב"ם שהוא 'שליש ביצה'.

יש לציין שאינו רק 'דין דרבנן' שכתבו הפוסקים להקל בו בשיעור הקטן כרמב"ם, אלא הוא 'ספק דרבנן'.

^ט הנה הב"ח (תעז, ד"ה ומנהגינו) הביא מחלוקת ראשונים היכן הוא 'כזית דאורייתא': שיטת רש"י והרשב"ם (פסחים ק"ט:) בכזית של אפיקומן יוצאים ידי חובת מצה, [כמו בזמן שביהמ"ק היה קיים שהיו כורכין המצה עם הפסח, ומ"מ מברכים על כזית ראשון משום שא"א שימלא כריסו במצה ורק לבסוף יברך כמו שאמרו בפסחים קטו]. ומאידך שיטת הרא"ש והר"ן שאנו מקיימים מצות מצה בכזית ראשון, והאפיקומן הוא רק זכר לפסח. וקיי"ל כדעה זו (שו"ע תעז, א).

ואף שבשעה"צ (תעז, ד) הזכיר דעה הראשונה שאפיקומן הוא מצה דאורייתא, מ"מ הוא רק לחומרא ואינו מעיקר הדין. והראיה משכח ולא היסב שתלוי בב' דעות הנ"ל, ולכן פסק המ"ב (שעה"צ סק"ד. ומ"ב תעב, כב) שא"צ לחזור ולהסב

[ועי' אג"מ (או"ח ג, סז) ביישוב הסתירה בדברי המ"ב (תעב, כב. תעז, ד) שתלוי אם נזכר קודם שבירך בהמ"ז ואין קשה עליו האכילה, שיאכל פעם נוספת כזית מצה לאפיקומן. אבל אם נזכר רק אחר בהמ"ז, לא יחזור ויאכל, שהרי אסור לאכול שתי פעמים אפיקומן].

^י באפיקומן ראוי שיהא ב' כזיתים יחד. ומקורו בד"מ (תעז, ב) בשם מהרי"ל. ונאמרו בזה ב' טעמים: א. בט"ז בשם מהרי"ל משום חיבוב מצוה שיאכל על השובע. [טעם זה לכאורה מקיים אף בכזית אחד]. ב. במג"א כתב שאחד הוא משום זכר לפסח ואחד זכר למצה הנאכלת עמו, וטעם זה הביא במ"ב (תעז, א).

ואם ירצה, יוכל ליקח כ-10 גרם, ויש לו ב' כזיתים של שיעור הגר"ח מוולאוזין זצ"ל.

^{יא} מ"ב (תעז, ט).

^{יב} מעיקר הדין אפשר לסמוך על הדעה שהוא ארבע דקות, עי' שיעורי תורה להגר"ח נאה (ג, טו) ובשיעורין של תורה (שיעורי המצוות אות ל) בשם החזו"א שעכ"פ יזהר שלא ישהה יותר

נמצא ששיעור הקטן ביותר לאכילת מצה שיוכל לברך עליה 'על אכילת מצה' הוא: 10-11 גרם, ולכל הפחות מצה בגודל כף יד בלא האצבעות, וכשאוכלה במשך 9 דקות.

אף שלכתחילה יש לאכול בליל הסדר לכל הפחות ארבע או חמש כזיתים מצה^י, מ"מ באינו יכול, די שיאכל כזית מצה אחר ברכת 'על אכילת מצה', [ואחריה כזית מרור], ולכורך יקח חתיכה קטנה של מצה עם חתיכה קטנה של מרור, ולאחר מכן יאכל כזית אפיקומן.

ריכוך המצות

אם קשה לו אכילת המצה מחמת שהיא יבשה וקשה, יכול להטביל את המצה לרגע קצר במים ולהוציאה, ולהקל בכך את אכילתה ולמהרה, ובקשה לו ביותר יכול אף להשרותה במים, ויזהר שלא תהא נימוחה^{טו}. ובאופן שאף שרייה במים אינה עוזרת לו [וחושש שלא יוכל במשך הלילה לאכול לכה"פ כזית מצה], יכול לשרותה אף בשאר משקין^{טז}.

אם חושש שירגיש לא טוב מחמת אכילת מצה, כל שהדבר כרוך רק בסבל או הקאה וכדומה צריך להתאמץ ולאכול, ואם יש חשש שיכבד חוליו או יזיקנו [אף בלא פיקוח נפש] אינו צריך לאכול^{יז}.

מארבע רגעים.

^י הליכות שלמה (פסח עמ' רפז) לסמוך על דעת החת"ס (שו"ת ו, טז). [עי' מ"ב תריח, כא].
^{יז} מעיקר הדין צריך לאכול ג' פעמים כזית בליל הסדר: א. כזית בברכת 'על אכילת מצה'. ב. כזית לכריכה עם המרור. ג. כזית לאפיקומן. אמנם לכתחילה צריך לאכול ב' כזיתים גם בשעת ברכת 'על אכילת מצה' [עי' מ"ב תעה, ט]. וגם באפיקומן ב' כזיתים יחד [עי' מ"ב תעז, א].
^{טו} בשו"ע (תסא, ד) כתב דיוצא אדם במצה שרויה ולא בנימוחה [וכדתנן בפסחים מא. 'יוצאין ברקיק השרוי ובמבושל שלא נימוח']. ובזקן או חולה כתבו הראשונים (שם) שאפשר אף לכתחילה להשרותו. וכתב המ"ב (סקי"ח ושעה"צ סקל"ב) שלהטביל ולהוציא מיד שרי אף לבריא דאי"ז בכלל 'שרוי'.
^{טז} מ"ב (שם).

^י כבר נתבאר לעיל שלענין שתיית יין מצינו שאף אם מזיקו או שונאו חייב לשתות [נדרים מט: ושו"ע תעב, י]. ומ"מ באופן שמוגדר חולה שאין בו סכנה, ורק יכבד חוליו, כתב בבנין שלמה (להגר"ש מווילנא מז) שפטור מאכילת מצה ומרור, ומשום שאף שחולה שאין בו סכנה אסור לו להתרפאות בדבר אסור, מ"מ י"ל דלענין קיום מצות עשה שהוא שב ואל תעשה קיל טפי ואפילו חולה שאין בו סכנה פטור. [וציין שבשו"ת בשמים ראש (צד) מבואר להדיא שחייב].
ולפיכך מסתבר שאם רק קשה לו אח"כ [שעי"ז יצטרך לעשות הפסקה באמירת ההגדה או יבוא לידי הקאה] חייב להתאמץ לאכול [ובפרט למאי דיבואר בסמוך שאף בהקיא יוצא ידי חובה, מפני שעכ"פ יש כאן הנאת גרון], ורק אם מרגיש שעי"ז יחלה או ינזק יכול להקל שלא לאכול. וכן אם מרגיש שיש בדבר משום 'אכילה גסה' בדרגא שאין יוצאים בה ידי חובה [היינו שנפשו

אכילת מרור

שיעורו

ישנם שלושה דרגות בכמות אכילת מרור עם ברכה: א. לכתחילה [לחומר] יקח כזית מרור של 27 סמ"ק^י. בעלים של חסה הוא משקל של 27 גרם. ובחזרת 29 גרם^ט. והוא: עלה וחצי גדולים של חסה [הנמצאים ברובד החיצוני של החסה]. ב. כשקצת קשה לוי יקח כשיעור כזית כמו עיקר ההלכה: 17 סמ"ק^{כא}. [עלה חסה במשקל 17 גרם, ובחזרת 19 גרם]. והוא: עלה אחד גדול של חסה [כנ"ל]. ג. בשעת הדחק יקח 5 סמ"ק, והוא: שליש עלה גדול, ובמקרה זה לא יברך בעצמו 'על אכילת מרור' אלא ישמע הברכה מאחר^{כב}.

שיעור מרור של 'כורך'

מכיון שהוא רק מחמת ספק דרבנן^{כג} וגם אין מברכין בו, אף לכתחילה יכול לאכול שיעור של 17 סמ"ק [עלה אחד גדול של חסה]. ובקצת קושי יקח רק 5 סמ"ק [וכנ"ל].

אינו יכול לאכול 'כזית' מרור כשיעור המינימלי

אם אינו יכול לאכול שיעור 'כזית', דעת כמה פוסקים^{כד} שמקיים מצוה גם בפחות מכזית, וישמע ברכת 'על אכילת מרור' מאחר. אף אם אסור לו לבלוע כלל מאכל, עכ"פ יתאמץ לטעום משהו מרור^{כה}.

קצה באכילתו, עי' תוס' פסחים קז: ד"ה דילמא, ושו"ע תריב, ו] אין תועלת באכילתו, וכמבואר להדיא במ"ב (תעו, ו).

יח אכילת מרור בזמן הזה הוא מדרבנן, וא"כ אפשר להקל כשיעור הקטן [הגר"ח נאה], כפי שנתבאר במ"ב (תפו, א). אמנם מכיון שמברך ברכה [על אכילת מרור], מבואר במ"ב (שם) שצריך לאכול כחצי ביצה כדעת תוס'. והוא שיעור 27 סמ"ק.

יט המשקל הסגולי של עלי החסה פחות מהמים ולכן אפשר לשער במשקל המים [שבהם סמ"ק ומשקל שוה]. אבל הקלח כשהוא מקולף שוקל יותר מהמים וצריך להוסיף בו קצת.

כ עי' שעה"צ (תעג, סא).

כא כדעת הרמב"ם שהוא שליש ביצה, כמש"כ המ"ב (שם) שבמקום חולי יש להקל. והרי דעת החזו"א שלכתחילה יכול לסמוך על הרמב"ם [כמו שנתבאר לעיל], וכך נהג החזו"א לאכול 'חריין' למרור בנפח 'שליש ביצה' שהוא 17 סמ"ק, כמבואר בארחות רבינו (ח"ב עמ' עה).

כב כפי שנתבאר לעיל לגבי מצה.

כג וכנ"ל לגבי מצה של 'כורך'.

הקאה אחר אכילת מצה או מרור

אדם שאכל מצה או מרור וחזר והקיא, מעיקר הדין יצא ידי חובת אכילת מצה או מרור^כ [ואם בקל יכול שוב לאכול או לשנות טפי עדיף^{כז}].

^{כד} כ"כ בתה"ד (רמה), והוכיח כן מלשון הרא"ש (ערבי פסחים כה) שכתב 'משום דמברך על אכילת מרור צריך שיאכל כזית', ולא כתב הטעם דבעינן כזית משום דלא נפיק ידי מצות מרור אלא בכזית, וביאר דלשון 'אכילה' שבפסוק [על מצות ומרורים יאכלוהו] קאי על פסח ולא על מרור. והובא דבריו בשאגת אריה (ק) ובהגדת הנתיבות (מעשה ניסים עמ' לט).
 ואמנם בשו"ע (תעגה) פסק שמדין השיעור צריך כזית, וכ"כ בשאגת אריה (שם) לדייק מרש"י (פסחים לט). בהא דתנן 'אלו ירקות שאדם יוצא י"ח בפסח וכו', ומצטרפים זע"ז ופרש"י 'מצטרפין זע"ז כדי לצאת ידי חובה', ומשמע שבלא"ה לא יצא ידי חובה.
 ולמעשה: לברך על פחות מכזית אי אפשר, וכן מבואר במ"ב (תעג, מא) שהוא חשש ברכה לבטלה. ומ"מ לגבי קיום עצם המצוה, שפיר יכול לסמוך על התה"ד והרא"ש ולקיים המצוה בפחות מכזית, וכן צידד באבנ"ז (ב, שפג) [מיהו עי' שו"ת חת"ס (קמ) שבודאי יש חיוב אף לרא"ש לאכול כזית מה"ת].

^{כה} במ"ב (תעג, מג) שאם אסור לו לאכול מרור מפני בריאותו, עכ"פ יאכל מעט לזכר טעם מרירות. [ואין הכוונה שסכנת נפשות הוא לו, אלא גם אם יצער הרבה מאוד ויהא חשש רחוק של סכנה, מסתבר שלא חייבוהו. ועי' בסמוך לגבי שתיית יין באופן שע"ז יהא לו כאב ראש ובחילות ומסתבר דה"ה להקאה].

^{כו} הנה באיסורי אכילה קיי"ל כר' יוחנן (חולין קג:): דאזלינן בתר 'הנאת גרונו' ואי"צ 'הנאת מעיו' (עי' רמב"ם מא"ס יד, ג), והרבה פוסקים נקטו דאף בקיום מצוות כן הוא, עי' מנ"ח (מצוה י) כתב סופר (או"ח עא) ומהר"ם שיק (או"ח רנ).

ובחת"ס (חולין קג: ד"ה אכילה) חידש שאף לר"ל שצריך 'הנאת מעיו' אין הכוונה שיהא בקיבה ממש, אלא כל שירד מבית הבליעה נחשב להנאת מעיו, ודייק כן ממש"כ רש"י 'אכילה במעיו, כשהוא יורד לתוך מעיו', עיי"ש שהביא לזה ראיות].

^{כז} דאף דקיי"ל דסגי בהנאת גרונו באכילת מצוה, מ"מ ישנם ב' סיבות שלכתחילה יחזור ויאכל: א. לחוש לדעת הלבוש ומחצה"ש (או"ח תעה) שבמצוה ג"כ צריך 'הנאת מעיו' (עי' אמרי בינה דיני הפסח כג). ובשו"ת ר' עזריאל (או"ח עו. שנת תר"י) ג"כ צידד שצריך הנאת מעיו [והוכיח כן מנידון השע"ת (תעה) במי שאין לו אלא חצי זית מצה אם מחוייב לאוכלה, ואי בהנאת גרונו סגי א"כ יכול לקיים המצוה בחצי זית ע"י שאוכלו והקיא וחזר ואכלו כמבואר ברמב"ם (מא"ס יד, ג), ויש לדחות]. מיהו לכאורה זה אינו דאף אם צריך 'הנאת מעיו' י"ל שבאכל כזית אף שהקיא יש כאן שפיר 'הנאת מעיו' [כדמוכח בחולין קג: שבאכל כזית והקיא וחזר ואכלו חייב שתים כיון שהיה לרגע אחד הנאת מעיו], ורק בבהמ"ז מדכתיב 'ושבעת' אין כאן חיוב כמבואר בשערי תשובה (או"ח רח, א) בשם הברכי יוסף. ב. שכיון שאחר שהקיא לכו"ע לא יוכל לברך ברכת המזון [מפני שאין כאן 'ושבעת'], א"כ ראוי שיאכל כזית מצה, כדי שע"ז יוכל לברך ברכת המזון ולשנות עליה כוס שלישית.

פרק יד

דיני עירוב תבשילין בקצרה

עיקר החיוב

יו"ט שחל להיות בע"ש אסור לאפות לבשל או להכין כל מאכל מיו"ט לצורך שבת, אלא צריך להתחיל להכין פת ותבשיל קודם יו"ט, ונמצא שביו"ט אינו אלא כגומר מה שהתחיל כבר קודם יו"ט, ודבר זה נקרא 'עירוב תבשילין' מפני שהוא מערב את התבשילים הנעשים ביום טוב לצורך השבת עם אלו שכבר נעשו לפני יו"ט כח.

הנחת פת ותבשיל

צריך להניח לכתחילה פת ותבשיל כ"ט. ובדיעבד: א. הניח תבשיל בלבד, מותר לאפות ולבשל ביום טוב לצורך השבת^ל. ב. הניח פת בלבד, לבשל ודאי אסור, ולאפות דעת רוב הפוסקים שג"כ אסור^{לא}.

כח שו"ע (תקכז, א).

דין עשיית 'עירוב תבשילין' הוא מדרבנן. ונחלקו אמוראים (פסחים מו:): מדוע מן התורה צרכי שבת נעשים ביו"ט, דעת רבה שהוא מטעם 'הואיל ואי מיקלעו אורחים', שיתכן שההכנה תהא לצורך יו"ט עצמו. ולפי"ז צריך שיהא שיעור זמן שראוי הוא או אורחיו ליהנות מהתבשיל ביו"ט עצמו. ולרב חסדא גם בלא 'הואיל' מותר, כיון שקדושת שבת ויו"ט אחד הם. ולדינא נקטו רוב הראשונים והפוסקים שהותר מטעם 'הואיל' (כמבואר במ"ב וביה"ל שם) ומ"מ יש ראשונים שפסקו שגם בלא 'הואיל' מותר. וכתב המ"ב שהפוסקים סמכו ע"ז בשעת הדחק גדול. כט שו"ע (סעיף ב).

ומקורו בתוספות (יו: ד"ה אמר) וברא"ש (ביצה סימן יא) שהביאו בזה מחלוקת ר"ת ור"י: שיטת ר"ת שמלבד מה שצריך תבשיל להתיר בישול צריך גם פת כדי להתיר אפייה. והביא כמה ראיות שפת ותבשיל ב' דברים הם, ולדבריו מה שאמר אביי (שם טז.) 'לא שנו אלא תבשיל אבל פת לא', הכוונה שלצורך תבשיל אין מועיל פת. ודעת ר"י שבתבשיל מועיל גם לאפות, כדמוכח מהתוספתא, וסיים הרא"ש שנהגו להחמיר כר"ת. כתב הרא"ש שהוצאה והדלקה כולם מודים שמותר אף שאינם בכלל פת ותבשיל, כיון שהצריכו רק לתקן עיקרי הסעודה. ל מ"ב (סק"ז). כיון שדעת רוב הפוסקים שסגי בתבשיל [תוספות, רא"ש, ומ"מ] (הלכות יו"ט ו, ח) בשם רמב"ן רשב"א ומקצת הגאונים], ורק לחומרא הצריכו גם פת. ומ"מ אם נזכר קודם חשיכה צריך להוסיף ולהניח פת ויאמר 'בהדין עירובא' וכו' ולא יברך שנית. לא באו"ז (שמג) א"ר (תקכז, ה) שו"ע הרב (סעיף ג) חמד משה (אות ב) כתבו לאסור. ודלא כספר המכריע (סימן ב) ושבולי הלקט (רמו) שהתירו. והכרעת המ"ב (סק"ז) לאסור. אמנם בשעה"צ שם משמע שבעת הדחק יכול לסמוך על המתירים.

אם אינו רוצה לאפות כלל אלא רק לבשל אף לכתחילה יכול להניח תבשיל בלבד^{לב}.

שיעור התבשיל והפת

שיעור הפת לכתחילה כביצה, ובדיעבד שיעורו בכזית, והתבשיל שיעורו בכזית^{לג} [ויכול לשער כזית וכביצה לפי השיעור הקטן כיון שנוגע רק לדרכנ^{לד}]. אמנם ראוי שיקח לחם שלם [כמו חלה או לחמניה], וכן תבשיל חשוב, ונהגו לערב בביצה^{לה}.

נוסח הברכה

בשעה שמניח העירוב בערב יו"ט^{לו} מברך 'ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מצות עירוב^{לי}. ויסיים ויאמר [והוא לעיכובא^{לח}] 'בהדין עירובא יהא שרי לנא לאפויי ולבשולי ולאדלוקי שרגא^{לט} ולמעבד כל צרכנא מיו"ט לשבת', (בעירוב זה יהיה מותר לנו

^{לב} כן הוא לשון תוס' שם, וכ"כ בבגדי ישע וביאור הגר"א ומ"ב שם.
^{לג} בשו"ע (סעיף ג) כתב ששיעורו כזית, והרמ"א הוסיף שנוהגים לכתחילה בכביצה. וביאר במ"ב שאם כבר עשה עירוב נחשב לדיעבד ואי"צ שוב לחזור ולעשות בכביצה. ובמ"ב הביא דברי האחרונים בשם השל"ה ליקח לחם שלם.
^{לד} עיין ביה"ל (רעא, יג).

^{לה} ערוה"ש (סעיף יג) וכף החיים (סקכ"א) ובן איש חי (פרשת צו), וכ"ה בהלכות גדולות (הל' יו"ט) שכתב 'שקלין חדא ריפתא בישראל או ביעתא כד מבשלין'.

[וכ"ז דלא כמג"א (תקכז, ב) שדייק בדעת רש"י (ביצה טז. ד"ה ופת) שצריך לערב בדבר שאינו אוכל בכל יום, שאז מוכחא מילתא שעושה לכבוד שבת, ולפ"ז כתב בנשמת אדם (קב, ב) שאין לערב בביצה, וחלק עליו שבודאי מותר לערב בביצה מבושלת וכמש"כ הרמב"ם להדיא (יו"ט ו, א) עי"ש מש"כ בכוונת דברי רש"י. ויש שכתבו שלפ"ז בזמנינו שאפשר לשמר את המאכלים היטיב במקרה ראוי לקחת חתיכת בשר או דג חשוב].

^{לו} עי' מ"ב (שסו, עט) שאם מניח עירובי תבשילין ועירוב חצירות בזמן אחד, מברך ברכה אחת על שתיהן דהיינו 'על מצות עירוב'.

^{לי} שו"ע (סעיף יב). והוא מהרמב"ם (יו"ט ו, ח) וכן הוא בשו"ת הגאונים (שערי תשובה מג) ושו"ת הרי"ף (שיב) שיברך 'על מצות עירוב'.

[דלא כעיסור (הלכות ציצית בסופו) שכתב לברך בלמ"ד 'להניח עירוב' מטעם שאם נאבד או נאכל צריך להניח פעם אחרת ולברך].

^{לח} רמ"א (סעיף כ). ודלא כמהרש"ל (הובא בט"ז סקי"ח) שאין אמירה מעכבת (שלא הוזכרה במשניות ובבבלי, ורק בירושלמי הוזכר ואינו לעיכובא).

ולדינא כתב המ"ב (סקס"ג) שצריך להחמיר כרמ"א, והיינו שבלא אמר יחזור ויטלנו בידו ויאמר 'בהדין' ואף בדיעבד יקנה קמחו ותבשילו ונרותיו לאחרים, ורק אם אין לו אפשרות יסמוך על הפוסקים שאין אמירה מעכבת.

^{לט} שו"ע סעיף יב. ומה שמזכיר 'ולאדלוקי שרגא', כ"כ תוס' והרשב"א והר"ן ביצה (כב. ד"ה

לאפות ולבשל ולהדליק הנר ולעשות כל צרכינו מיום טוב לשבת). וכתב הרמ"א^מ שאם אינו מבין ארמית או לשון הקודש יאמר בכל לשון שמבין^{מא}.

זמן הנחתו

אפשר לעשות העירוב כבר מהבוקר של ערב יו"ט^{מב} עד שמקבל ע"ע קדושת יו"ט^{מג} [קודם שקיבל עליו יו"ט]. והרבה נוהגים להכינו סמוך ליו"ט^{מד}. אמנם לאחר שהדליקה אשתו נרות יתכן שאין מועיל לה עירוב, ובדיעבד יועיל לה^{מה}.

חיוב אשה

אשה חייבת ג"כ בעירוב^{מו}, ולכן כשדרה לבדה תעשה עירוב בברכה, ואם אינה יודעת יזכה לה אחר^{מי}.

מדליקין). ודייקו כן בירושלמי (ב,א). אמנם ברי"ף ורמב"ם (יו"ט ו,ח) לא הזכירו 'לאדלוקי שרגא', וכתב הבית יוסף שנראה דעתם שלצורך הדלקת נר אי"צ להניח עירוב תבשילין (נפק"מ למי שמתארח ורק צריך להדליק, ולדינא עיין לקמן). ומ"מ בדיעבד גם בלא שאמר 'ולאדלוקי שרגא' יכול להדליק כדרכו (משנ"ב סקנ"ה). ומי שרוצה גם לשחוט, כתב במשנ"ב (סקל"ח) שיזכיר גם 'שחיטה'.

מ שם.

מא ומשמע בביאור הגר"א (הובא משנ"ב סקל"ט), שלפי דעת הרמ"א סעיף כ (יובא בסמוך) שאמירה מעכבת אם אינו מבין מה שאומר אסור אף בדיעבד. ועיין שו"ע הרב קונטרס אחרון סק"א.

מב כלומר מבוקרו של עיו"ט עד שקיעת החמה [ויתכן שבכלל זה ליל ערב יום טוב, וצ"ע], ואם הניחו קודם ערב יום טוב יחזור ויטלנו בערב יום טוב ויאמר שהוא סומך עליו לשם מצות עירוב לאפות ולבשל מיום טוב לשבת.

מג מ"ב (סק"ד), אא"כ כבר התפלל שאז לא יניח, שעה"צ (סק"ט בשם הגר"ז).

מד ואין אומרים בזה 'זריזים מקדימים למצוות', ויתכן שהוא מחשש שמא יאכל או יאבד.

מה בביה"ל (סעיף א ד"ה ספק) נסתפק בזה אם חשיב קבלה או לא, וצייד שם שביו"ט לא חשיב קבלה. ובפרט שיש לצרף גם דעת הט"ז שגם אחר ברכו יכול לערב.

מו מג"א (תקנז,יא) כיון שלגבי קדושת יו"ט נשים שוות כאנשים. ועי' שואל ומשיב (תניינא ב נה) ובשדי חמד (מערכת מ' כלל קלה) שציידו ג"כ שאשה תברך. ומ"מ כשיש לה בעל אין נכון שתערב בעצמה, (אשל אברהם בוטשאטש תקנז). בפרט למחבר שאין אשה מברכת על מ"ע שהז"ג). וכל זה דלא כמו שחידש בגידולי שמואל (ביצה טו:) שהטעם של רבא 'כדי שיברור מנה יפה' לא שייך באשה, ופטורה מעירוב תבשילין, והוא ע"פ דברי רע"א (תשובה א) שאשה שפטורה מעשה שהזמן גרמא פטורה גם מעשה דעצרת 'תהיה לכם, חציו לכם'. ובתשובה (קסט) הוסיף הרע"א שפטורה מעשה דשמחה בחג, כיון שקיי"ל כאביי בקידושין (לד). שאשה בעלה משמחה, וכן דעת הראב"ד (ריש הל' חגיגה). מעתה כיון שאין לה חיוב לברור מנה יפה ליום טוב, שהרי מותרת גם להתענות, אין חשש שתשכח לברור מנה יפה לשבת.

מי ואפשר לעשות לכתחילה ע"י שליח ששלוחו של אדם כמותו, עי' מ"ב סקכ"ה. וכיון שזה

שכח ולא הניח עירוב או כשנאכל קודם השבת

מי ששכח או נאנס ולא עירב, או שהניח ונאבד או נאכל עירובו^{מח}. יש לו כמה תקנות, כדלהלן.

א. אם זאת הפעם הראשונה ששכח, יכול לסמוך על עירובו של גדול העיר^{מט}. ב. יקנה קמחו ותבשילו ונרותיו לאחרים^י והם יבשלו [אפילו בביתו] ויחזרו ויתנו לו. ג. אם הוא קודם סעודת שחרית יבשל הרבה בקדירה אחת וישאיר ממנה לשבת^{נא}, ויכול גם לבשל הרבה קדירות^{נב} כל אחת בסוג אחר של תבשיל^{נג}, ויטעם מכל אחת^{נד}. ד. שיאפה ויבשל המינימום הנצרך ל^{נה}, פת אחת^{ני} וקדירה אחת ולהדליק נר אחד^{נו}. ה. בחו"ל, ביו"ט של גליות^{נח} יכול לערב ביו"ט הראשון, ולעשות תנאי ולומר: שאם היום קודש אי"צ עירוב לבשל מחר ואם מחר חול 'בהדין עירוב' וכו'^{נט}.

מצוי צריך לזכור שכדי לברך יכול רק אם תזכה לו התבשילים [כמבואר בביה"ל סעיף יב ד"ה ומברך, ע"פ דברי הגר"ז]. עוד יש עצה שיועיל בלא הקנאה, שהשליח יקח בעצמו צרכי העירוב [תבשיל ופת] בלא שיתן לו בעה"ב, שבזה יכול לברך כיון שהשליח עושה מעשה, עיי"ש בדברי הגר"ז שכל טעמו הוא רק משום שאין כאן שום מעשה אצל השליח. י"א שאם המשלח נוכח בשעת עשיית העירוב יכול גם המשלח לברך, כה"ח סקס"ט. מח וכתב הבית יוסף (הובא מ"ב סקכ"ג) שאין אומרים שבזה שהניח גילה בדעתו שאינו רוצה לצאת ע"י רב העיר.

מט שו"ע (תקכז, ז). אבל בפעם השנייה שוב אינו יכול לסמוך עליו, [מ"ב סקכ"ב ע"פ מעשה דההוא סמיא בביצה טז].

י שו"ע (סעיף כ) ומ"ב (סקנ"ה). נא שו"ע סעיף כא.

נב בשו"ע שם, וכתב במשנ"ב שכן נהגו העולם לסמוך על דעה זו. נג שאל"כ ניכרת הערמה, משנ"ב סק"ע.

נד ובלא"ה יש להחמיר (כבית מאיר, ודלא כט"ז) שאין מועיל מה שחשב לטעום, כיון שיש פוסקים שחולקים על עצם היתר זה של בישול הרבה קדירות, משנ"ב סקע"א.

נה ואף שההיתר הוא משום 'כדי חייו', מ"מ אין הכוונה מה שמוכרח בלבד, אלא כל שיש לו צורך בזה ומותר לעשות פת גדולה וכמות של תבשיל כל שזהו צורכו, משנ"ב סקס"ב.

ני ואסור לצורך לחם משנה, משנ"ב סקס"ב. נו ובזה כל שיצטרף איזה ספק יותר להדליק כל נרותיו כיון ששיטת הרי"ף והרמב"ם שמותר בלא עירוב.

נח אבל בר"ה אין יכול לערב כו כיון שהוא יו"ט אריכתא. נט וצייד במשנ"ב סקע"ד שלא יברך (כרע"א, ודלא כמג"א).

כשהכין הכל מערב יו"ט

מי שהכין כל תבשיליו קודם יו"ט ואינו רוצה לאפות ולבשל כלל [רק להדליק נרות] יניח עירוב בלא ברכה^ס.

^ס בשמירת שבת כהלכתה (א, לא הערה פג) הביא בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל שהברכה היא רק מפני שהעירוב מועיל להתיר בעשיית מלאכה, ולכן אם אינו חושב כלל לעשות מלאכה, אין מקום לברכה. וכן בספר עירוב תבשילין הערוך (א עמ' לב) הביא שהגר"ח קנייבסקי שליט"א שאל לחזו"א אם יברך על העירוב כשעושה עירוב רק לצורך הדלקת הנר והשיב לו שלא יברך כיון שאין לו צורך לבשל.

אמנם במועדים וזמנים (ז, קכב) כתב שמי שאינו אורח, אלא אוכל בביתו גם אם אינו מבשל לצורך שבת יכול לברך על העירוב, כיון שהטעמים שנאמרו בעשיית עירוב: שישמור לשבת או שידע שאין יו"ט מכין לשבת שייכים אצלו. והביא דברי הכף החיים (תקכז, קיג) שכתב שחיוב עירוב תבשילין באדם שאין בדעתו לבשל תלוי במחלוקת אם צריך עירוב להדלקת נרות (בשו"ע תקכז, יט, עיין לקמן), וביאר שכוונת הכף החיים אם יש חיוב להניח עירוב תבשילין, אבל הרוצה לעשות עירוב תבשילין כדי לזכות במצווה ובברכה, תבוא עליו ברכה. **ולמעשה** מסתבר שגם אם יצטרך לעשות רק מלאכה דרבנן כמו להניח דבר מבושל אצל האש יכול לברך, שהרי כל עירוב תבשילין הוא לצורך דרבנן משום 'הואיל', וא"כ כמעט לא יתכן שלא יעשה בברכה, אא"כ הוא מתארח.

אמנם עצם עשיית עירוב תבשילין (בלא ברכה) כשאינו חושב לאפות ולבשל, וגם יוצא בהדלקת נרות ע"י אחר, עיין באגרות משה (או"ח ה כ, כו) שהוכיח מדברי המג"א (תקכז, א) שאין חיוב לעשותו, אלא שמ"מ מסתבר שראוי לעשות כדי שלא יצא קלקול.

פרק טו

דיני שבת שאחר הפסח

הקדמה

הנה בדין טלטול ובישול הקטניות [כגון ארבעס] בשביעי של פסח לצורך אכילתו בשבת, דנו בזה הפוסקים מחמת ג' נידונים^א: א. איסור טלטול מוקצה ביו"ט, שמחמת המנהג שלא לאוכלם יש לדונם כמוקצה. ב. איסור בישול שלא לצורך יו"ט [דבעלמא מותר מצד 'הואיל' וחזי היום, וכאן ביו"ט אסורים^ב]. ג. איסור מוקצה אף בשבת, דאמרינן מיגו דאיתקצאי בביה"ש של ז' של פסח איתקצאי לכולי יומא [אף לשבת].

טלטול קטניות בשביעי של פסח

א. לגבי טלטול קטניות ביו"ט נקטו כמה פוסקים שמותר, ע"פ המבואר במ"ב^כ שדבר שאינו ראוי לבעליו מחמת איסור [כגון שנדר ליהנות ממנו] לא נעשה מוקצה בשביל זה הואיל ומותר לאחרים. וממילא כיון שמותר לבני ספרד אכילת קטניות [וכן לדידן לחולים או קטנים] אין בהם איסור מוקצה, אמנם בחזו"א^{טז} משמע דדבר האסור מדינא אין מועיל מה

^א ע"י לוח א"י להגרי"מ טיקוצ'נסקי זצ"ל.

^ב הנה ע"י 'עירוב תבשילין' מותר לבשל ולאפות לשבת, אמנם קיי"ל (שו"ע תקכז, א מ"ב וביה"ל שם) שהוא דווקא כשיש סברת 'הואיל ואי מיקלעו אורחים', שיתכן שההכנה תהא לצורך יו"ט עצמו, ומה שמכיון לשבת הוא מדרבנן, ולזה מועיל עירוב תבשילין. אבל בלא 'הואיל' שאיסורו מה"ת אין מועיל [מיהו מבואר במ"ב (שם) שהפוסקים סמכו בשעת הדחק גדול להתיר אף בלא 'הואיל'].

^ג מ"ב (שח, קע).

וכ"כ להדיא בשדי חמד (מערכת חו"מ ו, ו) לגבי קטניות. [ועי' היטב רמ"א (תקכז, כ) ומ"ב שם. ועי' שערי תשובה (תקיא, ג) לגבי טלטול סיגוריות למי שנוהג בהם איסור].

והנה אף דמבואר בתוס' שבת (מו: ד"ה מי) דהך היתר דחזי לאחרים הוא רק להתיר טלטול, אבל אין להתיר אכילתו, ביאר בלוח א"י דתוס' נסתפק בזה, והיינו שתירוק השני של תוס' שם חולק [ועי' מג"א סו"ס שח, וחזו"א מג, כ].

^{טז} בחזו"א או"ח (מט, טז) כתב לגבי 'מצה שרויה' דאם נוהג בה איסור מדינא אסורה בשבת מדין מוקצה, ולכאורה כ"ש לגבי קטניות.

וז"ל החזו"א 'אמנם הבישול ביו"ט אסור דקא מהפך במוקצה, מיהו י"ל כיון דבשבת לא יהיה מוקצה וביו"ט מותר לעשות לצורך אוכל דשבת אישתכח דקא מטלטל מוקצה לצורך אוכל נפש ומותר, וכמש"כ תוס' (ביצה ח. ד"ה אמר) אבל א"א לומר כן, דהא בהדיא אמר (ד.) דלא אמר ר"י אלא לגומעה, אלמא כיון דביו"ט אסורה לטלטלה לצורך אוכל נפש דבישולה אסורה נמי

שאחרים נוהגים בו היתר.

בישול בשביעי של פסח לצורך שבת

ב. יש שכתבו שמותר לבשל או לאפות קטניות בשביעי של פסח לצורך שבת^ס. [ויזהר שלא יחזור ויבשל באותו כלי לצורך שביעי של פסח, ועכ"פ בתוך מעת לעת אף בדיעבד יש להחמיר^ס], וכבר נתבאר שלחזו"א קטניות ביו"ט לכאורה הם מוקצה.

אכילת קטניות בשבת [וכן אכילת חמין של גוי]

ג. גם אם נאמר שביו"ט קטניות הם מוקצה למי שנוהג בהם איסור^ס, מ"מ בשבת [שאחר הפסח] מותר לאכול קטניות או פירות יבשים, כיון שעיקר הדעה היא שאין אומרים מיגו דאיתקצאי מחמת יום שעבר^ס.

לטלטל בשביל אוכל נפש דשבת.

והנה לגבי הנידון שבו דן החזו"א במצה שרויה צידד שמותר, כיון דבזה הוי כדברים המותרים והחמירו בו רק קבלה שקיבלו עליהו כדבר הנדור, וראייה מהא דבחו"ל נהגו בו היתר באחרון של פסח, אבל בדבר שמחזיקים אותו לאיסור מן הדין כמו 'קטניות', מבואר דצריך להתנהג בו כאילו אסור לכל.

^ס ע"י לוח א"י והליכות שלמה (פסח עמ' שמב).

ויש בזה כמה סיבות: א. ע"פ דברי הרע"א (תשובה ה) שבכה"ג אמרינן 'הואיל' מחמת חולים שאין בהם סכנה שמותרים בקטניות. ב. אף שבשו"ת חת"ס (או"ח עט) תמה דאמנם חולים שכיחי אבל אין שכיח שיצטרכו בדווקא לקטניות או לפירות יבשים, מ"מ בזמנינו יש לצרף שמצויים בני ספרד שנהגו היתר בזה וכלפיהם אינו מוקצה. ג. עוד יש לצרף מש"כ בביה"ל (ריש תקנז) שבשעת הדחק לסמוך על הפוסקים דקיי"ל כר"ח דצרכי שבת נעשים ביו"ט אף בלא היתר 'הואיל'. ד. יש לעיין אם מועיל 'הואיל' מיו"ט ליו"ט ע"י שעה"צ (תקג,ד), ולפי"ז יש שטענו שבזמנינו שיש מקפיד מועיל מדין 'הואיל' וראוי ליו"ט דשבועות [מיהו בשעה"צ שם מיירי דמכוין להדיא ליו"ט אחר, וצ"ע].

^ס ע"י כף החיים (תנג,סז) שמיקל אחר מעת לעת. ויש שהצריכו הגעלה. ובהליכות שלמה (עמ' פח) כתב להתיר בלי הגעלה אחר מעת לעת רק בספק קטניות [כגון שעועית ירוקה] ובהפסד מרובה.

^ס כגון שבמקומו אין כלל בני ספרד, ולדעת החת"ס (שהוזכר לעיל) שאין לסמוך בזה על חולים וקטנים כיון שלא שכיח שיצטרכו קטניות אלו.

^ס כמבואר בביה"ל (תרסה ד"ה אתרוג) ע"פ תוס' (סוכה י:) ורא"ש (סוכה ד,ה)

והיינו דמיגו דאיתקצאי אומרים כשהיה הדבר אסור מחמת 'סיבה עצמית' [כגון שהיה מונח מוקצה על חפץ, שהחפץ התחתון נהיה מוקצה מחמת בסיס לדבר האסור, שאף אם ינטל החפץ העליון ישאר מוקצה לכל השבת מחמת 'מיגו דאיתקצאי'], אבל כשהוא רק מחמת יום שעבר לא אמרינן.

וזהו החילוק בין סוכה לאתרוג, דבסוכה קיי"ל דנאסר ביום השמיני מחמת 'מיגו דאיתקצאי לבין השמשות' ובאתרוג אינו נאסר, משום דבסוכה האיסור הוא 'איסור עצמי' דאי איתרמי ליה

לפיכך מי שיש לו 'שלום זכר' בשבת שאחר פסח, מותר לספרדי הנוהג בו היתר לבשל ולהכין לו 'ארבעס' וכדומה ויתן לו אותם בשבת.

שימוש בכלי חמץ ואכילת חמץ

יש שהוסיפו שאף מותר להשתמש בכלי חמץ^{סט}, או אפילו בחמץ עצמו כשמביא הגוי חמץ של עצמו^ע. [ואף החמץ שנמכר לגוי יש שרצו להתיר^{עא}], ולמעשה מכמה טעמים אין לסמוך ע"ז בשום אופן, ואפילו בכלי חמץ ראוי שלא להשתמש^{עב}.

סעודה אכיל בגווה, ולכך נאסר לכולי יומא, משא"כ באתרוג שאין בו סכרא לאסור בביהש"מ אלא משום מיגו דאיתקצאי אינו נאסר ביום שלאחריו. ובאמת דמחמת ב' סיבות יש לדון לגבי מוקצה לשעבר להחמיר: א. לחוש לדעות בראשונים דאמרינן מיגו דאיתקצאי מחמת יום שעבר, עי' ר"ן (ריש ביצה ובסוכה כב:) וריטב"א (מו: בדרך הראשונה). מיהו יתכן דאף לשיטתם הוא דווקא בהוקצה למצוותו דחמיר וכמש"כ תוס' בביצה (ד. ד"ה נימא), והרי הר"ן עצמו ס"ל (בעירובין מ.) כדעת תוס' ורא"ש דלא אמרינן ובהכרח שדבריו הם רק בהוקצה למצוה, ועי' הגהות רע"א (תרסה). [ויתכן דבמצוה נחשב כדחייה בידים ודו"ק]. ב. דעת השער המלך (יו"ט א, כד) שדברי תוס' והרא"ש הנ"ל אמורים רק לגבי דבר שאיסור אכילה שבו אינו אלא מדרבנן, אבל דבר שאיסור אכילתו בביה"ש מה"ת, כל שהוקצה בבין השמשות, אפילו מחמת יום שעבר, נאסר לכל היום שאחריו, וכן כתב הפמ"ג (מ"ז תצח, ב. ובפתיחה להלכות יו"ט אות יז).

סט הליכות שלמה (פסח עמ' שמב).

ע אור שמח (יו"ט ד, י), וביאר דאפילו אם נאמר מיגו דאיתקצאי לביה"ש איתקצאי לכולי יומא גם במוקצה מחמת יום שעבר, מ"מ הואיל ובחמץ של גוי לא שייך מוקצה (כמבואר בירושלמי ביצה ג, ד) שאין הכנה בשל גוי [וכמו שפסק הרמ"א או"ח שי, ב. תקא, א], לפיכך מותר ליקח ממנו חמץ בשבת שאחר יו"ט האחרון של פסח, וכן צידד הרע"א (תשובה ה) ונשאר בצ"ע. ועי' מנחת שלמה (תניינא יז) והליכות שלמה (שם).

עא עי' יחיה דעת (ב, סד) שיצא לחדש שאף ממה שמכר לגוי יכול להשתמש בשבת, כיון שסומכים על המפורש בשטר מכירה שנותן רשות להשתמש או לקחת אחר הפסח מהחמץ ולא יהא בזה גזל עכו"ם.

עב הליכות שלמה (שם) שבקטניות יש להקל, ובחמץ שמביא הגוי יש להחמיר.

ולהשתמש בחמץ שנמכר לגוי פשוט לאיסור, מלבד מה שיש בדבר חוכא ואיטלולא בעיני אנשים על המכירה, יש בדבר מכשול כלפי כלי הפסח ולהמון העם ואכמ"ל. ועוד שהרי נתבאר לחוש בחמץ דאורייתא למיגו דאיתקצאי לשעבר, ואף שאצל גוי לא שייך מוקצה, כבר כתב בלוח א"י לדחות דדווקא בדבר שתלוי בהיסח הדעת [כמו באופן הירושלמי והרמ"א] שבזה שפיר אין הגוי מסיח דעתו, אבל כאן היה מוקצה מחמת איסור.

מצה שרויה בשבת שאחר פסח

לנוהגים להקפיד על שרויה בפסח, דעת החזו"א^{עג} שמי שנוהג בזה איסור מדינא, אסור גם בשבת משום מוקצה [כגון לאכול 'קניידלאך'], ואם הוא רק משום 'מנהג אבותיו' אין בזה מוקצה^{עד}.

^{עג} חזו"א (או"ח מט, טז) הובא לשונו לעיל. וצידד מהא דחזינן דבחזו"ל נהגו להקל ביו"ט אחרון, מוכח דאינו איסור מדינא אלא מנהג.
^{עד} ועי' מועדים וזמנים (ז, קעו) שצידד שאף אם אוסרים מדינא, הלוא עכ"פ מודים שיש מתירים, ולא שייך בזה מוקצה.

לעילוי נשמת
מרת בתיה חנה ע"ה
בת

הרב ר' מרדכי דוד ז"ל
נלב"ע

ב' ניסן תשע"א
ת.נ.צ.ב.ה

